

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

На правах рукопису

ЗУБАНИЧ ЛАСЛОВ ЛАСЛОВИЧ

УДК 94(439)-058.222”1526/1657”

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ДВОРЯНСЬКИХ РОДИН
ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УГОРЩИНИ У 1526-1657 РР.**

Спеціальність: 07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
КІШ Єва Бернатівна
доктор історичних наук

Ужгород – 2016

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Історіографія проблеми	12
1.2. Джерельна база.....	30
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження.....	48
<i>Висновки до першого розділу.....</i>	<i>61</i>
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА РОЛЬ ДВОРЯНСТВА ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УГОРЩИНИ	63
2.1. Формування та розвиток дворянства як суспільної верстви.....	63
2.2. Соціально-економічні відносини у дворянському середовищі.....	96
2.3. Конфесійні перетворення нобілітету.....	105
<i>Висновки до другого розділу.....</i>	<i>115</i>
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИДАТНИХ РОДИН КОМПІТАТІВ УНГ, БЕРЕГ, УГОЧА ТА МАРАМОРОШ.....	120
3.1. Внутрішнє розшарування дворянства.....	120
3.2. Процес надання дворянських титулів та гербів.....	128
3.3. Сімейна історія дворянства Північно-Східної Угорщини.....	133
<i>Висновки до третього розділу.....</i>	<i>179</i>
ВИСНОВКИ.....	183

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....187

ДОДАТКИ.....226

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГПФ – Гуманітарно-природничий факультет

ДЗ – Державні Збори

УжНУ – Ужгородський національний університет

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ЦСЄ – Центральна та Східна Європа

Лат. – латинською мовою

Угор. – угорською мовою

Ст. – століття

Р. – року

Рр. – років

УІЖ – Український історичний журнал

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA – Magyar Tudományos Akadémia

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розбудова сучасної української державності передбачає врахування і використання історичного досвіду всіх народів, у тому числі й угорців, які проживають на території, що сьогодні є складовою України. Важливою і актуальною ланкою нашої історії є дослідження військово-політичних, соціально-економічних, культурних та релігійних стосунків суспільств, що впродовж середньовіччя та на початку нового часу проживали на території сучасного Закарпаття.

У результаті поразки у битві під Могачем 29 серпня 1526 р. на руїнах колишньої середньовічної угорської держави утворилися три держави/провінції різного політичного, економічного та релігійного спрямування, що існували саме в досліджуваній період, тобто протягом 1526–1657 років. Взаємозалежність цих трьох регіонів (Угорське королівство, Трансільванське князівство, угорські території Османської імперії), а також спільна для них загроза ззовні привели до виникнення нового та незвичного суспільного устрою, каталізатором якого був потужний за своєю чисельністю суспільний прошарок, а саме – дворянство.

Важливо зазначити, що території тогочасної Північно-Східної Угорщини (Ужанський, Березький, Угочанський та Марамороський комітати) варто досліджувати комплексно, беручи до уваги їхню суттєву відмінність, яка полягає в тому, що досліджувані нами території були віддаленими від основних «військових маршрутів», завдяки чому чисельність населення тут залишалася сталою, незважаючи на відносно обмежені ресурси. Протягом XVI–XVII століть Угорське королівство та Трансільванське князівство були становими монархіями, в яких правитель (король або князь) поділяв владу з представниками вищого суспільного класу, тобто дворянством.

Важливим елементом феодального суспільства була місцева адміністративна система, юридичною, економічною та адміністративною основою якої був комітат. В його управлінських органах мали право працювати лише особи дворянського походження, позаяк більшість високих

посад займали землевласники, тобто і на місцевому рівні зберігався становий поділ суспільства.

Варто зауважити, що у період турецької окупації вдалося зберегти угорську еліту, особливо у північно-східному регіоні, що мало важливе значення для майбутнього. У зв'язку з тим, що офіційна резиденція королів Угорщини династії Габсбургів знаходилася у Відні, а трансільванські князі не мали постійного двору, великі аристократичні родини змушені були брати на себе роль регіональних культурно-освітніх центрів. Політичне, економічне та культурне піднесення у країні не відбулося б без активної участі дворянства. Протягом досліджуваного періоду представники дворянства фактично були присутні у всіх визначних сферах життя держави (економіка, військова справа, освіта, релігія). Отже, важливим аспектом пізнання історії того часу є вивчення ролі дворянства в цих процесах.

Суспільно-економічне, політичне та релігійне становище дворянських родин Північно-Східної Угорщини визначеного періоду (1526–1657 рр.) українською історичною наукою практично не вивчалось, тому деяка термінологія використовується вперше. Багато понять, назв, пов'язаних із системою управління комітатів, із дворянськими родинами, використовується у перекладі з їхнього угорськомовного варіанту, оскільки в українській історичній науці немає аналогів. Зрозуміло, що в радянські часи подібні теми просто вважали «неактуальними», ... не сказати б шкідливими.

Актуальність теми зумовлюється й тим, що науковцями України ще не створено спеціального дослідження з проблематики угорського та трансільванського періоду історії Закарпаття початку Нового часу (1526–1657 рр.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у рамках наукової теми кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції ГПФ Ужгородського національного університету – «Міжнародні відносини і політика держав Центральної та Східної Європи в умовах глобальних трансформацій: концептуальні виміри

та зовнішньополітична практика» (номер державної реєстрації N0110U000666).

Мета і завдання дослідження. На основі архівних, опублікованих та неопублікованих документів, а також наукової літератури проаналізувати місце та роль дворянських родин у суспільно-політичних, економічних та культурних процесах Північно-Східної Угорщини у 1526–1657 роках.

Визначена мета передбачає розв'язання наступних **завдань**:

– дати характеристику джерельної бази дослідження та ввести до наукового обігу нові документи та матеріали про дворянство Північно-Східної Угорщини у зазначений період;

– простежити наслідки політичного краху угорської держави у 1526 р. та показати шляхи виходу дворянства з цієї кризової ситуації;

– розкрити особливості формування та розвитку знаті як впливової суспільної верстви, показати її роль у житті Угорського королівства та Трансільванського князівства;

– прослідкувати процеси внутрішнього розшарування еліт та на конкретних прикладах проаналізувати процеси їх відтворення;

– дати характеристику видатних дворянських родин Північно-Східної Угорщини на тлі їхньої участі у політичних, економічних та культурних процесах 1526–1657 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із 1526 р. по 1657 р. Могачська битва, що відбулася 29 серпня 1526 р., виявилася епохальною подією з огляду на подальшу долю Угорського королівства. Після загибелі в битві короля Лайоша II та більшої частини правлячої еліти дворянство країни обрало двох королів – Яноша I Заполяї та Фердинанда I Габсбурга. Період 1526–1541 років характеризується станом громадянської війни, який загострювався через постійну присутність турків біля південних кордонів Угорщини. Після турецької окупації замку Буда та центральної частини країни у 1541 році Угорщина розпалася на три частини: Угорське королівство зі столицею у м. Пожонь (Братислава, Словаччина),

Трансільванське князівство з центром у м. Дюлафегервар (Alba Julia, Румунія), а окуповані турками території були об'єднані навколо окремого вілайету з центром у Буді. Співіснування королівської Угорщини та Трансільванії в тіні Османської імперії виявилось надзвичайно крихким механізмом. Цей процес у 1657 році порушив трансільванський князь Дьордь Ракоці II (1648–1660), коли втрутився в польсько-шведську війну. Трансільванська армія, яка поверталася додому з Речі Посполитої, потрапила у полон до кримського хана; північно-східні комітати були спустошені польськими загонами під проводом гетьмана Іржи Любомирського; більша частина прикордонних замків Трансільванії потрапила до рук турків. У результаті вищезгаданих подій стався значний занепад економічного розвитку. Через зменшення чисельності населення, за відсутності підтримки з боку Трансільванського князівства, Габсбурги почали обмежувати станові права дворянства та свободу віросповідання. Після 1657 року дворянство цих комітатів було вже не в спроможності протистояти посяганням віденського двору, котрий поширював свою політичну владу над регіоном.

Оскільки роль дворянства протягом досліджуваного періоду, а також закономірності його розвитку, юридичні документи, пов'язані з розвитком дворянських привілеїв неможливо відділити від історичного процесу, з метою ілюстрації взаємозв'язків було використано велику кількість документів та подій XIV–XV століть. Також вважаємо доречним згадати причинно-наслідкові зв'язки селянського повстання 1514 року під проводом Д. Довжі, адже лише так ми можемо осягнути сутність багатогранної діяльності дворянства як політичного та економічного чинника.

Географічні межі охоплюють північно-східну частину Карпатського регіону – комітатів Унг, Берег, Угоча та Мараморш (адміністративно-територіальних одиниць) Угорського королівства та Трансільванського князівства, які сьогодні частково утворюють Закарпатську область України, східні території Словаччини (колишні Капушанський та Собранецький райони), Вашарошнаменьський район (Саболч-Сатмар-Березька область

Угорщини), південні землі повіту Сату-Маре (територія колишнього Халмеуського району Угочанського комітату) та повіту Марамуреш (територія колишніх районів Вішо, Ізавелдь, Шухатаг, Сігет, Тарацвіз) Румунії. На території Північно-Східної Угорщини після періоду подвійного королівства (1526 р.) нові державні кордони формувалися дуже повільно, а через різноманітні військові конфлікти ще й постійно змінювалися. З практичної точки зору досліджувана територія займає басейни річок Ужа, Латориці, Боржави, а також верхньої частини р. Тиси, де вже в другій половині XIV століття з королівських комітатів (угор. királyi ispánság) сформувалися дворянські комітати (угор. nemesi vármegye).

Об'єкт дослідження – дворянські родини Південно-Східної Угорщини (комітати Унг, Берег, Угоча, Мараморош) у 1526–1657 рр.

Предмет дослідження – суспільно-політичний, соціально-економічний та культурно-релігійний розвиток земель Південно-Східної Угорщини у 1526–1657 рр., участь дворянських родин у цих процесах, їхня роль у формуванні історії регіону.

Методи дослідження. У дисертації було послідовно застосовано низку дослідницьких методів: принципи науковості та об'єктивності, проблемно-хронологічний, використання статистичних методів, комплексного підходу, типологізації історичних явищ, картографічний. Задіяний системний порівняльно-історичний підхід із залученням даних спеціальних історичних наук (генеалогії, геральдики, сфрагістики). Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи аналізу та синтезу. Для з'ясування конкретних завдань був використаний історико-географічний метод. В основу дисертації покладений також джерелознавчий аналіз архівних документів.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в наступному:

Вперше:

– теоретично обґрунтовано місце й роль дворянства в суспільному устрої Угорського королівства і Трансільванського князівства XVI–XVII ст.;

- уточнена типологізація представників дворянства у проекції їх розвитку, відтворена сімейна історія видатних родин;
- показані перші спроби розширення дворянством морально-етичних цінностей та моделей соціальної поведінки європейського типу у даному регіоні в контексті відновлення його позитивного іміджу;
- здійснена спроба реабілітації дворянської ідеї шляхом введення в українську історіографію широкого кола неопублікованих та опублікованих джерел і літератури;
- використано велику кількість іноземних джерел та літератури, які досі не були введені у науковий обіг в Україні.

Уточнено:

- понятійний апарат «дворянського комітату» та його інституцій;
- роль дворянських родин у розвитку Північно-Східної Угорщини;
- характер внутрішнього розшарування нобілітету;
- роль знаті у політичному житті регіону та країни.

Набрали подальший розвиток:

- вивчення суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного впливу дворянства на життя комітатів Північно-Східної Угорщини;
- дослідження політичних, майнових та релігійних перетворень у середині еліти;
- дано практичні рекомендації щодо використання наявних угорських архівних матеріалів та глибшого вивчення сімейної історії дворянства.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертації можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць із середньовічної та нової історії Угорщини й України, зокрема в царині держави і права, краєзнавства тощо. Матеріали дисертації у подальшому можуть бути використані для розробки спецкурсів та історичних студій з метою поглибленого вивчення періоду пізнього Середньовіччя – початку Нового часу історії Закарпаття.

Апробація результатів дослідження. Концептуальні узагальнення та висновки результатів дисертаційного дослідження протягом 2000–2015 років здійснені на міжнародних наукових конференціях, міжнародних науково-практичних семінарах, круглих столах, зокрема: «Живий Ракоці – до 400-річчя дня народження Жужанни Лорантфі» (Сату-Маре (Румунія), 2 травня 2000 р.); «Живий Ракоці – до 300-річчя обрання Ракоці князем Трансільванії» (Сату-Маре–Аюд (Румунія), 29 квітня – 1 травня 2004 р.); «Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення» (Київ, 14–16 квітня 2005 р.); «Спільне українсько-угорське минуле і сьогодення: «білі плями», що віддаляють та об'єднують» (Берегово, 26 лютого 2010 р.); «Живий Ракоці – до 300-річчя підписання сотмарської мирної угоди» (Сату-Маре–Карей (Румунія), 28–29 квітня 2011 р.); «950 років заснування м. Берегово та 75 років повернення до Угорщини» (Берегово, 9 листопада 2013 р.); «Громадські рухи на Верхньому Потиссі від повстання Д'єрдя Довжи до звільнення кріпаків» (Сату-Маре (Румунія), 25 квітня 2014 р.); «Історія Закарпаття та України» (Вашарошнамень [Угорщина], 12 травня 2014 р.); Літня наукова школа Лицарського ордену Святого Георгія (Ніредьгаза [Угорщина], 28 червня – 4 липня 2015 р.).

Результати дослідження також апробовані у виступах на щорічних наукових конференціях викладачів і аспірантів Ужгородського національного університету (2013, 2014, 2015 рр.). Низка положень запропонованого дослідження опублікована у збірниках наукових статей: 5 публікацій у фахових виданнях; 2 – у закордонних наукових виданнях (угорською мовою); 3 виступи на міжнародних конференціях; 2 публікації містяться у закордонних виданнях, 5 – в інших виданнях, які додатково відображають результати дисертації, 4 – у краєзнавчих наукових виданнях.

Структура роботи. Відповідно до мети та завдань дослідження дисертація складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки, з яких основний зміст – 186 сторінок. Список літератури складає 393 позиції.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Угорська історіографія того часу вивчала історію з точки зору угорської нації. Хоча визначення «шляхетної нації» Іштвана Вербовці (згідно з яким дворяни є нащадками угорців-завойовників, а кріпаки – це народи, завойовані угорцями, а також нащадки угорців, позбавлених дворянських привілеїв) було ще в силі, історики в своїх працях досліджували увесь Карпатський басейн, охоплюючи в розділах про новітню історію національні рухи, що перебували в стадії формування.

Угорська урядова політика XIX ст., що лише формувалася, першочерговим завданням класичної, романтичної за світоглядом історіографії вважала посилення інтересу, ентузіазму до подій минулого. Безперечно, значна роль в цьому надавалася видатним історичним постатям (Іштван Бочкаї, Габор Бетлен, Ференц Ракоці II), а також іншим, головню визвольним. І хоча провідні представники тогочасної історичної науки (Калман Талі, Шандор Сіладі, Бейло Грюнвальд, Шандор Маркі, Альберт Бревіці та ін.) в основу студій вкладали ідею «*extra Hungariam non est vita*» (з лат. – «не існує життя поза Угорщиною»), все ж змушені були писати в дусі загальноєвропейських методологічних течій. Серед праць узагальнюючого характеру особливо виділяється десятитомник за редакції Шандора Сіладі (1827–1899 рр.), виданий з нагоди тисячоліття угорської державності під назвою «Історія угорського народу» [157, 158, 159, 160, 161, 162], (автори – Генрік Марцалі, Вільмош Фракної, Ігнац Ачаді, Давід Андял, Шандор Маркі, Дюла Шенгерр, Густав Бекшич). Видання містить потужний науково-джерельний апарат, а упорядники поряд з політичною історією багато уваги приділяли достовірному відображенню суспільно-економічних процесів, у тому числі ролі дворянства в тогочасному суспільстві. Результатом

діяльності романтичної історіографії стало, з-поміж інших, протиставлення куруців лабанцям, перетворення Трансільванії у символ національного протистояння і свободи віросповідання. Представники цього покоління воліли зображувати знать рушійною та формуючою силою суспільства, тому активно публікували першоджерела, більшість із яких нотує повсякденне життя дрібного та середнього дворянства XVI–XVII ст.

На противагу класичному історичному світогляду представники нової, так званої «народно-реалістичної» школи (Арнольд Іпої, Фрід'єш Пешті, Карой Рат, Імре Ревес, Карой Сабо, Іван Нодь та ін.) вважали, що не дворянство, а народ (селянство) є рушійною силою історії. Наслідуючи європейський позитивізм XIX ст., вони почали розробку серії видань, що представляє комітати Угорщини з відображення суспільних, майнових відносин, суспільно-економічного розвитку, родин еліт та їхньої історії поряд з історією політичною. На жаль, чотири комітати, що вивчаються нами (Унг, Берег, Угоча, Мараморш), не потрапили до цієї серії, однак монографія, присвячена Земпліну [274], Саболчу [272] та Сатмару [273], за редакції Шамуела Боровського (1860–1912 рр.) дозволяє частково заповнити інформаційну лакуну.

Важливим для угорської історичної науки XIX ст. була так звана школа суспільної та економічної історії. Основними її представниками вважалися Карой Тагані, Шандор Такач, Ігнац Ачаді, Ференц Ковач та ін., які згурпувалися навколо журналу «Оглядач Угорської Економічної Історії» («Magyar Gazdaságtörténeti Szemle») (1894–1906 рр.). Вчені вивчали головню економічну та суспільну історію. Праці І. Ачаді, пов'язані з феноменом кріпацтва [166] і оподаткування [165], виходять далеко за межі лише цих суспільних прошарків.

В історіографії Угорщини першої половини XX ст. знайшлися також прихильники запровадження міждисциплінарних студій, запропонованих французьким часописом *Annales* та американським виданням *New History*, що прагнули до співпраці наближених дисциплін, насамперед, суспільних.

Відтак розпочалося видання серій масштабних історичних праць, де, зокрема у серії «Угорщина та Народність» (1937 р.), вийшла соціографія Сабов Іштвана (1898–1969 рр.) «Комітат Угоча» («Ugocsa megye») [331]. Поряд з політичною історією регіону автор приділив значну увагу економічним процесам та формуванню народності.

З-поміж історичних шкіл початку ХХ ст. слід виділити школу інтелектуальної історії, названу іменем Дюли Секфю – своєрідного спадкоємця консервативних традицій Л. Ранке та Ф. Майнеке. Діяльність представників школи Балінта Гомана, Пейтера Ваці, Тібора Йоо, Йожефа Дейра та ін. передовсім припадає на період між двома світовими війнами. Основними напрямками їх роботи є антиреволюційність та ворожість до лібералізму в поєднанні з концепцією належності угорського народу до германсько-християнської культурної спільноти, виголошення певної культурної вищості порівняно з сусідами (насамперед слов'янськими), а також акцентування на авторитеті державної влади. В 4-томній праці «Історія Угорщини» [218, 2019, 220, 221, 222], написаній Балінтом Гоман та Дюлою Секфю, протиставлення політичних понять «народу» та «державності» відбувається дещо поляризовано, автори не підтримують ні автономій у межах Угорщини, ні конфедерації дунайських народів.

Наслідком Тріанонського мирного договору 1920 р. стала поява школи історії народностей, пов'язана з іменем Елемира Маюса (інші представники Фрід'єш Пешті, Імре Ревес, Карой Сабов, Карой Тагані), яка тяжіла до збереження та зміцнення культурно-духовної спільноти угорців, що залишилися в державах-наступниках Угорського королівства. Вчені намагалися підкреслити, що, на відміну від Західної Європи, не пересічні громадяни, а верхній прошарок угорського дворянства був рушійною силою суспільного прогресу, що сприяв модернізації країни.

Представники школи сільськогосподарської історії, що діяла між двома світовими війнами (Шандор Домановський, Іштван Шинкович, Імре Веллманн, Чоба Чаподі, Емма Ледерер, Янош Беліцький, Дьордь Коморовці,

Іштван Бакач), приділяли значну увагу аграрно-історичному розвитку Угорщини. Чільне місце в їхніх студіях посіли питання господарської діяльності дворянських маєтків. Це, звісно, було прогресивним, адже попередні історичні школи (в тому числі й Д. Секфю) намагалися знайти передусім західноєвропейські паралелі в угорських землях, а не навпаки, втім – невдало.

Після 1945 р. угорська історіографія багато в чому продовжувала традиції та напрями, утверджені між двома світовими війнами. Інституційні форми спочатку залишалися незмінними, та все ж незабаром марксистська ідеологія стала домінуючою. Провідну роль у студіях відтак посіла політична історія, натомість суспільна відійшла на задній план. В дослідженнях укорінилося інше визначення феномену кріпацтва, пов'язане з рішеннями парламенту 1514 р., а також із заборонаю вільного переселення селян. На цьому тлі дворянство вважали регресивною, а отже паразитичною суспільною верствою, що служила Габсбурзькій системі, й, відповідно, затаврували як зрадника національних інтересів, винятком були тільки лідери повстань (дворянське походження яких залишали поза увагою).

Поряд із виключно марксистсько-сталінським напрямом мали місце й інші течії, зокрема – історії конституції та права (Ласло Асталош, Андор Чізмадіа, Мартон Шарлош, Дьозо Ембер, Барна Мезеї), а також так званої ідеологічної історії (Домокош Кошарі, Агнеш Р. Варконі, Пейтер Гунст, Золтан Варга, Ференц Глатц, Міклош Лацко).

Важливими для ХХ ст. є також аграрні, економічні та суспільно-історичні дослідження. Серед дослідників варто виділити праці Іштвана Сабо, який розпочав свою кар'єру в Державному архіві. З 1936 р. він редагував архівні публікації, після чого викладав в Інституті Телекі, а з 1943 р. – в Дебрецені. З його іменем пов'язані численні суспільно-історичні студії, які найперше стосувалися історії селянства («Історія угорського середньовічного села» («A középkori magyar falu») [330]. Про нього вдало висловився історик Вільмош Ереш: «...значимість Іштвана Сабо полягає в

тому, що, дотримуючись найкращих міжвоєнних традицій історіографії, в атмосфері, що була просякнута політично-ідеологічними елементами, а отже потребувала політичної історії, він усе ж представляв аналітичну суспільну історію, покладався на суміжні науки (мовознавство, етнографія, географія), мужньо відстоював те, що саме селянство утримує націю, відважно дотримувався традицій незалежності угорської історіографії».

Серед тематично суспільних та економіко-історичних досліджень слід виділити праці Дьордя Ранкі та Івана Т. Беренда, які, аналізуючі розвиток із порівняльної, центрально-східноєвропейської точки зору, намагалися співвіднести все це з валлерстайнівською теорією про центр і периферію.

Для другої половини ХХ ст. також характерне написання найрізноманітнішим синтез, яскравим прикладом яких слугує десятитомна «Історія Угорщини» («Magyarország történelme»), розпочата в 1970 р, але так і не завершена досі [269, 270]. Пристосовуючись до зміненої концепції історичного розвитку угорців, вчені не зуміли уникнути на сторінках видання так званої «національної суперечки» навколо питань про рух за незалежність XVI–XVII ст. Визнання важливості національного елемента в роботі посіло чільне місце. Завдяки працям Домокоша Кошарі історія Угорщини була в той час також позбавлена кліше «колонії Габсбургів», хоча переоцінка ролі кріпацтва припала аж на другу половину 1990-х рр.

Одним із найвагоміших досягнень історичної науки Угорщини кінця ХХ ст. стала тритомна «Історія Трансільванії» («Erdély története») [203, 204, 205] за редакцією Бейли Кеpeci. Після розвалу соціалістичної системи 1991 року нового подиху в науку додала серія «Угорці в Європі» («Magyarok Európában») (редактор Ференц Глатц), відома своїм прогресивним світоглядом. На жаль, були опубліковані лише перші три томи, автори яких Пал Енгел [202], Ференц Сокай [334] та Домокош Кошарі [252].

Паралельно з основною течією угорської історичної науки перші кроки роблять і місцеві історики, т. зв. регіоналісти. Автором масштабної описової праці, пов'язаної з даним регіоном, був історик, географ,

письменник, ерудит Матяш Бейл (1684–1749 рр.). Після завершення навчання в Німеччині він спершу викладав у гімназії міста Банська Бистриця, а потім у Братиславській гімназії. В результаті ретельного збору та аналізу історичних матеріалів побачила світ його п'ятитомна праця «Історико-географічний опис нової Угорщини» («*Notitia Hungariae novae historico-geographica*»), у якій автор описав країну з історичного та географічного аспектів. Текст праці ретельно перевірявся та редагувався, оскільки М. Бейл використовував не лише історичні джерела, а й висловлював особисті враження. На загал наукова цінність дослідження є унікальною, адже автор приділяв увагу й археології, етнографії, економіці, освіті окремих комітатів. На жаль, з досліджуваного нами регіону зберігся у формі рукопису лише опис Березької жупи, доповнений мукачівським католицьким вікарієм Керестенем Лауренчиком близько 1820 р. При описі округу, поряд з природою та ресурсами, в п'ятому розділі окрему частину дослідник присвячує дворянським родинам, що тут проживали: «Поряд із шляхетними династіями жупа поділена між дворянськими родинами... Серед них найбільш процвітаючим є рід баронів Перені. Не можна не згадати також інші дворянські родини: родину Лоняї з Надьлоні та Вашарошнаменя, Погань з с. Чеб, Ілошваї з Іршави, Гуті з с. Гут, Бегані з с. Бегань, Бай з с. Лудань, Будаї з с. Белче, Кальді з Чорни (правильно: Кайді з с. Чома. – Авт.), Борнемісса з Іршави, Горзо та Ліпчеї з Білки, Зейковці з Імстичева» [174, с. 23–24].

У середині та наприкінці ХІХ ст. зроблено перші кроки в напрямку професійного дослідження історичного минулого. Саме в той час почалося дослідження матеріалів, що зберігалися у провінційних замках, скринях мешканців дворянських палаців, родинних архівах шляхетних династій. Вивчаючи ці дані, члени створеного в 1867 р. Угорського історичного товариства (*Magyar Történelmi Társulat*) на основі матеріалів родинних архівів різних комітатів публікували різноманітні звіти та релізи на сторінках часопису «Століття» («*Századok*»).

До цього руху долучилися також і дослідники з нашого регіону, але вони здебільшого були архівістами, істориками-аматорами, а не досвідченими вченими. До них належав і головний прокурор мукачівського-сентміклошського маєтку графів Шенборнів Тиводар Легоцький (1830–1915 рр.), який спочатку привернув до себе увагу етнографічними працями, а пізніше – археологічними дослідженнями. Вже в 1860-х рр. на сторінках часопису «Століття» з'явилися статті, що згодом увійшли до його «Монографії Березького комітату» («Beregvármegye monographiája») [255, 256, 257]. Історичне товариство доручило рецензію праці генеалогу Івану Нодю та історика Фрід'єшу Пешті, які вказали автору на низку недоліків. Вони були усунені під час досліджень в архіві Лелеської капітули. Влітку 1877 р. законодавчі власті Березької жупи офіційно доручили Легоцькому написати монографію краю, яку після рецензії барона Єне Н'ярі (археологія) та Фрід'єша Пешті (історія) рекомендували для видання Угорським історичним товариством. Тритомник «Монографія Березького комітату» (1881 р.) приніс Т. Легоцькому таку славу, яку донині ніхто не зміг перевершити: «Значимість цієї книги в наші дні полягає в тому, що з часу її видання не було створено жодної праці, в якій детально опрацьовано історію Закарпаття в цілому або окремих його частин (Березька, Марамороська, Ужанська, Угочанська жупи) на основі архівних джерел. Більшість видань, що побачили світ після 1945 року, є зібраннями пропагандистських праць. Фактом є також те, що в регіоні, який після Тріанонського мирного договору став частиною Чехословаччини, протягом двох десятиліть його існування не було професійних істориків угорського чи русинського (українського) походження; викладачі, що здебільшого працювали в заснованому після Другої світової війни Ужгородському університеті, повинні були працювати та проводити «наукові» дослідження згідно з ідеологічними вказівками, хіба що з непомітними відхиленнями» [295, с. 25]. В «Монографії Березького комітату» на підставі великої кількості вже втрачених архівних документів Легоцький дає аналіз встановлення Березького комітату, його різних

інституцій, в контексті історії населених пунктів перераховує всі дворянські родини, які мешкали у даному регіоні.

Одним із найбільш визнаних дослідників історії дворянських родин Угочанського комітату та досліджуваного нами регіону був архівіст Андраш Комаромі (1861–1931 рр.). Комаромі, виходець села Пийтерфолво (Péterfalva) Угочанського комітату, після закінчення Марамороської гімназії в 1880 р. вступив до Будапештського університету, де здобув диплом у галузі гуманітарних наук. З його іменем пов'язані численні праці, переважно архівної тематики 1880–1890-х рр., завдяки чому спочатку Угорське товариство геральдики та генеалогії (Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság) (1887 р.), а потім і Угорське історичне товариство (1889 р.) обрали його до своїх лав. З 1895 р. – член-кореспондент Угорської академії наук (Magyar Tudományos Akadémia), а в 1917–1921 рр. – керівник Державного архіву, понад рік був редактором часопису «Історична скарбниця» («Magyar Történelmi Társaság»). Темою його досліджень була історія XVI–XVII ст. Ось як у 1911 р. згадував про нього Дюла Ташнаді-Нодь: «... як знавець справ дворянства, а в цій галузі має надзвичайно обширні знання, він є одним із найкращих посадовців. Він має гострий розум, впевнену та стійку точку зору, висловлює їх чітко й зрозуміло, передаючи самі факти». [192, с. 8]. А. Комаромі також планував написання монографії щодо Угочанського комітату, але встиг лише зібрати дані, необхідні для дослідження. У листі від 1890 р., адресованому нотаріусу Угочанського комітату Едену Уйгеї, він писав: «Я особисто, заради власної репутації письменника, можу приступити до написання виключно такої монографії, яка в плані своєї цінності буде достойною не лише минулого жупи, а й відповідатиме рівню сучасної науки, не зганьбитися перед історичною критикою та у всіх аспектах відповідатиме сучасним вимогам» [192, с. 14]. Андраш Комаромі залишив після себе чимало ґрунтовних праць, серед яких особливо виділяються дослідження, пов'язані з марамороською родиною Рейдеї [239, 240, 241, 249], з розвитком Марамороського комітату [244], а також із життям Іштвана Вербовці [237,

238]. Дослідник також ретельно опрацював архів родини баронів Перені [234, 235, 236, 246, 247].

Архівіст Дьордь Петроваї (1845–1916 рр.) також є автором численних наукових праць, пов'язаних із походженням та історією дворянських родин, що проживали на досліджуваних територіях. Він сам мав предків румунського та русинського походження. Один із них, Саніслов Госсумезеї, був воєводою ужанських волохів (румунів), у 1330-х рр. разом із родичами переселився з Волощини до Угорщини, став предком родин Долгаї, Білкеї та Ілошваї. Д. Петроваї володів маєтком Надькерю (Nagykögy) у комітаті Яс-Надькун-Солнок, цікавився минулим своєї родини, саме тому й розпочав дослідження. У 1867 р. він був одним із засновників Угорського історичного товариства, часто публікував статті в часописі «Століття». Для нашого дослідження важливими є його праці про родинні зв'язки сім'ї Петроваї, а також генеалогічні студії, які головно друкували у періодичному виданні Товариства геральдики «Турул» («Turul») (товариство обрало дослідника до своїх членів у 1898 р.). Йдеться про родини Долгаї [319, 320, 321], Петроваї [316, 317, 318], Комловші [322, 323], Ілошваї [324, 325, 326], Білкеї [314, 315] та Горзов [313]. Д. Петроваї також брав участь в упорядкуванні 13-томного видання Івана Нодя «Роди Угорщини з гербами та генеалогічними таблицями». Через проблеми в особистому житті автор змінив місце проживання, у 1906 р. був призначений головним архівістом Марамороської жупи. Протягом останніх років життя вивчав історію заселення марамороських румунів.

Досліджуваний регіон слід вивчати комплексно, разом із сусідніми комітатами, адже маєтки знаті часто розсіювалися, в багатьох випадках родинний центр розташовувався в одному, а приєднані до нього помістя – в іншому. Саме через це історія дворянства досліджуваних нами чотирьох комітатів була б неповною без відповідного знання наукової літератури про сусідні комітати – Земплін, Саболч та Сатмар, частину з яких ретельно вивчив Білкеї Горзо Бертолон (1864–1939 рр.) [180, 181].

Після 1945 р. до вивчення історії Угорщини приєднається ще одна історична школа, т. зв. «радянська», основним вченням якої стала марксистська догма щодо класового протистояння, згідно з якою історія світу є історією боротьби гнобителів та пригноблених, тобто – історією революцій. Безпосереднім наслідком цього є тяжіння істориків аналізувати події залежно від того, наскільки їх можна вважати перспективними, прогресивними з точки зору ідеальної державності. Відтак, дворянство часто вважалося шкідливим, пригнічуючим суспільним фактором, тому потрібно вітати та прославляти будь-який намір чи зусилля, спрямовані на його знищення та викоренення [303, с. 209-210]. Іншим недоліком марксистського історичного світогляду є оцінювання суспільств на основі сучасного світосприйняття, яке суттєво відрізняється від минулого, є для нього чужим. При перенесенні сучасних сподівань, очікувань, що походять від духу нашого суспільства, на попередні епохи, є ризик неодмінно наразитися на помилкову, фальшиву картину. Проголошувати суспільство чи певний його прошарок безплідним або некорисним лише через те, що його урядова система чи культура не подібна до нашої, є хибним припущенням. Утім, перелічені методи оцінювання історичного минулого почасти були властивими для окремих історичних шкіл та напрямів.

Протягом тривалого часу дослідженням історії Угорщини в Радянському Союзі займалися виключно в Московському державному університеті (на кафедрах історії середніх віків, нового та новітнього часу). 1968 рік став епохальним з огляду на гунгарологічні дослідження, адже саме того часу було створено Інститут слов'янознавства та балканістики Академії наук СРСР [303, с. 214], де поряд з історією інших народів досліджували також і угорську мову, літературу та історію.

У зв'язку з тим, що історію Угорщини досліджували «відокремлено» від імперії Габсбургів в цілому, угорсько-слов'янські зв'язки вивчали в першу чергу як визвольну боротьбу неугорських народів проти угорського та/або австрійського гніту. Цей метод можна назвати успішним через ряд причин,

адже порівняльно-історичні дослідження вчених стали основою для багатьох міждисциплінарних проектів. Хоча, наприклад, методологія, властива вченим Радянського Союзу, відіграла важливу роль у пізнанні суспільних процесів, у тому числі й суспільно-історичних рухів Угорщини XVI–XVII ст., втім вона об'єктивно не відповідала європейським тогочасним стандартам. Однією з причин цього було те, що радянська «наукова політика» мала на меті навчання таких професіоналів у всіх галузях суспільних наук, які, володіючи відповідними марксистсько-ленінськими навичками, могли б «критикувати помилки буржуазної історіографії», а також коригувати твори колег, що працювали в «дружніх» соціалістичних республіках. До такого світосприйняття з кінця 1960-х років належали праці істориків, які глибоко й детально досліджували історію Угорщини. Результатом спільної роботи Володимира Шушаріна, Тофіка Ісламова, Андрія Пушкаша та Бейли Желіцького стала тритомна праця «Історія Угорщини» [133], яка, за словами критиків, здебільшого і в наш час: «Ця праця є шаблоном численних ідеологій – особливо що стосується кінця XIX та цілого XX століття – та безнадійно застаріла, все ж у цілому зберегла риси твору-еталону для істориків, що не володіють угорською мовою» [303, с. 209].

У межах цієї групи вчених темою середньовіччя найповніше займався В. Шушарін (1924–1999 рр.), у наукових висновках якого, відповідно до духу та суспільних вимог того часу, присутні основні напрямки марксистського погляду на історію, які полягають у перебільшенні класового протистояння, а також наявності певного економічного детермінізму. Прикро, що його монографія «Угорський народ у XV–XVI століттях» залишилася лише у рукопису, адже в цій праці ми, ймовірно, зіткнулися б зі значною зміною підходу, оскільки науковцем глибоко досліджується селянська війна під проводом Д. Дожі [148]. Протягом останнього етапу своїх досліджень Шушарін вивчав зв'язки Трансильванського князівства, як самостійного державного утворення епохи раннього Нового часу, з імперією Габсбургів [149, 150] та Османською імперією [153], приділяючи особливу увагу

угорським війнам під проводом Іштвана Бочкаї, Габора Бетлена та Дьордя Ракоці I [151, 152]. Останні вписувалися до концепції досліджень, якою послуговувався Інститут слов'язнавства та балканістики Академії наук СРСР, [згодом Інститут слов'язнавства Академії наук РФ] щодо центральносхідних регіонів Європи. Задля збереження «історичного» статус-кво, історію кожної держави (Чехословаччини, Румунії, Югославії) досліджували на тлі минулого, що цілковито суперечило офіційній угорській історії. Досліджуючи Трансільванію як окрему державну формацію, Шушарін зазнав різкої критики з боку румунських колег.

Аналізуючи місце Угорщини в радянській історичній науці, Ольга Хаванова і Олексій Міллер вдало підмітили, що «...в той час, як медієвістика стала інтелектуальним притулком для тих, хто хотів звести ідеологічну диктатуру партії до мінімуму, автори історичних праць, що досліджували сучасність, змушені були пристосовувати свою точку зору до актуальної позиції партії» [303, с. 210]. Саме з цим світоглядом послідовно узгоджується колективна «Коротка історія Угорщини» [132], написана в 1990 р., в якій на тлі суспільних та політичних змін в Угорщині радянські автори намагалися дати відповідь на питання, що найбільше турбували угорське суспільство, а також інтегрувати в марксистську ідеологію угорську політику, зовсім відмінну в останні десятиліття від курсу комуністичної партії СРСР.

«Гласність» принесла значні зміни і в радянську/російську історіографію, адже через послаблення ідеологічного контролю історики могли вільно досліджувати теми, які раніше виходили за межі марксистсько-ленінської ідеології, головне – щодо дворянства. В той же час фінансування досліджень суттєво послабилося, внаслідок чого дослідники мали доступ до все меншої кількості іноземної наукової літератури. Сьогодні в російській історичній науці з'явилося нове покоління, що досліджує угорську історію. Після зникнення марксистських ідеологічних бар'єрів передусім посилився інтерес до проблемних питань новітньої епохи, тому в основному вивчаються суперечливі історичні постаті, а також демографічні та територіальні втрати

початку ХХ ст. Після «покоління великих істориків», звісно, з'явилися нові імена, але їх чисельність спадає.

Особливістю російської гунгарології дев'яностих років було те, що дослідження стали більш специфічними, часто спирались на угорські архівні джерела, брали до уваги потреби та інтереси угорських читачів. Також важливий фактор, що після провалу соціалізму припинилося державне фінансування досліджень цього регіону, що було лише частковою проблемою, адже припинення ідеологічного контролю призвело до того, що історики почали писати «відповідно до своїх переконань та індивідуального досвіду..., спираючись виключно на власний професіоналізм» [303, с. 218]. Сучасна російська гунгарологічна дослідницька база працює лише завдяки угорському державному фінансуванню, професійна база для цього забезпечується Московським угорським науковим, культурним та інформаційним центром. Більшість фахівців має змогу проводити подальші дослідження в межах різноманітних угорських та міжнародних програм, а також на запрошення викладати в університетах Угорщини.

Сферою наукових інтересів Тетяни Гусарової є соціально-економічний та суспільний розвиток угорського дворянства доби Габсбургів [120, 121, 122, 123, 124, 125]. Гусарова «в своїх працях з легкої руки поєднує російські традиції дослідження західноєвропейського середньовіччя (методологічну відкритість, характерну для цього напрямку, та суворість історичної джерелознавчої критики) з традиціями угорської історичної науки, до яких вона свідомо пристосовується» [303, с. 211].

Серед представників російської гунгарології слід виділити Михайла Юрасова, одного з учнів Володимира Шушаріна, основною тематикою досліджень якого є формування угорсько-російських зв'язків протягом ІХ–ХІІІ століть [155], в тому числі і території, які тепер називаються Закарпаттям [154, 156]. Ольга Хаванова (студентка Тофіка Ісламова) спочатку стала фахівцем з середньовічної історії, а пізніше досліджувала формування угорської національної свідомості в ХVІІІ столітті, роль

національної ідеології в культурі політики [144, 146]. Нещодавно вона досліджувала тенденції становлення дворянства [145], як засіб просвітницького абсолютизму, залучення суспільної еліти до керування державою. До цього напряму належить також Катерина Медведева, численні статті якої описують класовий розвиток угорського суспільства [136] та його установи.

Концепцію самостійної української історії сформулював Михайло Грушевський (1866–1934 рр.), який вперше зробив український народ предметом вивчення української історії, тобто ототожнив українську історію з історією української етнічної спільноти, незалежно від державних розчленувань представників народу протягом різних історичних епох. Виділивши суспільно-політичні, культурні та традиційні особливості українського народу з історії сусідніх Польщі та Росії, Грушевський фактично створив український історичний наратив [183, с. 50-51]. Своєю працею «Історія України-Руси» Грушевський започаткував «народне» спрямування в історіографії, де поєднуються елементи просвітництва, романтики, позитивізму та модернізму початку ХХ століття. Хоча в своїй праці Грушевський лише побічно торкається історії сучасного Закарпаття, все ж важливо розглянути його висновки щодо розвитку дворянства як суспільного прошарку. В п'ятому томі автор подає загальний огляд суспільно-політичної еволюції українських земель у XIV–XVII ст. та розглядає основні станові групи населення (шляхту і магнатів, селянство, міщанство, духовенство) на теренах Великого князівства Литовського та королівства Польського [118, с. 27-106]. Шостий том вже розглядає результати цієї еволюції в окремих регіонах (у Галичині [119, с. 237-339], на Поділлі [119, с. 250-253], на Волині [119, с. 274-277] та на Придніпров'ї), окремо виділяючи фрагментацію дворянства. Досліджуючи дворянство Польського королівства, Грушевський зазначає, що українці зустрічалися, в першу чергу, серед дрібних землевласників [119, с. 241-245], та щодо

останніх (так само як і щодо аристократії та вільних слуг, які належали до дворянського класу) існувала небезпека ополячення [119, с. 246].

Зі створенням УРСР підхід до української історії зазнав суттєвих змін: під гаслом братерства східнослов'янських народів Україну та українців інтегрували до історії Росії та російського народу, підкреслюючи взаємну залежність цих та інших сусідніх народів одне від одного, а також необхідність співпраці. Після здобуття Україною незалежності українська історична наука поступово почала відзнаходити себе та спробувала поєднати сьогодення нації та події попередніх століть в єдиний історичний наратив, хоча дехто вбачав у цьому український сепаратизм та прояв певних політичних інтересів. Після перебудови почалася своєрідна зміна світогляду, в тому числі і в історичній науці: «Загальні тенденції до відновлення ... з різною інтенсивністю та в різних формах, все ж проявилися і на регіональному рівні. Переформування історичної науки почалося в першу чергу на рівні нових тематичних спрямувань, хоча протягом тривалого часу не вдалося позбутись застарілих методів, відсутності критики джерел та принципів, спрямованих на авторитетну точку зору» [183, с. 12]. В плані угорсько-українських відносин значну проблему завжди являла собою інтерпретація спільного історичного минулого (наріжним каменем цього питання є належність сучасного Закарпаття в середні віки). Деякі науковці, виконуючи «політичні замовлення», створювали такі теорії, що суперечили історичним фактам, але й до цього часу вони є частиною офіційної навчальної програми. Епохальним в цьому процесі є покоління інтелектуальних послідовників члена-кореспондента НАН України Миколи Котляра (та Марти Фонт, яка співпрацює з ним), що намагається, використовуючи доступні джерела (на латинській, угорській та слов'янських мовах), заповнити ті прогалини, що існують в українській медієвістиці. Одним із найвизначніших представників цього покоління є Леонтій Войтович, завідувач кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка, галуззю

дослідження якого є генеалогія та зв'язки середньовічних династій [106, 108, 109], а також роль правителів Галицько-Волинського князівства в історії регіону [105, 107, 110]. Також одним із представників цього напрямку є Мирослав Волощук, професор Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), про якого Андреа Бочкор-Медвец пише, як про одного з небагатьох українських істориків, які адекватно оцінюють історію українсько-угорських зв'язків, намагаючись уникнути ідеологічних пасток, що були характерними для української історіографії до перебудови, та часом і після перебудови [183, с. 12]. Праці М. Волощука на тему угорсько-українських відносин [112, 113, 114, 115, 116], а також монографія «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції» [111], що побачила світ в 2014 році, свідчать про зрілий та врівноважений історичний світогляд, неупередженість та обширні знання цієї теми. Одним із суттєвих нюансів цього історичного напрямку є виявлення та опрацювання доступних джерел, а також їх об'єктивне оприлюднення.

У 2005 році з ініціативи Інститутів історичних досліджень Академії наук України та Академії наук Угорщини було створено українсько-угорську комісію істориків, мета якої була сформульована наступним чином: «Спільна науково-дослідна діяльність з проблем історії, історіографії та методології історичної науки, що здійснюватиметься у формі двостороннього співробітництва на основі взаємної зацікавленості та еквівалентності». Основні напрями співпраці – дослідження «з проблем історії українсько-угорських зв'язків; з історії національних меншин, міжнародних відносин й розвитку транскордонного співробітництва; з питань зовнішньої та національної політики в умовах трансформації суспільств обох країн» [142, с. 274-275].

Зразковим можна назвати також і діалог, що відбувався на конференції «Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення» (2005 р.), на якій також пролунали численні лекції, що свідчили про сучасний та новітній світогляд

учасників, але, за винятком кількох коротких інтермеццо, офіційна співпраця, на жаль, донедавна не продовжилась.

У липні 2016 року комісія відновила свою роботу. На зустрічі було повідомлено про плани сторін щодо активізації спільних проєктів з дослідження історичних зв'язків українського та угорського народів.

У заснованому 1945 р. Ужгородському державному університеті (УжДУ) історичні студії розпочалися вже з перших днів, але тут історію Угорщини викладали як частину всесвітньої історії, з акцентуванням на історію нового та новітнього часів. Як нині відзначають науковці, що досліджують цю епоху, «все це було спрямоване на обслуговування ідеологічних доктрин, та все ж насамперед завдяки Я. І. Штернбергу та Т. М. Сопко було суттєвим із наукової точки зору» [233, с. 111].

Ужгородські історики (Іван Мешко, Іван Гранчак, Василь Худанич, Михайло Троян, Василь Олаг, Василь Хайнас, Василь Гомонай) також приєдналися до написання тритомника «Історія Угорщини» [133]. На жаль, на даний момент через суттєві зміни політичного світогляду більшість зроблених ними висновків, що містяться у виданні, є неактуальними та ідеологічно заангажованими. Дотримуючись, зі зрозумілих причин, марксистських поглядів, вчені зазначали: «... угорський народ, а саме робітники та селяни, отримували позитивну оцінку, в той час як землевласники, дворянство загалом, капіталісти та церква виступали реакційною, антисоціалістичною силою, проти якої потрібно боротись...» [347, с. 20]. Яскравим прикладом такого історичного бачення є видана в 1973 р. книга «Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття». Видання упорядковане насамперед із ідеологічною, пропагандистською метою, повне неточних, хибних, застарілих висновків. Серед них передусім варто згадати такі: угорці насильно завоювали цю територію, безжально пригнічували людей, що тут проживають – як у суспільному, так і в національному значенні; ця територія була економічною колонією Угорщини; греко-католицька релігія та церква були чужими для історії Закарпаття.

1989 рік був важливим періодом, у тому числі й для нового розвитку української історіографії, оскільки в Центрі гунгарології при УжДУ відбувся міжнародний конгрес, у ході якого виникла обґрунтована суспільна потреба відкинути старі стереотипи та догми, якими просякнуті праці радянських дослідників про історію Угорщини. Перше професійне видання з історії Угорщини – «Нариси історії Закарпаття» – вийшло 1993 р. за участі істориків УжДУ [140]. Аналізуючи публікацію, завідувач кафедри інституту м. Ніредьгаза др. Іштван Удварі зазначив: «Це продукт перехідного, суперечливого періоду перебудови, і як такий виходить за межі досягнень радянсько-української історіографії. Безумовно, сама по собі вільно сформульована назва вже є прогресом, водночас авторам не завжди вдавалося відірватися від світогляду та спотворень, характерних для історичної літератури попередніх епох... На жаль, авторам не вдалося позбутися упереджень щодо дворянства, що збереглися з часів марксистської історіографії, хоча вони визнають їхню роль у соціальному розвитку, а саме в ремісництві. Попри всі помилки, автори видання все ж зробили великий крок до створення нового, неупередженого образу Закарпаття» [347, с. 20].

У 2005 р. на базі історичного факультету Ужгородського національного університету (УжНУ) запрацювала кафедра історії Угорщини та європейської інтеграції, яка стало складовою Гуманітарно-природничого факультету. Під керуванням Є. Б. Кіш та за участі старшого викладача Р. Ю. Міговка [137, 138] і Л. Л. Зубанича [127, 128, 129, 130, 131] проводиться значна наукова робота щодо вивчення історії Угорщини та Закарпаття.

В наші дні в Інституті історії Угорської академії наук (УАН) працює ціла група дослідників, які вивчають різні аспекти історії Угорщини раннього нового часу. Серед них слід виділити наступних: Норберт Ц. Товт (комітати Північно-Східної Угорщини, історія їх становлення та розвитку) [185, 186, 187, 188], Тібор Найман (переклад архівних джерел, та їх публікація) [296, 297], Тереза Оборні (політичний устрій, співіснування народів Угорського королівства) [298, 299, 300, 301, 302], Гейза Палфі (роль

дворянства в змінах суспільного устрою Угорського королівства та Трансільванського князівства) [304, 305, 306, 307, 308], Каталін Пейтер (роль родинних зв'язків в угорському суспільстві нового часу) [309, 310, 311, 312], Іштван Трінглі (переклад та публікація архівних джерел, історія розвитку адміністративного устрою регіонів) [341, 342, 343, 344, 345, 346], Атілла Жолдош (роль дворянства у житті комітатів) [359, 360, 361, 362, 363]. Їх дослідження містять новітній підхід та роблять значний внесок у пізнання історії досліджуваного регіону.

Історію дворянства північно-східної частини Угорського королівства (в тому числі і родини Другетів, що належала до вищого дворянства), її роль в економіці та політиці того часу активно досліджують і історики сусідніх країн, а саме Дюрай Гарді (Djuraј Hardi), історик університету м. Новий Сад (Сербія) [215] та Стефан Ленчиш (Štefan Lenčiš), викладач кафедри історії Католицького університету м. Ружомберок (Словаччина) [260, 261, 262].

1.2. Джерельна база дослідження

У результаті опрацювання фондів Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) у місті Берегові, Закарпатського краєзнавчого музею в місті Ужгороді, а також матеріалів власної колекції документів комплекс джерел обраної проблематики має наступну структуру.

Задля збору даних та отримання відповідних висновків опрацьовано первинні та вторинні джерела. Серед первинних слід виділити дві категорії – опубліковані та неопубліковані джерела, головню – архівні.

Неопубліковані джерела знаходяться у Берегівській філії Державного архіву Закарпатської області. Згідно з радянською та українською архівною практикою, документи, зібрані у фондах, одиницями яких є описи, що розділяють матеріали, згруповані за районами, установами, за хронологічним принципом, які, в свою чергу, поділені на досьє, одиниці зберігання.

Задля полегшення орієнтації серед архівних матеріалів було створено відповідні каталоги, що містять назви досьє, дату їх створення, а також

кількість документів, що містяться в них (2 сторінки відповідають одному аркушу). Каталоги складені після створення архіву переважно російською мовою, щодо середньовічних матеріалів та документів нового часу досі немає україномовного вказівника, тому дослідники повинні самостійно перекладати назви. В зв'язку з тим, що більшість документів у Берегівській філії ДАЗО є угорськомовними, в останні роки було опубліковано кілька видань, які суттєво полегшують роботу з архівними фондами.

У 1998 р. в результаті співпраці Державного архіву Закарпатської області (Ужгород, Україна) та Архіву адміністрації округу Саболч-Сатмар-Берег (Ніредьгаза, Угорщина) одним із перших побачив світ збірник «Документи феїшпана Березького комітату 1382–1800 років» («Bereg vármegye főispánjának iratai 1382–1800»), редактори якого подекуди критикували методику тогочасного збереження архівних даних [85, с. 6]. Так само зорієнтуватися серед архівних фондів допомагає «Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області» (2004) – результат співпраці Державного архіву Закарпатської області та Сатмарського обласного музею (Сату-Маре, Румунія). У передмові видання автори особливо наголошують: «Неможливо переоцінити історичне значення документальної спадщини того вже далекого періоду розвитку суспільства для глибшого дослідження історії Карпатського регіону... Особливо цінні документи відображають, до прикладу, і таке своєрідне становище Закарпаття, коли західна його частина входила до складу Габсбурзької імперії, а східна – до складу Трансільванського князівства... Найважливішими фондами... є документальні зібрання наджупанів і піджупанів Ужанської, Березької, Угочанської, Марамороської жуп, жупних дворянських судів, урбаріального суду, бургомістрів міст Ужгорода, Мукачева, Берегова... Збереглися королівські грамоти щодо прав дворян, копії та оригінали протоколів засідань Національних зборів... та трьох комітатів, що затверджували ці збори» [365]. Автори видання «Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області» наголошують, що ретельне дослідження минулого неможливе без детального пізнання соціально-

економічних умов, а для цього необхідними є архівні матеріали: «Важливим джерелом вивчення суспільно-політичного життя, відносин між представниками органів влади та простолюдинами, юридичних норм, що регулювали зазначені відносини й таке інше, є рішення курії зі спірних питань між власниками кріпаків, а також самі списки кріпосної частини населення, численні звіти щодо зборів королівських податків та «десятини». Архівісти також відзначають, що деякі документи, наприклад, протоколи комітатських зборів, дослідники вивчають рідко: «Дуже цінними, на наш погляд... є протоколи комітатських зборів (XVI–XVII ст.), але вони майже не вивчалися дослідниками» [365].

Третя (також угорськомовна) важлива збірка містить повну документацію Берегівської філії ДАЗО, насамперед крізь призму угорської історії та документів, пов'язаних із угорцями, які проживають на Закарпатті. У виданні 2009 р., а пізніше у доповненому виданні 2014 р. під назвою «Анотований перелік описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919 рр. та 1938–1944/1945 рр.», автори також критикують колишню архівну систему: «Штучно створена радянська архівна система, яка порушила внутрішню організованість документів, упорядкованих за правилами установи-попередника, вимагала докорінного перегрупування та сортування документів, тематичної класифікації, зшивання, реставрування одиниць, нумерації аркушів, додавання до них різноманітних супровідних листів, титульної картонної обкладинки. ...Таким чином впорядкування документів уповільнилося, проходило багато часу, перш ніж деякі «суттєві» документи могли бути досліджені, не кажучи вже про ті, які за часів радянської системи вважалися менш важливими або навіть зовсім непотрібними» [82, с. 11].

На даний момент у Державному архіві Закарпатської області зареєстровано 1 354 096 одиниць зберігання в 5 042 описах. Хронологічні межі цих матеріалів – від раннього середньовіччя до кінця XX століття (після перенесення архівного центру до Ужгорода в 1989 році в Берегові

залишилися здебільшого матеріали до 1944 року). Важливо відзначити, що найдавніший документ, датований 9 травня 1391 року, – це грамота, видана королем Жигмондом (1387–1437 рр.) вільним жителям міста Мункач (Мукачево). Архівні матеріали містять дані з чотирьох адміністративних одиниць – Ужанського, Березького, Угочанського та Марамороського комітатів (жуп) – класифіковані за тематикою та в хронологічному порядку в так звані описи. Мовою офіційних документів XVI–XVII століть, що розглядаються нами, була латинська, згодом – угорська. Ймовірно, що саме незнання цих мов досі є причиною недоопрацьованості документів того часу.

При роботі над дисертацією насамперед було досліджено реєстрові книги наступних фондів (в описах ДАЗО замість комітатів фігурує термін жупа):

- Документи наджуупана Ужанської жупи – фонд № 4 (період 1443–1919 років, 31 720 одиниць);
- Документи наджуупана Березької жупи – фонд № 10 (період 1342–1919 років, 8 245 одиниць);
- Документи наджуупана Угочанської жупи – фонд № 674 (період 1479–1918 років, 14 794 одиниці).

На жаль, через мінливість історії краю лише невелика частка архівних матеріалів Марамороського комітату знаходиться у Державному архіві Закарпатської області:

- Документи наджуупана Марамороської жупи) – фонд № 1369 (період 1429–1919 років, 63 одиниці).

Архів комітату залишився у місті Сігет (Sighetu Marmatiei), а пізніше румунська влада перенесла його до міста Бая-Маре (Baia Mare).

Архіви коронних міст, що зберігалися у місті Тячеві, потрапили до фондів ДАЗО, тому вони складають більшість бази даних про Марамороський комітат:

- Архів п'яти коронних міст Марамороша – фонд № 61 (період 1326–1910 років, 2534 одиниці).

Берегівський історик, архівіст Юрій Чотарі 2011 р. систематизував ці матеріали ДАЗО у збірці «Архів п'яти коронних міст Марамороша» («A máramarosi öt koronaváros levéltára») [190].

Дані про історію краю раннього новітнього періоду, суспільно-економічний розвиток зосереджує в собі одна з найбільших одиниць архіву:

– Документи Правління Мукачівської греко-католицької єпархії – фонд № 151 (період 1646–1948 років, 58 344 одиниці).

Окремі досє знатних сімей, що є предметом нашого дослідження, не збереглися до наших днів, більшість із них є частиною фондів феїшпанів (наджупанів) комітатів. Усе ж уцілів архів однієї давньої дворянської родини, який дає нам уявлення про господарювання, майновий стан аристократичної сім'ї, що мала потужні зв'язки, а також на основі листування – інформацію про побут родини:

– Сімейний фонд баронів Перені – фонд № 60 (період 1400–1944 років, 4180 одиниць).

Також окремою одиницею є ще один дворянський архів:

– Фамільний фонд поміщиків Прібек – фонд № 777 (період 1346–1900 років, 363 одиниці).

Із села Енке (Jenkovse, Словаччина) Капушанського району Ужанського комітату, а саме з родинного маєтку, фонд родини Прібек спочатку потрапив до Ужгорода, а в 1953 році – до Берегова. Фонд опрацював Ю. Чотарі у «Документах архіву родини Прібек (1346–1900)» («A villei Pribek család levéltárának iratai (1346–1900)»), де також досліджується доля документів того часу. Автор зазначає: «Факт, що при зміні систем архіву жуп не зазнали значних ушкоджень, вони майже повністю потрапили до сучасного Закарпатського обласного архіву, чого, на жаль, не можна сказати про родинні та церковні архіви. Документи, що зберігалися у таких архівах, були чужими для радянської системи, крім того, вони відображали минуле Угорщини, феодальні відносини, ставлення до яких радянської влади є загальновідомим. Архів Прібек є одним із архівів, що вижили, збереглися

для майбутніх поколінь та доступні для дослідників і в наш час» [191, с. 42–43].

Весь комплекс запропонованих документів лише частково стосувався обраної тематики, ускладнювали дослідження скорочення назв на титульних сторінках досьє (згідно з цим, також і в списках), через що фактично неможливо передбачити їх зміст, характер. Часто досьє містили різноманітні документи на більш ніж сотні сторінок, які між собою пов'язувала хіба лише юрисдикція певної адміністративної одиниці (комітату).

Узагальнюючи, можна відзначити, що доступні архівні джерела були досліджені за такими категоріями:

1) створені з метою історичного увіковічення (хроніки, щорічник, мемуари, дорожні замітки);

2) згенеровані для вжитку у повсякденному житті (грамота, угода, лист, переписи, списки, заповіти, досьє);

3) перехідні (законодавчі акти, закони, статистика).

Протягом XVI–XVII ст. відчутно зменшилася кількість грамот, характерних для середньовіччя, в той час як реформація, зростання числа шкіл та пов'язаний із ними розвиток угорської писемності привели до поширення листування (як літературного жанру). Створюється дедалі більше урбаріїв, переписів податків, інвентарів, дедалі поширенішими стають заповіти, які є джерелом даних про економічне становище та побут населення (в тому числі й дворянства) того часу. Через розширення юрисдикції та кола завдань жупанського дворянства збільшується число документів, протоколів, складених у ході офіційних справ. На жаль, під час дослідження архівних матеріалів XVI–XVII ст. у Державному архіві Закарпатської області ми майже не зафіксували матеріалів, що належать до першої групи. Лише в кількох документах зустрічається професійне опрацювання даних про походження дворянської родини Другетів (у досьє містяться уривки зі щоденника графині Терезії Кеглевич із записами про щоденне життя їх останнього покоління [36, арк. 17–20]), а також історії

Ужанської жупи на основі записів зі зборів жупанської ради [30, арк. 1–25], вичерпно висвітлені в роботах Кароя Мейсароша [280] та Антала Годинки [168, 217].

Джерела обраної теми містяться в другій групі. Хоча наприкінці XVI ст. зменшилася кількість грамот, все ж королівські, палатинські, капітанські, феішпанські (наджупанські) дипломи видавалися. Основою привілеїв дворянства були дарчі, серед них домінують акти, пов'язані з даруванням маєтків та гербів, збережені у так званих затверджених місцях (у даному випадку – Лелеській капітулі Ордену регулярних каноників-премонстрантів), а засвідчені копії – у т. зв. сімейних скринях.

1630 роком датується дарча княгині Катерини Бранденбурзької Балінту Доброні, який за свою службу дістав будинок у Мукачеві. Також вартим уваги є офіційний документ Жофії Добо, виданий угорською 1614 р. в місті Ташнад (Tășnad, Румунія), яким вона надає кріпакам право власності на землю (у назві архівного досьє цей документ помилково названо дарчою): «Я, Жофія Добо з с. Руська (Ruszka), вдова покійного благородного пана Ференца Барді... благочестиві селяни, що проживають в селах Кайдано (Кайданово/Кajdanó), Захар (Захар/Zahar), Черлено (Червеньово/Cserlenó), Ракош (Ракошино/Rákos) та Івані (Іванівці/Iványi) Ужанського та Березького комітатів, за спадком переданих мені, за спадком переданих моїй родині... за вірну службу у всі часи... поряд зі мною працювали та були готові до праці, з милості божої винагороджую їх... успадковані мною ліси краю Кайдано... в згаданих успадкованих селах благочестивим людям... pro fidelibus servitiis (з лат. – за вірну службу)... залишаю». Жертводавець, радше, була обізнаною з правовими нормами того часу (грамоту, видану в місті Ташнад комітату Сіладь 13 липня 1614 р., підписали два свідки – Пейтер Барчаї та Абрагам Тошнаді), тому виконання вказівок документа доручила капітулі з м. Нодьварод (Oradea/Nagyvárad, Румунія): «...переданий мною лист спадкування задля кращого дбання та виконання... передайте Нодьвародську капітулу, в селі зберігайте лише копію, видану благородною капітулою» [40, арк. 1].

Сама дарча грамота є копією, в якій вказано, що оригінальний екземпляр зберігається в Нодьвародській капітулі. При дослідженні генеалогії родини Добо виникає потреба ідентифікації Жофії Добо, яка в документі покликається на послугу, яку жителі вищевказаних сіл «...зробили покійному братові моему Ференцу Добо-старшому з с. Руська». У роду Добов під таким іменем зустрічаємо тільки дочку Домокоша Добо-старшого та Вероніки Баторі, та дочку Ференца Добо-старшого та Анни Чаголі. За заповітом Ференца Добо (молодшого), датованим 28 січня 1602 р., всі маєтки Добо перейшли у спадок нащадкам по жіночій лінії – Перені та зелемерські Камараш. Але серед них є тільки одна Жофія (Перені), яка померла в 1606 р. Постає питання: чи не є документ підркобою, бо в час його датування з нащадків Добов уже нікого не було живих? [357, с. 188-189].

Аналізуючи дарчі грамоти, Ю. Чотарі в одній зі своїх праць зазначає: «В Державному архіві Закарпатської області немає окремої колекції гербових листів із дворянських архівів... Адміністративні органи того часу (бюро наджупана, жупанів, бургомістрів) хай у незначній кількості, але все ж зберігали дворянські грамоти чи бодай їхні копії. Характерно, що вищезгадана колекція дворянських грамот зазнала на собі наслідки двох змін державної системи, а також політичних перебудов» [193, с. 42]. Під час дослідження нами було виявлено велику кількість оригіналів або засвідчених копій дворянських гербових листів, виданих Угорською королівською канцелярією та трансільванськими князями. Тогочасні акти склалися згідно з усіма вимогами та правилами видачі офіційних документів. Серед оригінальних латиномовних виділяється дворянська гербова грамота, видана королем Фердинандом III Гашпару Турі Кун (а також його дружині Каталін Брінь, синам Андрашу, Яношу, Гашпару, донькам Борбалі, Ержебет та Жужанні) [35, арк. 1]. Хоча висла печатка не збереглася, але додаток, складений нотарем жупи, вказує на те, що надання дворянського титулу, згідно з усіма звичаями та правилами, було проголошено на комітатських

зборах у місті Великі Капушани Ужанського комітату в листопаді 1654 р. [Додаток П].

Серед дворянських та гербових документів за хронологічним порядком варто згадати наступні:

– в Угорському королівстві – дарча грамота короля Фердинанда II для Луки Кубовича (1627) [31, арк. 1];

– у Трансільванському князівстві – гербовий лист Ґабора Бетлена для Пейтера Гіомо (1617) [42, арк. 1-2].

Характерною ознакою всіх знайдених в архіві актів є збереження їх у вигляді точних, латиномовних копій.

Офіційні грамоти головно засвідчують належність осіб до дворянства, адже в тогочасній Угорщині виключно представники еліти володіли землею та звільнялися від сплати податків. Належність до знаті можна було довести, надавши грамоту, за відсутності якої жупа як орган влади розпочинала відповідний процес доказу серед родичів та сусідів даної особи. Також значні проблеми у правовій системі Угорщини спричиняло спадкування майна, для вирішення чого та підтвердження своїх прав дворяни часто зверталися до органів влади комітату. Документи такого роду видавали Королівський суд [1, 7], Лелеська капітула [38], компетентне управління суду комітату [9, 15, 21] або навіть сам феїшпан (наджупан) [20].

Важливою категорією писемних пам'яток є заповіти [194], яких найбільше складено у другій половині XIX ст. Найбільшу кількість (75 одиниць) опублікував Бейла Радванський [100, 101, 102]. Заповіти зі східних комітатів країни дають чітке уявлення про майновий стан, соціально-економічне та суспільне становище малого і середнього дворянства, що тут проживало. Тексти документів починаються зазвичай коротким вступом, у якому характеризується фізичний стан особи-автора, після чого він, згідно з правовими нормами того часу, проголошував свою розсудливість, психічне здоров'я [243; 250]. У записах часто зазначалося, що метою їх укладення є

уникнення суперечок між нащадками. Нерухомість переходила до спадкоємців згідно з законодавством, а у разі наявності рухомого майна сам заповідач визначав майбутніх спадкоємців [4, арк. 1-4]. Незважаючи на наявність заповітів, значну частину архівних документів становлять різноманітні судові матеріали, опрацьовані комітатським судовим управлінням. Якщо сторонам вдавалося досягти згоди, феїшпан складав відповідний документ [10, арк. 1-3; 53, арк. 1]. Перед виголошенням судового рішення суд комітату призначав виконання перевірки, під час якої проводилося офіційне оцінювання обсягу рухомого та нерухомого майна, що було предметом суперечки [44, арк. 1-2].

Офіційні документи комітатів надзвичайно різноманітні, тому з них ми можемо уявити повну картину ходу тогочасних офіційних справ. У досліджуваному регіоні збереглося багато документів [6, 19, 22, 25], пов'язаних із діяльністю органів влади:

- інструкції послам комітату щодо участі в засіданнях Державних Зборів [23, арк. 1-2; 251];

- протоколи комітатських зборів та засідань суду (за упорядкування цих документів відповідав нотар/писар комітату). В окресленому регіоні збереглися протоколи майже з усіх адміністративних одиниць. На жаль, у багатьох випадках через поганий почерк писаря прочитати їх фактично неможливо. Йдеться про протоколи:

- з Березького комітату – 1569–1572, 1602–1653 рр. («14 листопада 1650 року на зборах, проведених в Ардо, спільнота магнатів та дворян Березького комітату одноголосно обрала писарем Габора Сіладі, його зарплатня складає 125 форинтів, крім того, безкоштовно... йому надається 50 кебелів (köböl – одиниця об'єму, що відповідає 64 літрам пшениці»), 1660–1701 рр. [39, акр];

- з Ужанського комітату – 1620–1643 рр. [22, 30, 32];

- з Угочанського комітату – 1619–1756 рр. [55];

– розробка місцевих статутів з метою дотримання законів. Зберігся затверджений 1637 р. Ужанський статут, який наказував переслідувати виконавців таких злочинів: «Під злочинцями кожна людина повинна розуміти паліїв, злодіїв, тих, що скуповують крадене майно, розбійників, котрі тиняються полями й лісами, грабіжників, п'яниць, відьом, убивць та інших осіб, що живуть у смертному гріху» [24, арк. 1–4].

Окремою категорією архівних джерел є документи майнових судових процесів, а також пов'язані з ними накази. У разі, якщо майнова суперечка дворян не могла вирішитися через суд комітату, тоді розгляд справи продовжував Королівський суд. Прикладом цього є наказ короля Рудольфа I (1576–1608 рр.) щодо розподілу спадку між представниками родини Турзо [49, арк. 1].

Також окрему групу становлять офіційні та особисті листи, зокрема – феішпанські (наджупанські) та віцеішпанські (піджупанські) (зокрема листування Дьордя Другета [27, арк. 1–2; 34, арк. 1–2] та його сина Яноша [33, арк. 1; 43, арк. 1–2], які займали найвищу посаду в Угорщині – верховного судді).

Поряд із Державним архівом Закарпатської області [47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56] частина документів, пов'язаних із дворянськими родинами, а саме з родиною баронів Перені, землевласників Угочанського комітату, міститься у Закарпатському обласному краєзнавчому музеї, колись перевезена з народного музею у Виноградівському палацу родини Перені. Колекцію з 379 рукописів XVI–XIX ст. упорядкували у 90-х рр. XX ст. Серед них – судові документи, грамоти, угоди, заклики, описи різноманітної тематики. 39 одиниць складають офіційні листи (1574–1875 рр.), а також епістолярії [232, с. 200]. Частиною колекції є копія генеалогічної таблиці («*Tabella Genealogica*») родини Перені за 1249–1549 рр.

Значна кількість джерел, пов'язаних із досліджуваним періодом знаходиться в Державному архіві Угорського національного архіву (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, далі MNL OL), фондові досьє якого з

різних причин надають лише поверхову інформацію. Очевидно, частина архівних матеріалів більшого обсягу, радше, потрапили сюди через певні приватновласницькі претензії окремих представників знаті. В Державному архіві Угорського національного архіву можна знайти такі дворянські, комітатські документи, які до початку ХХ ст. потрапили/могли потрапити до інших дворянських архівів з теренів сучасної Угорщини. Сімействами, документи яких збереглися до наших днів, були насамперед представники середнього та великого дворянства:

I. Архівна спадщина великих дворянських родин:

- князівської гілки родини Естергазі (володарі мукачівського та сентміклошського маєтків (спадщина Телегді–Н'ярі), феїшпани Березького комітату) [59];

- родини Другетів (власники ужгородського та невицького маєтків, феїшпани Ужанського комітату) [80];

- родини Бетлен з Іктару (завдяки трансільванському князю Габору Бетлен мали повноваження у кількох комітатах Верхньої Угорщини; сам Габор Бетлен володів мукачівським маєтком, що займає значну частину Березького комітату, його молодший брат, Іштван Бетлен, володар хустського маєтку та феїшпан Марамороського комітату) [60];

- родини Рейдеї (володарі хустського маєтку в результаті шлюбу з одним із членів родини Бетлен, феїшпани Марамороського комітату) [74];

- родини Карої (будучи спадкоємцями родини Кун із села Рожай Сатмарського комітату, володарі с. Шаланки та багатьох інших сіл Березького комітату) [61];

- родини Телекі села Сейк (Sic, Румунія) (володарі маєтку Довге Марамороського комітату, феїшпани Марамороського комітату, які разом із маєтком успадкували архів родини Долгаї, що знаходиться в колекції родинної гілки села Дьємре, Угорщина) [65];

– родини Лоняї (спадкоємці маєтку Надьлоня (Nagylobnya, Угорщина), а також, за спадком, володарі маєтку Сентміклош, феїшпани Березького комітату) [63];

– родини Корніш (віцеїшпани, згодом феїшпани Марамороського комітату, капітани Хустського замку) [62];

– родини Перені (володарі Севлюшського та Нялабського маєтків Угочанського комітату, феїшпани Угочанського комітату) [64, 73, 76, 77, 78, 79];

II. Архівна спадщина середнього дворянства:

– родини Чічері (володіли селами в Ужанському та Земплінському комітатах, кілька разів були віцеїшпани (піджупани) цих комітатів) [58];

– родини Погань (володіли селами в Марамороському та Березькому комітатах, кілька разів були віцеїшпани) [71];

– родини Ілошваї (володіли селами в Марамороському та Березькому комітатах, кілька разів були віцеїшпани Березького комітату) [72];

– родини Фекете (володіли селами в Ужанському та Земплінському комітатах, кілька разів були віцеїшпани Ужанського комітату) [75];

– родини Ваш (володіли маєтками в Марамороському та Березькому комітатах, кілька разів були віцеїшпани Березького комітату) [81];

– інших родин: Баркоці [57], Уйгелі [66], Орос [68], Баї [69], Горзов [70];

– дворянські грамоти Березького комітату [67].

Цей масив документів доволі об'єктивно і повно характеризує участь дворянства у політичному, соціально-економічному та культурному житті краю. Він є необхідним для аналізу інституційної та нормативної складових державного та комітатського устрою, що функціонував в Угорському королівстві та у Трансільванському князівстві.

Точну картину політичного, соціально-економічного та правового розвитку тогочасного угорського суспільства можна виявити з матеріалів, які

містять закони, ухвалені протягом досліджуваного періоду. Задля об'єктивнішого дослідження важливо детально проаналізувати законодавчі акти парламентів Угорського королівства та Трансільванського князівства.

Уже в XVI ст. виникла необхідність зібрати та кодифікувати закони, ухвалені впродовж майже п'яти століть та невідомі широкому загалу. Саме це завдання взяв на себе юрист Іштван Вербовці у праці «Tripartitum opus iuris consuetudinarii incluti regni Hungariae» («Тричастинний звід звичаєвого права Угорського Королівства») [393], яка після прийняття Державними Зборами та затвердження королем не була оголошена, а отже й не набула законної сили. Протягом наступних століть збірник разом із новоприйнятими законами видавали кілька разів, але неофіційно, аж до 1896 р. під назвою «Corpus Juris Hungarici» («Збірник угорських законів»). Автори паралельно опублікували оригінальні латиномовні тексти законів, а також переклали угорською. Крім того новинкою був поділ матеріалу на томи.

«Corpus Juris Hungarici» є збірником угорських державних декретів (лат. *decretum regis*) і законів (лат. *decreta*) від часів короля Іштвана I (до 1848 р. [86]. Ужанський, Березький та Угочанський комітати підпорядковувалися юрисдикції Угорського королівства та постановам Державних Зборів (виняток становлять короткі інтервали правління трансільванських князів Іштвана Бочкаї, Габора Бетлен та Дьордя Ракоці I), збірник яких охоплює періоди 1526–1608 та 1608–1657 років [92, 93]. Закони Трансільванського князівства, які значною мірою відрізнялися від угорських, стосувалися головно Марамороського комітату. На думку редакторів збірника 1540–1848 рр., незважаючи на вищевказані відмінності, трансільванське законодавство є все ж невід'ємною частиною угорської правової системи: «...в тому випадку, якщо вони базувалися на державних законах та правових актах, ухвалених до 1540 року, тоді вони фактично доповнюють ці попередні закони, а оскільки вони всі просякнуті тим самим угорським духом, який зберігався там щонайменше до кінця XVII століття, можливо, навіть більш сумлінно, ніж в

угорських законах, які постійно були під вимушеним постороннім впливом; вони з самого початку не відступали від спільної основи» [91].

Закони, опубліковані в збірнику «Corpus Juris Hungarici» та безпосередньо пов'язані з комітатами Унг, Берег, Угоча та Мараморш, можна поділити на кілька груп:

- 1) загальні накази, що регулюють зв'язки між державними інститутами та органами влади в комітатах;
- 2) пов'язані з повноваженнями місцевих органів влади (ішпан, феішпан, суддя, комітатський суд);
- 3) пов'язані з механізмом визначення та методами збору податків;
- 4) пов'язані з поняттям громадського порядку та поведінкою певних осіб;
- 5) пов'язані з визначенням кримінальної відповідальності та механізмами виконання таких рішень.

Завдяки ініціативі бази законів CompLex у 2003 р. з'явилася електронна база даних «Закони 1000 років» («1000 év törvényei»), яка систематизувала угорське законодавство від часів короля Іштвана I (1000–1038 рр.) й аж до 2003 року. В передмові до видання Президент Угорщини др. Ференц Мадл вказав: «Збірка дає нам можливість пізнати закони минулого, закони наших предків, великих королів, які сформували нашу державну систему, основи конституційної правової системи і таким чином спрямували життя суспільства у правильне русло, зробили наше повсякденне життя більш передбачуваним. Через різноманітні причини ми можемо мати різний підхід до законів: можемо визнати їхню доцільність, правоту, можемо дотримуватися їх за звичкою, наслідуючи інших або заради корисних наслідків, винагороди чи, можливо, через побоювання неприємних наслідків. Пізнавши точний текст законів, їхній достовірний зміст, можливо, більше людей зрозуміє чи відчує відповідальність за їх дотримання» [366].

У Державному архіві Угорського національного архіву на основі доступних документів нещодавно було створено бази даних, які є

надзвичайно важливими для дослідження історії угорських династій. Основою їхнього вивчення стала так звана збірка записок архівіста Йозефа Іллейші. Завдяки його роботі «згруповано» угорські дворянські родини та списки пов'язаних з ними документів. На жаль, воєнні негаразди відбилися і на стані архівних матеріалів, тому, ймовірно, деякі з них вже неможливо знайти. Сама праця неодноразово доповнювалася, після чого було створено комп'ютерну базу даних, яка і тепер є доступною для студій.

Окрему групу опублікованих джерел становлять так звані «Королівські книги» («Liber Regius») [90], що містять копії або витяги всіх документів Угорської королівської канцелярії 1527–1867 рр. Типи цих документів:

1) передання майна (або підтвердження права власності успадкованого володіння [37], чи такого, що належало скарбниці);

2) підтвердження угод (затвердження і підтвердження домовленостей між дворянськими родинами, укладених в ході майнових судових процесів [49]);

3) грамоти, що засвідчують привілеї (підтвердження дворянських чи державних привілеїв, звільнення від мита, податків, наявність торгового права) [43];

4) дворянські звання (присвоєння чи поновлення титулатури, герба, повторне видання втраченої дворянської грамоти [29], підтвердження дворянства, доведення належності до еліт [41]);

5) надання титулу чи посади (призначення феїшпана, королівського радника) [12];

6) підвищення титулу (надання титулу графа або барона) [47].

Державний архів у співпраці з видавництвом «Arcanum Adabázis Kft.» видали збірку «Королівських книг» спочатку у вигляді диску CD-ROM, а пізніше як базу даних, у якій дослідники можуть зорієнтуватися завдяки відповідним пошуковим програмам. Обраної теми стосуються томи 1–9 (1527–1647 рр.) і 10–17 (1647–1683 рр.).

Серед архівних джерел часів феодалізму особливо важливу роль відіграють документи, пов'язані з оподаткуванням. Частково саме завдяки цьому дані про тогочасні податки, їх обчислення та сплату збереглися майже цілком. При правильному аналізі це є первинним джерелом для дослідження суспільного життя сільських місцевостей. Податкові книги насамперед відображають суспільну та економічну ієрархію цих спільнот. Для нашої теми важливе значення мають поіменні списки військового податку (угор. *dikális összeírások*). Ігнац Ачаді, який професійно дослідив цю тему, назвав їх важливим джерелом, адже з послідовних записів ми отримуємо інформацію не тільки про економічні відносини – в багатьох випадках вказуються імя землевласника, природні умови (повінь, засуха, пожежа – в таких випадках жителі населеного пункту звільнялися від сплати податків). Дослідник, проаналізувавши 64 томи, що зберігаються в MNL OL, окремо характеризує риси кожного комітату [164], з яких для нас важливі наступні:

1) у 6 томі поряд зі списками жупи Бекеш наведено опис Березького комітату 1530–1564 рр. («В цьому томі до того ж містяться й інші документи, що повчально описують тогочасне життя Березького комітату»), продовжений у 7-му томі («...найціннішим є документ 1570 року, в якому поіменно перераховані всі кріпаки, що проживали в певних населених пунктах... є також окремий детальний список Мукачівського маєтку 1593 року... а документ 1599 року є цікавим, тому що в ньому вказується платня від дрібного дворянства та священнослужителів» [164, с. 200]);

2) у 21 томі занотовано Марамороський комітат, що здебільшого належав Трансільванському князівству. У переліку податкових списків Угорського королівства за 1530–1555 рр. його згадують 9 разів («Найбільше даних у документі 1542 р., в якому вказані: землевласники, які мали маєтки з підпорядкованими кріпаками (...199); дрібні дворяни, які володіли однією земельною ділянкою (...151); число дворів... 2. У документі 1554 р. детально описується галузь добування солі в п'ятьох містах») [164, с. 200];

3) 36 том відображає дані про Ужанський та Спішський комітати. З Ужанського збереглися поіменні списки 1600–1620 рр., а також список 1574 р., який у результаті підтоплення можна прочитати лише частково. В 43 томі містяться дані з Ужанського комітату 1538–1557 рр. У 47 томі – дані з Ужанського комітату 1552–1696 рр., Угочанського комітату – 1622–1696 рр. 48 том також містить дані Ужанського комітату 1567–1599 рр.;

4) 61 том містить списки Ужанського, Угочанського, Марамороського, Березького комітатів 1533 р.; 62-й – податкові розрахунки Ужанського, Березького, Угочанського, Марамороського комітатів 1541 р. У 63 томі наведено список Березького комітату 1567–1647 рр., а також податкові борги комітату 1671–1697 рр. Також тут наведені детальні списки Марамороського комітату 1600–1605 рр., Угочанського – за 1635 р., а також кілька податкових досьє Ужанського комітату 1567–1630 рр. В останньому, 64-ому томі подано місце списки Угочанського комітату 1567–1618 рр. («Особливо цінними є списки 1567, 1570, 1572, 1574 рр, адже в них поіменно вказані всі кріпаки, що сплачували податки» [164, с. 214]).

На межі середньовіччя та нового часу відносини землевласників та кріпаків визначали урбарії. Від середини XVI ст. поряд із текстовими описами послуг ці джерела занотовували дані про жителів сіл (ім'я голови сім'ї, кількість дітей, поголів'я худоби, обладнання, інструменти, площа та характеристика земельної ділянки). З урбаріїв відомо про населення мастків, а також про продуктивність господарства [98, с. 354]. Частина багатой колекції MNL OL побачила світ у формі книги авторства Ференца Макшаї, де з-поміж інших наведено урбарії Мукачівського [103, с. 326–373] та Сентміклошського [98, с. 517–552] мастків.

Друга половина XIX ст. принесла значне пожвавлення угорській історичній науці, зокрема після компромісу (kiegyezés) з австрійською владою 1867 р. Виникла інституційна база для досліджень (факультети університетів, науково-дослідні центри, видавничі форуми), з'явилися нові науково-дослідні теми і визначилися нові тенденції студій. Особливо

важливу роль зіграла поява часопису «Сторіччя» («Századok»), а також створення у 1867 р. Угорського історичного товариства (Magyar Történelmi Társulat). Значним видавничим форумом можна вважати серію «Пам'ятки угорської історії» («Monumenta Hungariae Historica»), першочерговим завданням якої була публікація джерел, часто – з рішеннями угорських та трансільванських Державних Зборів, дипломи, а також наративи XVI–XVII ст. Останні, поряд з обставинами повсякденного життя дворянства, описували особливості соціальних та економічних відносин, суспільних та родинних зв'язків.

Опрацювати генеалогії та спеціальні історичні дисципліни допоміг доробок Івана Нодя (1824–1898 рр.), з іменем якого пов'язані численні публікації першоджерел, серед яких наймасштабніше 12-томне видання «Роди Угорщини з гербами та генеалогічними таблицями» («Magyarország családjai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal») [282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294] характерного змісту (історія, походження, майно), а також геральдична символіка дворянства. Автор, прагнучи наукової достовірності, покладався у своїх студіях виключно на історичні грамоти (які він передавав у розпорядження інших дослідників у супроводі відповідних приміток), крім того, використовуючи судові матеріали Угорської королівської палати (Magyar Királyi Kúria) й достовірні генеалогічні дані з них. Історик послуговувався й інструментами історичної критики джерел, хоча, як виявили сучасні дослідження, нерідко допускався суттєвих помилок.

На зламі XIX–XX ст. почалася спеціалізація історичних наук за галузями досліджень: поряд з історією подій та політичною історією, що переважали раніше, важливу роль відіграли історичні школи, що займалися комплексним аналізом різноманітних суспільних процесів.

1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження

Суспільний устрій у Центральній та Східній Європі (далі ЦСЕ) XVI–XVII ст. характеризувався суттєвими зрушеннями – становий розподіл,

властивий і більш раннім стадіям розвитку феодалізму, тепер набув найчіткіше виражених форм. Головною його рисою стала консолідація основних верств суспільства. Формування станового ладу відбувається, в основному, за двома взаємопов'язаними лініями. З одного боку, інтереси однорідних у соціальному плані груп зближуються, з іншого – у міру поляризації класових відмінностей станові стають чіткішими, належність до еліт – міцнішою.

Консолідація дворянства в стан супроводжувалася суттєвим посиленням замкнутості цієї соціальної групи. Набуття статусу дворянина в Угорському королівстві було досить складним процесом. Проте пануюча еліта не змогла існувати без поповнення. Соціально-економічне і політичне життя держави вимагало цього, тому дворянський титул можна було здобути лише за заслуги на військовій або цивільній службі. Можливості переходу в дворянство то розширялися, то зменшувалися, але існували в усі часи. Численні соціальні верстви мають вплив на політичні процеси, їхня взаємодія та переплетіння визначають зміни в політичних процесах у суспільстві. Місце і роль соціальної спільноти, тобто соціальна стратифікація, визначаються характером і спрямованістю їх діяльності, у цілому політичним життям суспільства. Соціальна стратифікація угорського дворянства також розглядає соціальну структуру суспільства як багатомірну систему, де важливе місце займає соціальний статус, тобто становище, яке особа займає в суспільстві за походженням. Такою соціальною верствою виступає дворянство, яке у країнах Центрально-Східної Європи в історичних процесах відіграло вирішальну роль. У традиційних державах, як Угорське королівство, освіта, багатство, прибуток, престиж і влада були тісно пов'язаними. В економічно розвиненому суспільстві створюється інша система розподілу нерівності: суб'єкт, що має низький ранг у плані певного політичного ресурсу, має шанси досягнути успіхів в іншому.

Представники західноєвропейської соціологічної науки (Ральф Дарендорф, Макс Вебер, Ентоні Гідденс) підкреслювали, що класи є

конфліктними групами, що об'єднувалися заради розподілу влади [117, с. 151]. Отже, поняття «соціальні класи» вужче, ніж «соціальна стратифікація», яка являє собою ієрархічну упорядкованість членів суспільства з урахуванням певних критеріїв: доходів, освіти, способу життя, етнічного походження тощо. Аналіз соціальної стратифікації, її зв'язок із іншими інститутами суспільства дає комплексне уявлення про тенденції розвитку соціальної структури суспільства.

У будь-якому суспільстві існує і повинна існувати менша частина населення, яка ухвалює найважливіші рішення в суспільстві й править більшістю [117, с. 152]. Протягом досліджуваного періоду цю роль брало на себе дворянство, яке здійснювало функції управління, володіло специфічними особливостями і професійними якостями, що забезпечувало перебування при владі та її утримання. Цей особливий прошарок людей називають правлячою або політичною елітою [211, с. 3-6], якою в Угорському королівстві та Трансільванському князівстві XVI–XVII ст. було найбільш привілейоване в суспільстві дворянство.

Для людей середньовіччя дворянство асоціювалося із суспільним статусом, основою якого було походження, й, відповідно, вважалося, що позитивні риси дворянина успадковуються. Для того, щоб одні могли керувати іншими й таким чином належати до суспільної еліти, слід було дотримуватися певних норм поведінки і способу життя. Поряд із походженням, майно також впливало на суспільні зв'язки, розмежовуючи дворян від недворян. Як вважає німецький дослідник Вернер Гехбергер, еліти (духовна конструкція, що тягне за собою суспільні наслідки) стали надбанням античності й функціонують досі [216, с. 2-4]. Протягом раннього та пізнього середньовіччя знать як суспільна категорія частково була відкритою для тих, хто виконав умови, необхідні для просування по службі (військові досягнення, королівська милість). Наприкінці XV ст. серед дворянства формується колективна свідомість, починається відмежування від інших суспільних прошарків.

Згідно з концепцією американського дослідника Едварда Шилза, для досягнення політичного консенсусу потрібні три вирішальні чинники:

1) спільне прийняття законів, правил і норм суспільства (Державні Збори як найвищий орган станової монархії);

2) відданість політичним інститутам, які впроваджують у життя ці закони, правила і норми (політико-адміністративно-судова система комітатів);

3) поширене почуття політичної єдності (теорія єдиної «благородної угорської нації» Іштвана Вербовці) [147, с. 89].

Звісно, історію регіонів Південно-Східної Угорщини (комітатів Унг, Берег, Угоча та Мараморош) неможливо цілковито відокремити від загального тла, адже їхня боротьба відбувалася на території колишнього суверенного Угорського королівства. Новітні дослідження суттєво осучаснюють романтично-історичну концепцію об'єднання держави навколо Трансильванії, різного роду збройні конфлікти якої дедалі частіше відносять до категорії боротьби винятково проти Габсбургів. Станова Угорщина XVI–XVII ст. була заснована на розподілі влади між правителем та елітами, стабільність яких час від часу випробовували різні фактори (війни, реформація). Дворянство, яке часто залучало зовнішні сили для подолання конфліктів, намагалося досягти рівноваги сил, і далеко не в останню чергу через пошук компромісів. Виходячи з політичних потреб, знать Угорського королівства та династія Габсбургів неодноразово досягали згоди (1608, 1622, 1647 рр.) [305, с. 11-19]. Ці кроки були мотивовані насамперед необхідністю оборони кордонів від турків із метою збереження королівства, а також взаємною залежністю у політичному, військовому та фінансовому плані, що існувала з XVI століття.

В епоху пізнього середньовіччя та раннього нового часу й аж до кінця XVII століття нобілітет Угорського королівства, а також представники інтелігенції, які навчалися за кордоном, із гордістю називали себе угорцями (гунгарцями). При прийнятті до дворянського стану в той час не мали

значення ні національність особи, ні рідна мова. Для угорської знаті з точки зору самосвідомості та самовизначення важливими були відомості про походження родини аж до часів переселення наприкінці IX ст. [301, с. 25]. Належність до еліт визначалася насамперед однаковим юридичним статусом осіб, а також їхніми спільними правами та привілеями. Порівняно з цим рідна мова, етнічність та релігія вважалися другорядними. Протягом середньовіччя та раннього нового часу лави угорського дворянства поповнили представники численних національностей, що з часом мадяризувалися за способом життя та мови, частково через те, що вважали це слушним, навіть необхідним для просування в суспільстві, а також через асиміляцію з угорськими дворянськими родинками.

Угорський історик другої половини XX століття й послідовник спадщини Іштвана Бібо Єне Сьоч розробив теорію про три історичні регіони Європи, й на прикладі різних етапів їх розвитку запропонував роль та історичне місце Угорщини. Сам І. Бібо визначав угорську історію як трифазну формулу руху, згідно з якою протягом перших п'ятисот років вона була інтегрованою частиною Заходу, а потім, у результаті різних історичних катаклізмів, стала елементом східноєвропейської моделі з її «нерухомістю» та нездатністю розвиватися. [339, с. 211]. Звісно, час від часу були спроби повернення (третя фаза на початку XIX ст.), але вони виявилися невдалими (за словами Бібо, «тупиковими»), і лише XX століття принесло можливість інтегрування із Заходом. Продовживши вчителя, Є. Сьоч доводить, що в історії існують не лише структури, а й моделі, внутрішня будова яких може змінюватися, але їх сутність залишається незмінною та через системні устрої впливає на історичні процеси. Хоча на Угорське, прикордонне з цивілізаційного погляду, королівство інтенсивно впливали обидва центри розвитку, все ж держава в сенсі свого феодального устрою наслідувала Захід. Учений вважає, що розвиток феодалізму був історично примусовим поворотом, адже «...з занепадом спільної власності лише приватно-залежний тип відносин міг забезпечити насамперед необхідний захист, а також

можливість здобуття престижу (...) Західна васальна взаємозалежність відрізнялася від інших подібних конструкцій тим, що вона, по-перше, фактично цілком залучила до системи всі елементи суспільства, що залишився після суспільної ерозії, та, по-друге, зайняла місце не над чи під державою, а замість неї, тобто практично замінила формулу «державності» суспільними відносинами» [339, с. 265]. Невід'ємним елементом цієї феодальної системи є дворянське суспільство, яке в пізньому середньовіччі фактично взяло на себе різні (адміністративні, військові, фінансові, виконавчі) функції держави та, розподіливши їх різними рівнями дворянської суспільної структури, поєднало із землевласницькою системою.

Завдяки своєрідному розвитку суспільства Угорське королівство на початку XV ст. із західного краю Східної Європи перетворилося на східну околицю Західної Європи. Водночас втілені протягом його географічного та економічного розвитку «західні» конструкції зазнали певних деформацій, прикладом цього є непропорційно висока чисельність дворянства порівняно з загальною кількістю населення. В зв'язку з цим Є. Сюч відзначає, що «з рядів вільного середнього стану, який занадто рано піднявся до дворянства, не були відсіяні ті елементи, яким там було не місце» [339, с. 301], а це призвело до деградації всієї дворянської еліти.

Історики, які досліджували той період, дійшли висновку, що від «першої кризи» феодалізму Європу врятувало те, що держава (тимчасово або остаточно) взяла гору над суспільством. У той час, як у Західній Європі цей розвиток відбувався органічно, у формі станових монархій, на Сході, відповідно до суспільних перешкод того часу, сформувалися деспотичні монархії, які проводили політику експансії (здобуття, розширення територій). Типовим прикладом останньої є Османська імперія, яка на початок досліджуваного періоду стала впливовою державою Центрально-Східної Європи, більшість християнських монархій якої змушені були захищатися [339, с. 350]. Найбільший відтак тягар перманентної економічної кризи відчувало на собі селянство.

Сім'я – це одна з найдавніших соціальних груп в історії людства, що формується на основі спільного походження її членів. Серед угорського дворянства, що оселилося на території Карпатського басейну, так само, як і серед простого народу, чоловік, дружина та діти становили найменшу, суцільну за своєю природою суспільну одиницю [265, с. 108]. Угорське слово «сім'я» (család) походить від запозиченого зі старослов'янської мови слова «челядь». Його латинський еквівалент [familia] свого часу позначав мешканців дому, а також, поряд з безпосередніми членами сім'ї, включав і прислугу. Відмінності в статусі навіть у межах сім'ї були відображені вже в ранніх законах, дружина та діти перебували значною мірою під опікою чоловіка, глави сім'ї (pater familias). В той же час суспільна роль, належність до дворянства у феодальному суспільстві надавала привілеї не лише чоловікам, а й жінкам [311, с. 149-157]. Дружина знатного походження зберігала свій вплив, а також майно, принесене в шлюб, навіть якщо вона одружувалася з чоловіком недворянського походження [312, с. 90-92]. Але належність до еліт успадковувалася виключно по чоловічій лінії: серед дітей, незалежно від порядку народження, хлопці завжди мали переваги над дівчатами, дівчата не отримували частки від земельного володіння, для них, згідно із законом від 1435 р., обов'язковою сплачувалася четвертина.

Угорська історична наука приділяє значну увагу також родичам, що оточували дворянську сім'ю. Безпосереднє коло таких називалося родом [265, с. 108], ознакою представників якого було походження від одного і того ж предка, а також спільні землеволодіння. Спадкування володінь роду спочатку відбувалося виключно по чоловічій лінії, а згодом, з XV ст., у разі вимирання чоловічої лінії володіння переходили до родичів по жіночій лінії. Цей порядок спадкування був характерним для угорського дворянства аж до сучасної доби.

Родина була значно меншою суспільною одиницею, ніж рід [265, с. 109–111]. Навколо деяких поважних голів сімей, представників середнього та заможнішого дворянства, згуртовувалися родини, до яких, крім

безпосередніх членів сім'ї та родичів, належали й особи, що задовольняли їх політичні, економічні та культурні потреби, зі своїми сім'ями. В XV–XVI ст. родина була головним суспільним та історично-політичним формуванням, що значною мірою визначало повсякдення дворянства. Члени родини дбали про захист та представництво інтересів, захист інтересів одне одного, допомагали іншим родичам захиститися від суперників.

Для суспільних відносин того часу характерна своєрідна подвійність, в основі якої лежав той факт, що, хоча більшість населення держави зазвичай проживала в невеликих сім'ях, вони мислили не в рамках маленької сім'ї. Це було характерно в першу чергу для дворянства. Адже вони реєстрували походження від спільного предка, вважалися членами спільного роду, а отже, мали право на успадкування маєтків, що перебували у власності роду. В тогочасних судових матеріалах часто йшлося про майнові позови саме такого змісту. Зокрема, спільне родове походження було приводом для родини Добо [353, с. 55-56] висунути претензії на маєтки родини Палоці, чоловіча лінія якої вимерла в 1526 р.

Зв'язки в родині були, як правило, дружніми. Лише на початку XVII ст. насамперед через зовнішньополітичні обставини правила щодо контактів між особами різного соціального статусу, які проживали разом, стали суворішими та серйознішими. Через постійну турецьку загрозу, а також військову службу дворяни вельми часто перебували поза своїми маєтками. Тоді дружина виконувала функцію глави родини, відповідала не лише за господарювання, а й, при потребі, за правосуддя.

Дворянство володіло привілейованими політичними правами: на регіональних зборах особисто, на державних – шляхом делегування представника; аристократи навіть на Державних Зборах (ДЗ) брали участь особисто. За винятком деяких категорій, вони звільнялися від сплати податків на користь військової служби, або делегування людей до армії та оснащення загонів [370].

Формально єдині права дворянства відображені у вищезгаданій роботі Іштвана Вербовці «Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae» [393], який на практиці не був «єдиним та ідентичним» [367]; в XVI ст. відокремленість дворянства стала більш помітною, поряд з правовими та матеріальними привілеями, вони особисто брали участь у державних зборах, тоді як серед дворянства на регіональних зборах представляли їх послы. Найнижчим прошарком дворянства були предіалісти, які, поряд з військовим зобов'язанням, сплачували податки.

Набуття дворянського статусу, поряд з походженням від батька-дворянина, було можливе за рахунок отримання армальної грамоти з гербом, усиновлення, а також натуралізації (лат. *indigenatus*). Дворяни Угорщини інших національностей, незважаючи на мовні відмінності, поділяли національну свідомість угорських дворян: усі вони вважали себе належними до «угорської нації» (лат. *gens hungarus*), а отже членами угорського суспільства.

Експерт з цієї теми Джонатан Дювальд з цього приводу писав: «Дворяни вважали себе такими, що відрізняються від решти людей. Вони заявляли, що мали особливі здібності від народження, що посилювалися та вдосконалювалися за рахунок виховання. Саме ця комбінація генетичної та культурної спадщини, на їхню думку, відокремлювала їх від решти суспільства та надавала їм право протегування та панувати над іншими» [197, с. 1]. Безперечно, постає запитання: чи варто відокремлювати цю групу від решти суспільства, чи досягли представники дворянства яких-небудь високих цілей? Д. Дювальд визначає, що найвидатніші політики, військові лідери, громадські діячі до Французької революції були представниками дворянського класу, адже завдяки фінансовим можливостям та політичним зв'язкам лише вони могли займати суспільно важливі позиції. Але ці посадові особи становили лише невелику частку дворянства, переважна більшість якого «вела некорисний та паразитичний спосіб життя, який не виправдовувався навіть заслугами перед державою» [197, с. 2]. Незважаючи

на це, сучасні історики погоджуються з тим, що загалом дворянство як суспільна група заслуговує на ретельніше дослідження, що може прийти на допомогу при аналізі суспільних процесів раннього нового часу, адже було доведено, що «дворянство виявилось надзвичайно гнучким панівним класом, якому знову і знову вдавалося побороти могутні історичні стихії» [197, с. 2]. Османські завоювання, а також необхідність оборони кордонів країни знову підтвердили важливу роль еліт. За рахунок ідеологічного тла «благородної нації» в дворянському суспільстві сформувалася доволі стабільна самосвідомість.

Центральна-Східної Європа увійшла до раннього нового часу, перебуваючи на роздоріжжі між західними централізованими абсолютистськими монархіями та східними державами, що наслідували деспотичні моделі (Османська імперія, Московська держава). Тут важливо зазначити, що дворянство, як домінуюча спільнота тогочасного угорського суспільства, за таких історичних обставин зазнало значних втрат, але воно ж зробило й значний внесок у збереження та їхню підтримку. Угорське дворянство, просякнуте християнським світоглядом, було не в змозі досягти згоди з Османською імперією, та все ж зберігало для себе певні можливості співпраці. Як політичний засіб для цього було створено Трансільванське князівство, що мало в собі всі характерні риси східноєвропейської подвійності: поряд з визнанням влади султана воно все ж залишалося поборником західних цінностей. Приєднання до імперії Габсбургів було своєрідною роду історичною потребою, адже утримання прикордонних замків у мирний час фактично поглинало річний прибуток держави, тому для протистояння можливим турецьким нападам у край потрібних були іноземна допомога та військова сила. У зв'язку з тим, що ні дворянство, ні династія не мали необхідних ресурсів для перемоги над іншою стороною, досліджуваний період був фактично епохою примусового консенсусу та співробітництва, аж до зміни рівноваги сил у 1560–1570-х роках.

Методи дослідження. *Принцип історизму* як одне з основоположних

правил пізнавальної діяльності був використаний і в нашій роботі, що надало можливості наукового передбачення в пізнавальній та практичній діяльності, зокрема, виявлення закономірностей суспільного поступу в цілому та розвитку дуже важливого прошарку – дворянства. Його застосування вимагає залучення значного фактологічного матеріалу, але й надає можливість вивчати об'єкт у широкому історичному контексті, розкривати механізми і закономірності історичного процесу в Угорщині на початку нового часу. Використання часових рамок дозволяє не тільки порівняти характеристику станів суспільства в різні хронологічні періоди, а й виявити умови та внутрішні джерела їхнього розвитку. Нами було сформульовано основні концептуальні положення історичної думки, зокрема: дворянство як соціальний прошарок суспільства є його основною, невід'ємною, рушійною складовою; причини й особливості розвитку нобілітету залежать від соціальних, економічних, політичних, культурних та інших чинників; схожість або відмінність розвитку еліт в окремих регіонах визначається соціальними умовами та особливостями життя різних верств і соціальних груп суспільства в цілому; розвиток знаті як соціальної групи/верстви є суспільно-історичним процесом, зумовленим закономірностями та особливостями суспільного розвитку як людства загалом, так і окремих народів.

Використання *принципу системності* показало, як віддзеркалилися історичні процеси XVI–XVII ст. на розвитку дворянства як суспільної верстви в цілому та зокрема на його представниках – окремих комітатських родин.

Робота із джерелами. Характерною рисою розвитку історичної науки останнього десятиріччя є широке залучення у дослідженнях масових джерел із соціально-економічної, політичної історії та духовного життя суспільства, що вимагає більшої уваги до розробки методичних основ їх використання. Тому аналітична критика кожного окремого екземпляра є лише етапом його джерелознавчого дослідження, адже факти перетворюються у знання лише за умови, якщо між ними встановлюються

зв'язки, і вони вибудовуються в певну причинно-наслідкову систему. Випадково підібрані й використані факти навіть із перевірених джерел породжують ілюстративність, описовість, ведуть до спроб механічного підтвердження задалегідь заготовлених схем й упереджених висновків. Тому ми повинні встановити об'єктивні зв'язки між джерелами, систематизувати джерельну інформацію. Такий підхід дає змогу уникнути переоцінки значення деяких джерел, об'єктивно визначити місце і роль кожного з них.

Важливим методом вивчення матеріалів, пов'язаних із досліджуваною тематикою, є *історико-типологічний метод*, в основі якого лежить розподіл сукупності об'єктів та явищ на якісно однорідні класи (типи) з урахуванням властивих їм загальних значущих ознак. Типологія як аналітична процедура тісно пов'язана з абстрагуванням і спрощенням дійсності. У нашому випадку цей метод застосовується для виявлення та аналізу соціально-економічних і соціально-культурних історичних типів.

У питаннях аналізу державної надбудови, її інституцій, участі дворянства у політичному житті суспільства велика роль належить *порівняльно-історичному методу*, який дозволяє розкрити сутність досліджуваних явищ на підставі вже відомих фактів. За його допомогою можемо виходити за межі явищ, що вивчаються, та на основі аналогій робити широкі історичні узагальнення та зіставлення. Порівняння дозволяє встановити схожість або різницю явищ, процесів та об'єктів у цілому або у яких-небудь ознаках. Об'єктивною основою порівняння є однакова сутність, загальні закони, структури функціонування та розвитку об'єктів і процесів. Якщо об'єктивна основа порівнюваних явищ та (або) об'єктів збігається, то й висновки, отримані в ході порівняльних досліджень, будуть правильними та дозволять виявити якісні зміни або нові істотні ознаки явищ і процесів. Наприклад, у нашому випадку було встановлено, що дворянські родини різних регіонів, незважаючи на соціально-економічні, політичні та культурні

відмінності, розвивалися рівномірно, тому в цих процесах можемо встановлювати певну аналогію.

У порівняльно-історичних дослідженнях *метод аналогії* може бути застосований лише за дотримання певних умов. Чим більше відомо загальних властивостей у порівнюваних суспільних явищах і чим суттєвішими вони є, тим вищий ступінь вірогідності висновків за аналогією. Логічним завершенням порівняльно-історичного аналізу є синтез отриманих знань про кожний з виділених структурних елементів. Саме завдяки синтезуванню стає зрозумілим, чому Угорське королівство як станова монархія після поразки у битві під Могачем (1526 р.) перетворилося у три державні формування, які хоча й розвивалися окремо, але тяжіли до єдиного економічного регіону.

У дослідженнях широко використовують *метод поєднання логічного та історичного підходів*, оскільки історія свідчить, що, незважаючи на національні особливості, географічне розташування та різні природно-кліматичні умови, всі країни проходять у своєму розвитку схожі етапи і стадії. Щоправда, схожість розвитку окремих країн найкраще проявляє себе тільки при розгляді значних проміжків часу.

У сучасних умовах при веденні історичних досліджень велику увагу приділяють *статистичному методу*. Це пояснюється збільшенням кількісних показників, економічних параметрів, що мають враховуватися при дослідженні соціально-економічних явищ XVI–XVII ст.

Починаючи з XIX ст. у соціологічних та історичних дослідженнях важливу роль відіграло вивчення формування, існування та виникнення внутрішньої структури суспільної еліти. Завдяки цьому дворянське суспільство опиняється в центрі уваги, адже протягом пізнього середньовіччя та раннього нового часу саме дворяни займали чільне місце в суспільстві. На ранньому етапі передумовами для кар'єрного зростання були походження та майно, але пізніше їх замінила, доповнила суспільно корисна діяльність (військові досягнення, правительська милість), що активізувало суспільну мобільність. При дослідженні дворянства як елітного прошарку можна

простежити горизонтальні і вертикальні процеси руху. В ході дослідження було визначено, що дворянство було тим прошарком, який завдяки своєму майновому стану міг займатися суспільно корисними справами – шляхом перерозподілу влади управляв інституціями системи округів, що складали нижчу, базову частину станової держави.

Під час дослідження важливу роль відіграли *критичний аналіз доступних джерел*, а також визначення взаємозв'язків між історичними постатями та процесами. З огляду на моделювання демографічних та пов'язаних з ними суспільно-економічних процесів XVI–XVII століть необхідним було використання *методів* дослідження *генеалогії, геральдики, сфрагістики*, адже завдяки їм вдалося дослідити закономірності та особливості розвитку Північно-Східної Угорщини у 1526–1657 рр.

Висновки до першого розділу

Дослідження історії комітатів Північно-Східної Угорщини (сучасне Закарпаття), що злилася з суспільно-економічним розвитком дворянських родин XVI–XVII ст., вважається новаторським експериментом, незважаючи на те, що в зв'язку з деякими сегментами цієї теми вже раніше були опубліковані значні історичні праці. Під час роботи в Державному архіві Закарпатської області та MNL OL виявлено суттєвий масив джерел до історії XVI–XVII століть чотирьох досліджуваних комітатів (Унг, Берег, Угоча та Мараморш). Вивчення джерельної бази показало, що поряд із ідеологічними проблемами мовні недоліки також перешкоджали активно вивчати тему: у другій половині XVI ст. паралельно з латинською почалося використання угорської мови в публічних та приватних документах. Воєнні події XX ст. та різні перебудови, зміни державної системи потягли за собою багаторазову реформу архівної системи, через що частину документації було знищено або ж перенесено до таких досьє чи збірок, які не пов'язані з досліджуваною темою. Через це знаходження деяких важливих документів було зовсім випадковим. Велика частина документів збереглася лише у копіях або репортажах різних тематичних видань. Незважаючи на це, нам вдалося

реконструювати різні етапи формування дворянського суспільства, процеси суспільного розчленування, особливості функціонування маєтків еліт, основні аспекти соціально-економічного розвитку знаті як суспільного прошарку, її роль у функціонуванні округів як нижчої ланки станової держави.

Завдяки використаній науковій літературі вивчено історичну роль аристократії як важливого елементу угорського суспільства. Угорська наукова думка, сформована в середині XIX ст., аж до другої половини 1940-х рр. вважала нобілітет вагомою рушійною силою суспільства, адже протягом XVI–XVII ст. знать була важливою ланкою станового суспільства та цілком задовольняла суспільні вимоги, покладені на неї: збереження незалежності держави та підтримки системи прикордонних замків. Оскільки протягом досліджуваного періоду не існувало реальних повноцінних угорських державних центрів, завданням заможних прошарків суспільства, поряд із політичною та економічною владою, була й підтримка освіти та культури.

Протягом 1945–1990 рр. угорська історіографія перейняла основні постулати марксистської теорії суспільства, за якою дворянство вважалось експлуатаційним, паразитичним прошарком. Подібний світогляд панував і в радянській історіографії, позбутися якого частково вдалося лише в другій половині 1990-х рр. Проте на пересічному рівні неприязнь до дворянства, як типово «угорського» суспільного прошарку, все ж залишилася. Як засвідчують дослідження, використані нами в ході написання роботи, більшість дворянства Північно-Східної Угорщини відрізнялася від селян, що проживали поряд, лише привілеями (звільнення від сплати податків). Саме тому вони часто брали участь у спільній боротьбі, співпраці під час різних суспільних рухів. Також важливо відзначити, що дворянство не утворювало закритої суспільної групи – військові, економічні та культурні заслуги на користь держави (та їх визнання на державному рівні) сприяли просуванню в лави дворянства.

РОЗДІЛ 2

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА РОЛЬ ДВОРЯНСТВА ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УГОРЩИНИ

Із раннього середньовіччя у суспільно-політичній ієрархії не тільки Угорщини, але й інших європейських країн, відокремлюється важливий прошарок – знать. Керівна роль нобілітету у державі була визначною, втім його чисельність була ще незначною. Так, у різних країнах Європи вона становила 1–2 % від загальної кількості населення (наприклад, у Англії дворяни становили 1 % населення, у Франції та Священно-Римській імперії – 1–3 %). У Центральній Європі цей показник був значно вищим: у Чехії – 3 %, в Угорському королівстві – 4–5 %, у Речі Посполитій – 7–8 %. Безперечно, це високий відсоток, але, на нашу думку, порівняно з загальною кількістю населення досить-таки низький, особливо з огляду на те, що до поняття терміна «нація» (у даному випадку «gens hungarus», тобто «угорська нація») відносили лише представників привілейованих верств населення.

2.1. Формування та розвиток дворянства як суспільної верстви

Суспільне розшаровування угорців почалося уже в XI ст. Саме тоді сформувалися привілеї, які слугували підґрунтям для юридичного статусу дворянства, з числа яких чи не найголовнішим, на нашу думку, було право судочинства у королівському дворі. В утворенні суспільних прошарків велику роль відіграло прийняття королем Андрієм II «Золотої булли» (1222 р.) [366], а згодом – створення станового суспільства. Безперечно, ніхто не був позбавлений можливості піднятися до дворянського титулу, але збереження цього привілею залежало від видатних заслуг або вчинків перед нацією чи королем. Дарування маєтком (а це було своєрідним атрибутом здобуття дворянського рангу) відкривало ще й нагоду приєднання до провідних прошарків суспільства.

Королівський юрист, згодом палатін Іштван Вербовці (1458–1541 рр.) у своїй праці «Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae»

(«Тричастинний звід звичаєвого права Угорського Королівства») 1517 р. зазначав, що попервах весь угорський народ – завойовник нової батьківщини – складався з дворянського стану, але ті, хто не виконав своїх обов'язків стосовно захисту вітчизни, були позбавлені цих привілеїв [393]. Як стверджує автор, право надання титулу або обдаровування маєтком (що вважалося невід'ємним атрибутом цього процесу) мав лише король Угорщини.

Згідно зі сформованим звичаєвим правом, а також із законами, прийнятими за часів правління угорських королів із різних династій (1301–1526 рр.), юридичне право дворянства засновувалося на чотирьох привілеях, перерахованих І. Вербовці так (угорські Державні Збори ніколи не ратифікували «Tripartitum», утім ця праця вважалася органічною складовою угорського правового порядку аж до 1848 р.): «Серед багатьох свобод, якими користуються зазначені дворяни, і які позначені в привілеях та розпорядженнях королів, все ж чотири є головними, тому ми окремо перерахуємо їх: § 1. Перша з них: особа не може бути затримана ніколи і ніким, чийми б не були прохання або скарги, якщо вона не була попередньо викликаною, притягнутою до суду і засудженою згідно з законодавством. § 2. Зазначена свобода не береться до уваги у разі дій чи кримінальних злочинів, якщо скоєно умисне вбивство, підпал посівів, крадіжка або грабіж, розбій або безсоромне посягання шляхом насильства (згвалтування. – Авт.), – у цих випадках втрачається честь, титул і свобода дворянина. Якщо злочин було скоєно таким шляхом, то будь-яка людина, навіть якщо це селянин, може схопити винного на місці скоєння злочину, і той буде покараний за законом і засуджений за злочин, який він вчинив. § 3. Якщо зловмисник утік із місця злочину і був схоплений відповідними органами влади, то він не може бути за це засуджений і покараний іншим шляхом, ніж у результаті виклику і притягнення до суду, та після законного судочинства» [86, с. 351].

Наступні два привілеї визначалися так: «§ 4. Друга свобода полягає в тому, що дворяни всього королівства (як це зазначено вище) не

підпорядковані нікому, тільки владі законно коронованого володаря, тому навіть і король наш ... не може втрутитися в особисті або майнові справи будь-кого з дворян; це ж саме правило застосовується в разі скарг чи зловмисних звинувачень із будь-якої сторони, крім випадків застосування законного шляху, і після того, як були вислухані обидві сторони. § 5. Третя свобода полягає в наступному: вони (дворянство – Авт.) мають свободу користуватися владою повсякчас, оскільки це право (свободу користування – Авт.) їм надано, також доходами, отриманими в межах своїх маєтків, зібраних від будь-якої служби селян, від сплати мита і податків за землю, від сплати зборів і мита, тридцятими (мито, яке сплачували за товари, що ввозилися або вивозилися за кордон, та обчислювали в розмірі 1/30 від їхньої вартості. – Авт.), і по відношенню до королівства повинні виконувати тільки військові обов'язки» [86, с. 352].

Особливої уваги заслуговує четверта свобода, зокрема зазначено: «§ 6. Четверта (оскільки вона відрізняється від інших) і остання свобода полягає в наступному: якщо хто-небудь із королів наших посягає на свободи дворянства, зазначені в основному законі його Величності покійного Андрія II, названого Єрусалимським, і дотримуватися якого кожен король Угорщини зобов'язувався перед коронацією Святою короною, – дворяни мають вільне право чинити опір і повставати проти короля, не побоюючись звинувачення у зраді. § 7. Під терміном «дворянин» у цій главі маються на увазі взагалі всі пани, прелати, барони, інші магнати та видатні особи цієї держави, за якими (як було вказано вище) закріплені ті чи інші привілеї та свободи» [86, с. 353].

Відповідно до чинних законів (особливо з огляду на схвалений Лайошем I (Анжу) Закон про «авітіцітасе») дворянство було наділено рівними правами «*una eademque nobilitas*» («...ми пристали на прохання тих же дворян: істинні дворяни, що мешкають у межах нашої країни, а також ті, що перебувають у княжих провінціях на території нашої країни, всі користуються рівними свободами») [367 § 11]. Їх право власності на землю

було непорушним, при вимиранні нащадків чоловічої лінії спадкоємцями ставали нащадки жіночої лінії, і тільки у разі вимирання всього роду маєток повертався у володіння корони.

У зв'язку з появою турків на Балканах (з 1389 р.), а також біля південних кордонів Угорщини (з 1434 р.), знову посилилася потреба у готовності дворянства до виконання своїх обов'язків, у даному випадку – до захисту країни зі зброєю в руках. XVI століття принесло значні зміни і для інших верств угорського суспільства: окрім поглиблення суспільних відмінностей між дворянством, міщанством та селянством, у межах дворянства виникли значні суспільно-майнові та культурні відмінності [129, с. 4]. До того ж, межа між нижнім прошарком дворянства та верхніми верствами селянства була лише уявною. Постійна турецька загроза, бездіяльність уряду короля Владислава II (з династії Ягеллонів, 1490–1516 рр.), а також припинення хрестової війни проти турків викликали значне суспільне невдоволення – суспільний лад опинився під загрозою кризи, адже групи, наділені привілеями саме за захист батьківщини (дворянство, вище духовенство), не виконали свого суспільного обов'язку. Ймовірно, саме це стало причиною того, що порівняно бідне дворянство Верхнього Потисся у 1514 році активно приєдналося до селянської війни під проводом Д. Довжі [279, с. 231]. Вважаємо доцільним виокремлення подій цього селянського повстання з метою аналізу подій, але передусім для характеристики ролі й значення дворянства, його розвитку як важливого прошарку у суспільній ієрархії країни. На початку XVI ст. в Угорщині значно змінилися економічні відносини, зокрема шляхом участі дворян-землевласників у безпосередньому товаровиробництві [278, с. 123]. Хутірське господарювання значною мірою ускладнювало становище селян, сіл та селищ, тим самим викликаючи широку хвилю обурень. Саме ці дві верстви населення, заручившись підтримкою інтелігенції та нижніх прошарків духовенства, і стали рушійною силою повстання, що вибухнуло в 1514 р.

Безпосередньою причиною, що призвела до нього, став хрестовий похід проти турків. Придушення селянської війни завдало обороноздатності країни непоправних втрат. Керівництво держави опинилося у патовій ситуації: попри явну загрозу, воно не наважувалося повторно атакувати турків, а на підтримку селян розраховувати, звісно, не доводилося. Повстання мало передусім політичні та ідеологічні причини. На нашу думку, хрестоносці повстали не тому, що були бідними, а тому, що вважали несправедливим припинення війни з Туреччиною. В епоху середньовіччя захист країни був справою дворян, та оскільки вони з цим не справилися і уклали з турками мир, то й не вважалися гідними своїх привілеїв, зокрема звільнення від сплати податків [357, с. 50]. Аналізуючи селянське повстання 1514 р., можемо зробити висновок щодо ментального зрізу середньовічного сприйняття стабільності державності.

Наступ османів на Європу, починаючи з другої половини XIV ст., став дедалі зростаючою загрозою і для тогочасного Угорського королівства. На перше десятиліття правління угорського короля Жигмонда (1387–1437 рр.) припав той неочікуваний і вирішальний зовнішньополітичний злам, який значною мірою і безповоротно змінив позицію Угорського королівства. Велика і могутня держава-завойовник, носій чужої культури, завдяки надзвичайно швидкому просуванню вперед досягла південних кордонів володінь Ягеллонів і вперше за останні півтора століття змусила тих оборонятися. Турки передусім намагалися знищити південні захисні фортеці. І хоча Європа завдяки Тамерлану, в результаті битви під Анкарою (1402), дістала «відтермінування», король Жигмонд змушений був усвідомити, що після поразки під Нікополем 1396 р. для Угорщини пріоритетним питанням є не наступ, а оборона [127, с. 6].

На початку XVI ст. попри блискучі перемоги Яноша Гуняді Угорське королівство поступово втратило свою керівну роль у Центральній Європі. Хоча 21 липня 1456 р. Гуняді біля Нандорфегервару (Белград, Сербія) здобув перемогу над військами султана Мехмеда II, просування османів на Балканах

було лише питанням часу. Створена королем Жигмондом (1387–1437 рр.) розширена династією Гуняді (регентом Яношем Гуняді та королем Матяшом I) система оборонних фортець на півдні країни, починаючи з 1410 р., стала на шляху османських турків тимчасовою, хоча й вагомою перешкодою. У досліджуваний нами період постійною стала загроза нападу турків на південних кордонах, і тільки через сім років після селянської війни під керівництвом Дьордя Довжі (у 1521 р.) було захоплено головну фортецю південної оборонної системи Нандорфегервар, чим закладено передумови для поразки під Могачем [279, с. 489].

Війна проти турків, заснована на ідеї «святої християнської війни», свого часу мала інший характер, оскільки метою була з кінця XI ст. відвоювання Святої Землі. Але згодом подібні походи організовувалися і проти зовнішніх та внутрішніх противників у самому християнському світі, зокрема проти балтійських слов'ян або ж єретиків (альбігойців, катарів у Франції). Попри те, що в Угорщині під час хрестових походів (1096–1291 рр.) відіграла лише незначну роль, у XV ст. світське населення визначило своє бажання участі у таких походах. Це було своєрідним спокутуванням заради прощення гріхів і водночас воєнним задумом, а з аспекту канонічного права це найбільше було схожим на паломництво. Учасники давали обітницю, і в знак цього носили на одязі хрест. Наприклад, хрестовою війною був похід, що завершився битвою під Нікополем у 1396 р., а також звільненням Нандорфегервару 1456 р.

Хрестовий похід, що перетворився на селянську війну, став найбільшим в угорській історії селянським повстанням. До цього подібним значним заворушенням було хіба повстання під проводом Антала Будаї Нодя у 1437 р [127, с. 7]. Але й селянська війна 1514 р. не розповсюдилася на територію всієї країни. Центром подій завжди була велика угорська Рівнина (Alföld), і тільки дещо згодом воєнна хвиля докотилася до Трансільванії, Задунав'я і Верхньої (Північної) Угорщини. Серед хрестоносців були не тільки селяни, а й дворяни [127, с. 6-7]. Дворянство Верхньої Угорщини,

серед якого у значній кількості були постолові, бідні дворяни, або ж такі, що мешкали на кріпацьких маєтках, не відокремлювалося від селян настільки, як задунайське. Навпаки, вони теж із великими зусиллями зводили кінці з кінцями за рахунок своїх мізерних прибутків.

Також окрему суспільну верству утворювали переселенці – русини та волохи, які користувалися окремими привілеями. Звісно, землевласники тих регіонів, де густота населення була дуже мала, намагалися не лише переманювати до себе нових поселенців з того боку Карпат, але й зробити кріпаками тих, хто вже мешкав на території Верхнього Потисся. Ймовірно, подібні факти могли бути дуже поширеним явищем, оскільки це заборонялося окремим законом (№ 47) Державних Зборів 1498 р.: «Заради того, аби в корені придушити всі непорозуміння, що походять з цієї причини, постановляємо, що з числа всіх кунів, ясів та русинів нікому не дозволено переходити на маєтки дворян, також офіцерам королівської величності або вищезгаданим особам служницького рангу не дозволено вводити кріпаків дворян до їх числа з метою їх переселення. Якщо ж ті офіцери, куни, яси або русини наперекір даному розпорядженню приймуть у свої ряди будь-кого з числа кріпаків, то їх слід притягнути до відповідальності перед палатином» [373, § 47].

За джерелами, русинські селяни перебували у сприятливішому становищі. Так, приміром, у 10 селах Крайни мукачівської домінії селян було виведено зі сфери впливу комітатської управи, більше того, їм не доводилося виконувати певні обов'язки. Згідно з документами, в Ужанському комітаті один анонімний (невідомий) священик спробував підбурити населення до заколоту, але дворяни під керівництвом Іштвана Розгоні та Міклоша Торчої схопили його і кинули до в'язниці міста Копош (сьогодні Вельке Капушани, Словаччина) [279, с. 214]. Інша частина дворян під керівництвом Пийтера Гімі Боршваї виступила на його захист та визволила. Йдеться мова про родину, що мала численні маєтки в кількох комітатах, зокрема Тіводорфолво

в Угочі, один із членів родини (Лукач) був капітаном замку Ньюлаб, інший (Бенедек) – директором королівських справ [246, с. 492–519].

Аналогічно, в Березькому комітаті до повстання приєдналися провідники середнього дворянства, зокрема Янош Голаборі (в тогочасних документах поряд із його прізвищем вказується прикметник *deák*, тобто «грамотний»), котрий, за свідченням хроніки, не тільки брав участь у заколоті, але й убивав дворян, грабував, здійснював підпали.

Заколот поширився на територію всього сусіднього Угочанського комітату. Там на чолі руху стояли представники таких дворянських родин, як Ветийші, Д'акфолві та, ймовірно, Шашварі Вереш. На правому березі Тиси Шашвар (Тросник), на лівому, біля потічка Ботар, центром повстання було поселення Ботар. Після придушення селянської війни багато дворян (Гергей, Альберт та Міклош Ветийші, Іштван, Ласло, Балаж, Янош та Мігай Д'орфолві, Гергей Шашварі Вереш, Цезар Олмаші, Янош Олмаші Сел (один із землевласників Фертевшолмашу), Андраш Чато із с. Чатогаза (володар Чатогаза, Сірма та Гетень), Шебешт'ен Секев (Зекев) із с. Пийтерфолво (один із володарів Форкошфолво і Пийтерфолво), Фабіан Бекені (один із власників Пийтерфолво та Бекень), Дьордь Бан із с. Бекень (землевласник с. Уйлок) були засуджені за участь у ньому, їхні маєтки конфіскувалися [331, с. 41]. Згідно зі звинуваченнями Яноша Шашварі на зборах комітату Угоча 23 січня 1515 р. у Шашварі, вони «брали участь у селянському повстанні Дердя Сейкеля (Довжі), під знаком хреста коїли всілякі злочини, вбивства, грабежі й підпали, і навіть взяли під облогу замок Ньюлаб» [141, с. 59], а також: «Дворянин Дьордь Шашварі Вереш нещодавно добровільно, з власної волі брав участь у заколоті селян, він керував їхніми військами під прізвищем лейтенанта Кермеша, і я вважаю його злодієм, розбійником і палієм» [238, с. 487–495].

Замок Ньюлаб вважався важливою фортецею, центром маєтку, звідки виходили шляхи вздовж Тиси, а відтак заволодівши нею, хрестоносці прагнули унеможливити відступ військ феїшпана Угочанського та

Марамороського комітатів Габора Перені з Хустського замку. До того ж, дворянство комітату мало конфлікти зі своїм керівником, оскільки той наперекір їхній волі призначив Альберта Нодя із Пийтерфолво [238, с. 490], людину недворянського походження на посаду віцеїшпана.

Повстанці прибули до замку Ньолаб з боку Шашвару, через Текехазо (Теково). Дьордя Вереша, який потрапив у полон, під загрозою смерті змусили приєднатися до повстанців. Розпочалася облога замку. Ворота обклали соломною і підпалили, внаслідок чого зовнішня брама замку також загорілася. Тим часом Вереш втік із табору і знайшов притулок у Хустському замку, де поінформував наджупана Габора Перені про ситуацію, що склалася [127, с. 8]. Зрештою комітат визнав обвинувачення Яноша Шашварі образливим і несправедливим наклепом, оскільки той не міг навести жодних фактів на користь своїх тверджень. Було призначено 100 форинтів штрафу, а згодом цю суму, після поданої апеляції, королівська курія збільшила до 300 форинтів. Ймовірно, до королівського двору потрапляло чимало подібних справ, оскільки правитель розпорядився стосовно їх розгляду окремо: «Однак серед дворян багато таких, які потрапили в руки селян і приєдналися до них, і підкорилися їм тільки для того, щоб їх не вбили, але як тільки їм трапилася можливість покинути їх, тікали від них – і таких не слід засуджувати» [378, § 34].

Як свідчить королівський наказ, до повстання приєдналися і дрібні та середні дворяни комітату Мараморош: «Окремі марамороські дворяни все-таки приєдналися до них і під час повстання, заколоту та злодіянь (зрікшись своїх дворянських гідностей) були їх учасниками, супровідниками і друзями, внаслідок чого, як кажуть, відверто впали у гріх зради» [378, § 34]. До списку дворян-заколотників були занесені: Янош Петроваї (власник Рожайя, Сурдок, Шойо, Петрова, Леордина, Раткава, Поляна, Батиза), Дьордь Будфолві, Дан Ванчфолві (Ванчфолво, Нанфолво, Діснопотока), Шімон Будфолві (Будфолво), Бенедек Хусті (інакше Кешельемезеї, із с. Кешельемезев), Янош Бардфолві (із с. Бардфолво), Томаш Сорвосої Банк та Іллейш Сорвосої Банк,

Янош Сорвосої Герхеш, Мігай Сорвосої Герхеш (Слатина, Готпотока, Копачфолво, Сорвосово), Пийтер Ебецькі (Чомалфолво), Андраш Фейєрфолві Фіца (Фейєрфолво), Янош Леординої (Леордина), Богдан Коньгаї (Коньга), Тіводор або Тодор Драгомерфолві Діак, Іштван Драгомерфолві Діак, Лазар Форкошреві (Форкошрев), Шімон Горзов (Йод), Шімон Козепапшаї Коста, Балаж Алшоапшаї (Алшоапша), Лазар Йоді, Домокош Йоді (Йод), Янош Борцанфолві (Борцанфолво), Пийтер Борцанфолві Тийперман (Шайов), Тодор або Тіводор Юркофолві, Іллейш Алшовіжої Поп [поклик!]. Відтак щодо тих дворян, які під час згаданого несподіваного заколоту «приєдналися до селян, стали на їх бік і були їх співучасниками, також має бути застосована законність» [378, § 34]. Після придушення селянського повстання у комітаті почалася розправа: учасників повстання позбавили маєтків, їх як королівський дар дістали феїшпан Габор Перені, Іштван Вербовці та родина Чебі Погань [379, § 35]. Стосовно заколотників прийнято наступну постанову Державних Зборів: «Дворяни комітату Мараморош, які ... були разом із селянами, і оскільки ... в комітаті Мараморош мало не всі дворяни ставали на бік селян і брали участь у всіх небезпечних і злочинських діях ... тому, беручи це до уваги, слід виявити зазначеним вище способом істину в комітатах Угоча і Берег» [379, § 35]. Міщани п'яти коронних марамороських міст не приєдналися до повстання, за що король на один рік звільнив їх від обов'язку сплати всіх податків та тридцятини [189, с. 39].

Після придушення повстання восени 1514 р. відбулося засідання Державних Зборів, на яких Іштван Вербовці презентував «Трикнижжя» [393]. Резонанс від селянського повстання простежується і в цій книзі. Автор надзвичайно суворо тлумачить стосунки селян та землевласників. Прийняті тут закони розроблялися, в основному, під впливом повстання хрестоносців. Дворянство переймалося ж передусім компенсацією збитків, спричинених повстанням (на це ж звернута частина законів 1514 р.). Розпорядження Державних Зборів забороняли, аби селяни, а також гайдуки, що займаються тваринництвом, випасанням великої рогатої худоби, володіли зброєю

(головно рушницями). Суворо тлумачилося й ставлення до духівництва та студентства: «нікого, хто походить з селянського роду, не можна призначати єпископом» [376, § 24]. Ймовірно, цей закон вказує на походження Томаша Бакоца, проголошеного одним із відповідальних за селянське повстання. Жоден закон середньовіччя не відображав настільки детально статусу кріпаків (угор. *jobbágyok*), як закон 1514 р. Зокрема, на державному рівні для них було уніфіковано податки: річний податок землевласнику визначили у розмірі 1 форинта, крім цього, кріпак мав щотижня відпрацювати один день панщини, а також здати визначену кількість подарунків. З вирощеної рослинної продукції та виробленого вина кріпаки сплачували дев'яту частину в натурі. Законодавчо на селян наклали значно більші податки, ніж ті, що були раніше визначені звичаєвим правом.

Було ліквідоване право вільного пересування [377, § 25], але кріпаки за згодою свого пана й надалі могли перебратися на інший маєток. Ті ж, хто не брав участі у повстанні, й надалі могли користуватися правом вільного пересування. І. Вербовці у «Трикнижжі» про це пише так: «Незважаючи на те, що зазначені народи (за винятком філістеев, русинів і королівських болгар) користувалися до цього часу привілеями цієї свободи – при сплаті податку з землі та інших податків вони могли вільно змінювати місце свого проживання і залишатися в іншому місці, яке вони воліли, всі вони втратили цілковито свободу минулого літа в результаті повстання, заколоту і бунту проти всіх дворян під іменем хрестоносців, проклятого лиходія, розбійника Секея Георгія, і через свою участь у цій справі вони виявилися назавжди винними в зраді, і після цього вони прикріплені навечно до землі своїх господарів» [362]. Але цих суворих заходів не дотримувалися, землевласники часто самі перешкоджали засудженню своїх кріпаків, не сприяли іншим дворянам у поверненні заподіяної шкоди. Заборону пересування згодом було відмінено: спершу у 1531 р. Яношом I (Заполяї), а пізніше й королем Фердинандом I (Габсбургом) у 1547 р. знову було дозволено селянам самостійно обирати місце проживання.

Отже, достеменно відомо, що на початку XVI ст. дворянство окреслених комітатів дедалі біднішало, і якщо дворянин володів всього 2–3 обійстями, то населення сіл, а іноді й самі селяни, накопичували все більші статки. Так, наприклад, спадок кріпака Балажа із Березького комітату складався із наступних речей, одягу та іншого майна: двоє коней зі збруєю, вудилами, каптан вартістю 16 форинтів, полотняний костюм, шинель, ковпак, взуття, зброя, срібний хрест [349, с. 25]. Звісно, це не вважалося нормою, оскільки, мешкаючи на селі, селянство переважно було бідним, в чому, насамперед залишалися зацікавленими самі землевласники, адже на кінець середньовіччя пустували 20–60 % кріпацьких обійсть. Існували два шляхи їх заселення: залученням народів, котрі, рятуючись від турків, перебиралися все далі на північ, а також завдяки переселенцям із-за кордону, як це практикувалося від XI ст. [111, с. 126-128] У Верхньому Потиссі обидва варіанти видавалися доцільними, але прижився переважно другий спосіб [178, 15-17; 18-20]. Отже, постійна воєнна загроза, а також суспільна нестабільність створили сприятливі умови для поліпшення матеріального становища нижніх верств населення. Одним із шляхів цього було служіння в прикордонних фортецях.

За даними обкладення королівським посадибним податком, у XVI ст. в Угорщині проживало близько 3 300 дворян-землевласників та майже 7 200 одномаєткових дворян (Табл. 2.1). За мовними та етнічними ознаками більшість із них були угорцями, винятком слугували русини в Березькому та румуни в Марамороському комітатах, зокрема, про їх православне віросповідання можна здогадатися виключно на підставі даних ономастики.

Таблиця 2.1.

Розподіл категорій маєтків за списками посадибного податку (XVI ст.)

Комітат	0–10 садиб	11–100 садиб	Понад 100 садиб
	Садиб у маєтках (у відсотках)		
Берег	24,5	38,1	37,4
Мараморош	42,4	32,2	25,4

Угоча	29,0	37,3	33,7
Унг	25,0	53,8	21,2

Джерело: розрахунок автора на основі [267, с. 169–189, 837–855, 827–835, 463–486]

На цьому тлі варто докладніше проаналізувати комітат Мараморощ, де переважну більшість складала дрібні маєтки, що пояснюється передусім географічним розташуванням регіону (у гірській місцевості власність концентрувалася переважно в долинах річок або на просіках).

Статки, що об'єднували понад 100 садиб, належали до замкових доміній і розташовувалися переважно в монолітних, цілісних блоках: в Ужанському комітаті прикладом цього було Невицьке замкове помістя, у Березькому комітаті – Мукачівське та Сентміклошське, в Угочанському – Ньолабське, у Марамороському – Хустське. Невицька та Ньолабська домінії [231, с. 727-729] потрапили у володіння родин Другетів та Перені ще за часів панування королів династій Анжу та Люксембург, а ось доля Мукачівського та Хустського помість склалася дещо по-іншому.

За даними перепису домоволодінь від 1598 р. (Табл. 2. 2.), на той час на території Угорського королівства маєтками володіли 24 родини, які об'єднували понад 1000 садиб, 19 родин мали від 501 до 1000 садиб і 33 родини – від 301 до 500 садиб.

Таблиця 2.2

Розподіл маєтків за кількістю садиб (1549–1598 рр.)

Володіння	1549	Володіння	1598
1000 садиб	8	501–1000 садиб	19
300–1000 садиб	30	301–500 садиб	33
100–300 садиб	63	201–300 садиб	32
0–100 садиб	29 733	101–201 садиб	71
		50–100 садиб	134

Джерело: розрахунок автора на основі [196, с. 31; 167, с. 92–99]

За тогочасними мірками великим вважався маєток, що нараховував понад 300 садиб, заможним – той дворянин (або ж дворянська родина), що володів понад сотнею таких помешкань [196, с. 55]. В Угорщині ж маєток середніх розмірів об'єднував 50–100 садиб.

Рух серед дворянського суспільства розпочався в основному після поразки під Могачем, коли багато родин залишилися без представників чоловічої статі (Табл. 2. 3), котрі полягли на війні (такою була, до прикладу, родина Паловці в Ужанському комітаті), а також в роки існування так званого подвійного королівства, коли внаслідок переманювання заможніших дворян до різних партій сталися значні зміни у майнових відносинах (саме тоді передаровано, зокрема, Мукачівський та Хустський замки разом із прилеглими помістями).

Таблиця 2.3

Характеристика володарювання в комітатах (1549 р.).

Комітат	Кількість садиб в середині XVI ст.	Були власниками до 1526 р.
Берег	101	74
Унг	68	43
Угоча	48	35
Мараморош	186	108

Джерело: розрахунок автора на основі [167, с. 92–99]

Попри те, що знать в принципі й надалі дотримувалася концепції «*una eademque nobilitas*» («єдиного, неподільного дворянства»), всередині стану сформувалися величезні відмінності. На верхівці дворянського суспільства і надалі стояли майбутні магнати. На досліджуваній території їхній колишній склад не змінився, оскільки в комітаті Унг позиції домінуючої родини Гомоннаї Другет (в Угочі – Перені) залишилися сталими. Водночас у чотирьох комітатах Унг, Берег, Угоча і Мараморош «власної» корінної аристократії не було, оскільки переважна більшість маєтків навіть аристократичних родин Другетів та Перені розташовувалася у комітатах

Абоуй, Боршод, Земплін, Саболч [354, с. 42-43]. Здебільшого закладні (а згодом чинні, повноправні) власники королівських маєтків були родом з інших регіонів, а із згадуваними замками/маєтками їх пов'язували передусім політичні та майнові інтереси. Цими землями вони управляли переважно через відповідальних осіб – капітанів. З огляду на суспільні відносини всередині стану знаті, представники аристократії досліджуваних регіонів (Берег, Унг, Угоча, Мараморош) вже не вважалися баронами корони або держави. Епоха політичного та економічного піднесення родини Другетів припала на період правління династії Анжу (1301–1395 рр.), для Перені більш сприятливим був час Люксембургів (1387–1437 рр.); у подальшому їх витіснили з політики державного рівня до посад феїшпанів комітатів [268, с. 168–169].

Значно ширшим суспільним прошарком була середня еліта (*possessionatus*). Верхні її прошарки склалися із так званого «доброго дворянства» («*bene possessionatus*») що, по суті, вважалися панівною верхівкою комітату. Саме з представників цієї верстви передусім призначалися віцеїшпани, справники [199, с. 695–698].

Ще одним значним прошарком було дрібне дворянство (куріалісти – дворянство, що мешкало в селянських садибах тощо), за яким закріпилася ще й назва «таксове дворянство» (вони платили державні та комітатські податки – таксу). Куріалісти – це дворяни, що володіли всього одним маєтком, який самі ж обробляли. У регіоні було чимало населених пунктів, заселених представниками саме цієї категорії. Подібні дрібнопомісницькі населені пункти були, наприклад, в Угочанському комітаті – Пийтерфолво, Чатогазо, Чепе [349, с. 69]. За тогочасними комітатськими статутами, цілою курією вважалася дворянська садиба (*sessio*, угор. *porta*), до якої належало щонайменше 32 гольди (земельна міра, 1 гольд – приблизно 0,57 га) ріллі. Відповідно, півсадиба мала тільки 16, четвертина – 8–10 гольдів орної землі. Характерною рисою XVI–XVII ст. було те, що значна частина дрібних дворян вже не володіла цілою садибою.

Окремою групою дрібного дворянства були армалісти (від слова «armalis» – дворянська грамота), адже присвоєння дворянського статусу означало ще й дарування садиби. Та вже у XVI ст. значно скоротилися земельні володіння корони, і в результаті цього чимало «щойно титулованих» дворян на підтвердження титулу отримували тільки гербову грамоту. Дворянин-армаліст користувався особистою податковою пільгою, і водночас його садиба обкладалася таким же податком, як і землі кріпаків [349, с. 70].

Значною була і чисельність дрібних дворян. Так, наприклад, у Березькому комітаті у XVI ст. мешкали близько 400 дворянських родин, і всього 96 з них мали кріпаків, наймитів або слуг. Заради об'єктивності слід відзначити, що серед цих же 96 дворянських родин було 56 таких, що разом мали 89 кріпаків, наймитів і слуг. Спосіб життя та будинки дрібних дворян мало в чому відрізнялися від умов життя кріпаків. За даними 1743 р., 21 дворянин-армаліст села Геденьгаза (комітат Угоча) загалом мав усього 11 волів, 15 корів і жодного коня; а в той же час 4–8 кріпаків із сусідніх селянських поселень мали більше худоби [349, с. 59].

У 1567 р. в Угочанському комітаті мешкало всього 16 таких дворян, котрі мали щонайменше 5–50 кріпаків або наймитів; винятком були родина Перені, а також представники заможного дворянства – родини роду Като, Гонтпазмань та Гуткелед (Табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Характеристика майнових відносин в Угочанському комітаті за даними списку військового податку від 1567-1574 рр.

Комітат/Родина	Ціла садиб	Пів-садиби	Не сплачували податку	Всього	Покинуті садиби
Кріпаки комітату Угоча	350	125	1159	1634	231
Кріпаки 4-х великих дворянських родин	290	95	973	1358	184
Родина Перені	147	60	642	849	103
Родина Чорноводаї-Шурані (рід Като)	46	25	119	190	27
Родина Рожаї Кун	66	6	132	204	27

(рід Гут-Келед)					
Родина Уйгелі (рід Гонтпазмась)	31	4	80	115	27

Джерело: розрахунок автора на основі [330, с. 64–65]

Звісно, стосовно родини Перені, що вважалася власником близько половини кріпаків комітату Угоча, не можна стверджувати про концентрацію наявних помість в одних руках. Окремі члени родини (нащадки по чоловічій лінії, вдови) спільно володіли майном (Табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Характеристика майнових відносин та кріпаків родини Перені в Угочанському комітаті за списками військового податку від 1567-1574 рр.

Власник	Цілих садиб	Пів-садиби	Не сплачують податку	Всього	Покинуті садиби
Янош Перені	82	13	325	420	57
Іштван Перені	41	37	202	280	12
Дьордь Перені	7	4	40	51	2
Ференцне Перені, овдовіла Мігальне Перені (нині – Ференцне Драшкович) разом	4	-	9	13	14
Імрене Цобор, ур. Єлизавета Перені	5	4	33	42	5
Імрене Форгач, ур. Борбала Перені	6	2	30	38	7
овдовіла Іштванне Вечеї	2	-	3	5	3
Всього:	147	60	642	849	103

Джерело: розрахунок автора на основі [330, с. 63–64.]

Дворянське суспільство внаслідок вимирання та через брак належного поповнення за певний час припинило своє існування. Але правляча еліта дбала про своє поповнення, почасти навіть за рахунок представників міщанства або селянства. Новими представниками дворянства ставали переважно військові, що воювали проти турецької навали і робили стрімку кар'єру. Прикладом цьому є Жігмонд Ракоці (1554–1608 рр.), який з дворянина середнього рівня та капітана оборонної фортеці Сендре (1572 р.) піднявся аж до князівського престолу Трансильванії (1607 р.), ставши одним із найбагатших вельмож тогочасної Угорщини [214, с. 117–118]. Інший

приклад – Шебештьєн Текелі (?–1607 рр.), колишній торгівець великою рогатою худобою, який в 1572 р. став дворянином, а згодом бароном (1598 р.) [308, с. 404].

Згідно з тогочасними законами, піднесення до рівня дворянського стану було можливим виключно за милістю правителя (будьто угорський король або трансільванський князь), одним із зовнішніх проявів якої було вручення гербової дворянської грамоти. Якщо на перших порах присвоєння дворянського статусу означало ще й дарування садиби, то у XVII ст. цю практику перестали застосовувати. Зрозуміло, власне саме дворянство також намагалося всілякими засобами запобігти поповненню своїх рядів. Зокрема, ці питання занотовані низкою рішень Державних Зборів. Так, наприклад, закон № 73 від 1609 р. проголошував наступне: «Стосовно дарування дворянських грамот Його Величність прийматиме до уваги тих, хто матимуть клопотання від добре освічених осіб і є достойними цього» [388, § 73]. Державні Збори 1655 року пішли ще далі: згідно з законом № 36, «...очевидно, з якою спритністю клопочуться окремі особи щодо отримання гербової грамоти, такі, хто не мають жодних заслуг або чеснот, і попри це наслідуються прагнути цього» [389, § 36].

З огляду на власні, добре вмотивовані матеріальні інтереси, робилися спроби перешкоджати проникненню кріпаків у дворянське суспільство, більше того: для здобуття дворянського титулу селянин мав заручитися ще й згодою землевласника. У зв'язку з цим закон № 17 від 1622 р. проголошував: «У подальшому не видавати гербову дворянську грамоту в кріпацькому будинку селянину без пропозиції та згоди його землевласника» []. Насправді ж землевласник за певну грошову винагороду видавав кріпакові відповідний дозвіл (екземпцію), і навіть виявляв згоду на сприяння в отриманні королівської милості. Так, губернаторка Ужанського комітату, графиня Марія Естергазі (вдова крайового королівського судді Дьордя Другета. – Авт.) 14 травня 1677 р. отримала 200 форинтів від своїх кріпаків Федора та Івана Ковач Добей, мешканців села Нодьберезна (сьогодні Великий

Березний), в обмін на що вона мала поклопотатися перед королем, «щоб вони, їхні дружини та як наявні, так і майбутні нащадки обох родинних гілок дістали дворянський титул Коростилонські» [349, с. 67]. Пані Естергазі [Додаток Ч], у свою чергу, звільняла кріпаків з-під служби і зобов'язувалася добути для них гербову грамоту. У разі, якщо графиня не зможе дістати грамоту, вона зобов'язувалася повернути всю отриману суму. Якщо ж не поверне грошей, то вищевказані особи мають право вільно жити на її обійсті як екземпти. Того ж дня графиня отримала від перечинського крайника Мігая Волча, а також його братів Гриця та Василя 400 форинтів і видала їм аналогічне зобов'язання [349, с. 68].

Одним із шляхів підняття до дворянського стану було одруження із дівчиною дворянського походження. Не надто часто, але мали місце випадки, коли кріпак, що взяв собі за дружину дівчину дворянського походження, сам діставав право стати дворянином. Ця категорія називалася «*agilis*» («жіночий дворянин»), тобто такий, що дістав титул за дружиною або матір'ю. Здебільшого дівочу четвертину виплачували у грошовій формі, але за умовами декрету Уласло II (1492 р.), якщо дівчина дворянського походження одружувалася із бідним чоловіком, тобто таким, що не мав дворянського титулу, то, «за звичаями королівства, замість дівочої четвертини вони діставали цілковите право володіння маєтком, який залишався у їх власності» [371, § 1-9].

Поняття «*agilis*» (що в перекладі означає «діловий, дієвий». – Авт.) [170, с. 170–172] у наявних джерелах нотується у справі угочанського віцеїшпана Альберта Пийтерфолві-Нодя, на якого дворянство комітату подавало скарги до королівської канцелярії через неодноразові порушення тим законів [208, с. 11]. Йому, до прикладу, закидали, мовляв, не має права займати комітатську посаду, оскільки не є нобілем. Досліджуючи дану справу, суддя Альберт Белйен та королівський хорунжий Жігмонд Погань обстежили умови, відтак доповіли королю. Як виявилось із рапорту, «що стосується претензій щодо предмету дворянства Альберта Нодя, то вони

також безпідставні, оскільки він є дворянином за дружиною, а також по матері, до того ж придбав собі дворянський титул за гроші» [208, с. 12]. Фактично приводом порушення справи став конфлікт дворянства комітату із феїшпаном Габором Перені, кульмінацією якого і стала заява проти Альберта Нодя. Заради об'єктивності слід нагадати той уже й раніше обіймав посаду віцеїшпана, але тоді ніхто не висловлював свого невдоволення з цього приводу.

У складі дворянства Північно-Східної Угорщини окрему верству утворювали русинські та румунські дворяни – вихідці з нащадків колишніх волоських «кнезів» (угор. *kenéz*). Мешканцями окраїнних територій вони стали від XIV ст., тобто першої хвилі переселень волохів у комітатах Берег, Унг та Мараморош. Від XVI ст. вони суттєво поповнили робочу силу поміщицьких маєтків. Королева Марія у 1383 р. надала кнезівство у двох селах (Керецьки і Кушниця) Березького комітату трьом братам – Іванові, Степанові та Олександрові, синам Стателави, який був у цих селах волоським воєводою [328, с. 614].

У XIV ст. «кнезівства» організовували переважно слугуючий народ королівських замкових маєтків (зокрема, Вишківського та Мукачівського), на посади їх обирала громада; згодом діставали затвердження і від короля. В окремих родинах волоського (румунського) походження титул кнезя (війта), а відтак і воєводи передавався у спадок, його власники отримували значні землі, даровані королем як компенсацію за відповідну військову службу з правом повного дворянства [328, с. 621-623]. Воєвода (угор. *vajda*) в управлінських справах консультувався з очільником комітату та хустським каштеляном, але в менш значущих справах приймав рішення самостійно [272, с. 727]. Вибір припадав переважно на представників найзаможніших родин. Красномовним свідченням їх економічної та політичної ролі було те, що, заселяючи Молдову, Богдан був одним із марамороських воєвод [178, с. 18-21]. Сини вигнаного Богданом з Молдови воєводи Саса (у подальшому Драгфі) успішно поєднували посади воєводи та ішпана, і надали реальних

рис рамкам дворянського комітату. Але Драгфі, що від посади румунського воєводи досягли рангу угорського землевласника (до складу утвореного ними володіння входило понад 100 сіл), дуже скоро потрапили в немилість короля, а їх марамороські володіння занепали [272, с. 729]. Інститут посади воєводи було зведено до рівня справників дворян або ж сільського старости.

Комітати, як регіональні органи управління, у формі королівських жуп були утворені за часів Іштвана I в XI ст. У числі перших 45-ти згадані Боржавська та Ужанська, територія яких збігалася з територією двох архідеканатів егерської єпархії. Після татарської навали 1241–1242 рр., під час якої був зруйнований Боржавський замок, поступово, поряд із розгалуженою системою інституцій, сформувалася система дворянських комітатів. Перші згадки про комітат Берег датовані 1261 р., у той час він уже мав назву *comitatus*, а у 1299 р. в управлінні з'являються березький ішпан та 4 справники: «Ми, Григорій, граф [ішпан] з Берега, (*officialis Leu ducis Rutenorum*) урядник князя Руси Лева, та четверо суддів [*iudices* – справників] від тутешньої знаті» [134, с. 128-128]. Стосовно розподілу комітату Берег [Додаток А], за даними тогочасних документів, у XIV ст. розрізняємо чотири райони на чолі зі справниками, які до XVII ст. згадувалися не за власними назвами, а за прізвищами їхніх справників: наприклад, район Ласло Гетеї (згодом – Тисянський), Бенедєка Гуті (Косонський), Міклоша Гечеї (Верховинський), Мігалья Бийгані (Мукачівський) [255, с. 184-186].

Перші відомості інституційного характеру про життя на території Ужанського комітату [Додаток В] дійшли до нас аж із 1286 р., коли за часів ішпана Мешку якийсь Андраш Буткаї нещадно побив священика на ім'я Томаш, відтак, за пізнішою домовленістю, як компенсацію виплатив йому 60 золотих марок та віддав село Ашвань [277, с. 29]. За часів останніх королів династії Арпадів Березьким комітатом, як і сусідніми регіонами, управляв найзаможніший нобіль північно-східної частини країни Аба Амадей, і його володіння простягалися аж до Мукачева. У 1322 р., після придушення виступу під проводом ішпана Петра Петенка [111, с. 371; 209, с. 32.], король

Карл I призначив палатина (з угор. nádor – королівський намісник) Яноша Другета спадковим володарем Гомонни (Humenne) й Унгвара (Ужгород) та феїшпана Ужанського і Земплінського комітатів [132, с. 46].

Виникнення двох інших комітатів на досліджуваній території припадає на значно пізніший час. Зокрема Мараморош разом з Угочою був «forestae sanctorum regum» («мисливським лісом святих королів») [330, с. 18.], володарі династії Арпадів залюбки відвідували багаті на дичину краї: король Імре побував тут у 1199 р., а Іштван V – у 1272 р. [178, с. 12]. І якщо їх вабило мисливство, то простий люд цікавила сіль, яку видобували тут ще за часів Римської імперії: за твердженнями істориків, саме це значною мірою сприяло тому, що «...у цьому краї вирувало більш культурне суспільне життя» [94, с. 618-620; 178, с. 9]

На підставі дарчої грамоти короля Іштвана V від 1271 р. можна припустити, що Берег та Угоча існували в системі комітатів країни [330, с. 24]. Звісно, кордони Угочі тоді охоплювали більшу територію, оскільки до неї входив і пізніший Мараморош. Найбільшим землевласником тут залишався король, населення ж складалося переважно з прийнятих ним «гостей» (hospites), котрі займалися передусім землеробством, рибальством, мисливством тощо, і на яких під час перебування короля у комітаті покладалися різні завдання. Важливу роль у формуванні комітату Угоча **[Додаток Б]** відігравали часті відвідини короля Іштвана V (1239–1272), що стало передумовою для створення і облаштування відповідного помешкання для двору. Саме з цього «domus regalis» (королівський дім), а також домівок госпесів довкола нього і виникло поселення Ньолабвар, яке згодом у різних грамотах згадується як Кіральгазо (Королево) [246, с. 496; 330, с. 18, 21-22].

Мараморош **[Додаток Г]** у писемних джерелах вперше згадується у 1199 році, коли вдячний король Імре (1196–1204 рр.) подарував «que noster fidelis iobagio Laurencius comes» («нашому вірному ішпану Леврінцу») 5 aratrum (плуг – одиниця виміру: 1 плуг – 150 королівських гольдів – 126,6 га

– Авт.) орної землі у озера Ферте, за вірну службу, та що врятував йому життя «*in Maramorasio tempore venationis venatum*» («під час полювання у Марамороші») [89, с. 1-2]. Більш значне заселення регіону розпочалося після заснування королівських міст. У коло функцій Вишківського замку входило гарантування безпеки постачання солі вздовж річки Тиса [94, с. 35–37]; дозвіл на будівництво замку король Іштван V надав у 1271 р., а згодом і Ласло IV (Кун), лицарям із роду Гунтпазмань – Міко та Чейпан [196, с. 13; 357, с. 32-33].

Таких привілеїв лицарів було удостоєно за те, що їх брат Ехеллевш поліг смертю хоробрих у боротьбі проти чеського короля Оттокара в роки боротьби за австрійську спадщину 1246–1278 рр. Згодом брати брали участь і в битві Альберта Габсбурга та Адольфа Нассау за німецький цісарський трон, у якій особливо проявив хоробрість Чейпан. Це і стало приводом для того, що король Андраш III підкріпив власність братів на маєток, від якого родина у 1300 році зреклася «*ad praesens nobis et regno nostro*» («на прохання станів та короля та країни») [94, с. 3–4]. Згідно з тією ж грамотою, Вишково та його околицю було віднесено до Мараморошу: «*in subsidium populorum et hospitem nostrorum (in terra) nostra Marmaros congregatorum*» («...особливо з метою захисту населення Мараморошу, наших госпесів») [178, с. 12; 94, с. 3–4]. Занепад Вишківського замку розпочався після спорудження Хустської фортеці. Ймовірно, від відбудови відмовилися через те, що Тиса, яка постійно змінювала свої береги, послабила функціонування лівобережного маршруту. Заснування Хуста припадає на період упорядкування країни після татарської навали, ймовірно, саме в цей час постав замок, який змінив Вишківський у справі захисту притисянських сіл, а також молодого комітату [357, с. 14].

Мараморош відігравав значну роль і в контролі за кордонами сусідніх країн, зокрема Польщі та Молдови. І хоча Карпати були певним захистом кордонів країни, численні перевали дозволяли проникнути за гори. Угорські

королі, засновуючи поселення поблизу кордонів, створювали часто прикордонні захисні смуги.

Слідом за формуванням дворянського комітату виникли його адміністративні одиниці, райони на чолі зі справниками. Цей розподіл на перших порах міг бути змінним, у подальшому ж межі районів стали постійними, сталими. Дворянство комітатів кілька разів на рік проводило збори (лат. *congregatio generalis*), і оскільки досліджувані комітати не мали постійних центрів, то й місце їх проведення постійно змінювалося [32, арк. 1-3]. Це міг бути дворянський маєток, розташований у місті на території комітату, або ж центр маєтку самого губернатора.

Потрійну функцію (законотворчу, виконавчу, судову) дворянського комітату виконували призначені, або ж обрані посадовці комітату []. Це був губернатор – феїшпан (наджупан, лат. *supremus comes*), якого призначав король; заступник губернатора – віцеїшпан (піджупан, лат. *vicecomes*), спершу один, згодом два; справники (лат. *iudex nobilium*) спершу чотири, а пізніше їх могло бути більше, а також присяжні (лат. *jurati assessores*) [177, с. 53–54].

Завдання дворянського комітату передбачали:

По-перше, виконання «законотворчої» функції. Загальні збори комітату обирали делегатів до державних зборів, з урахуванням визначених питань порядку денного формулювали для них відповідні доручення [23, арк. 1–2]; делегат мав дотримуватися цих настанов і звітувати перед керівництвом комітату щодо прийнятих рішень, які після прийняття державними зборами і затвердження королем оприлюднювалися зачитанням на загальних зборах. Керівництво комітату мало право надавати свої пропозиції та зауваження, їх зачитували перед відкриттям державних зборів. Щодо питань, не врегульованих на законодавчому рівні, загальні збори комітату могли приймати місцеві нормативні акти, які б не суперечили рішенням вищестоящих органів. Місцеві статuti були чинними переважно на території даного комітату [24, арк. 1-4].

По-друге, справляння виконавчої функції:

а) виконання законів, указів короля, розпоряджень урядових органів (у разі, якщо певне розпорядження було визнано протизаконним, загальні збори мали право відхилити його виконання);

б) оподаткування: право формування бюджету комітату, визначення видів та розміру податків тощо;

в) вибори посадовців: вибори посадових осіб комітату (щороку, потім через кожні три роки) [19, арк. 1; 22, арк. 8–10], нарахування розміру їх зарплатні [25, арк. 1], інспектування роботи посадовців, їх відкликання;

г) керування військовими справами: збір військового податку, турбота щодо розташування військових формувань;

д) керування внутрішніми справами: визначення меж адміністративних одиниць (районів, округів), їх центрів, здійснення нагляду за діяльністю сіл та міст;

е) службові завдання: організація підтримки громадського порядку, охорони здоров'я, дорожньої та протипожежної безпеки;

є) виконання завдань опікунства: керування особистими та майновими справами дворянських сиріт та вдів [21, арк. 1–2];

ж) керування справами кріпаків: сприяння при проведенні сільських виборів, нагляд за виконанням справ щодо ренти.

По-третє, виконання судової функції: вибори та відкликання суддів комітату, проведення судів першої та другої інстанції у кримінальних [24, арк. 1–4; 8, арк. 1; 28, арк. 1–45] та приватних справах. Загальні збори комітату діяли ще й як апеляційний форум стосовно вироків поміщицького суду. У певних питаннях до функцій комітату входило й виконання вироків [6, арк. 1].

На зміну жупанам, що здійснювали свою діяльність як королівські службовці (*comes*), у XV ст. прийшли феїшпани/наджупани (*comes supremus*, з угор. *főispán* – головний ішпан), яких і надалі затверджував король. Насправді це були регіональні представники центральної влади, у сферу

впливу та завдань яких входило виконання королівських наказів та розпоряджень, нагляд за їх дотриманням, а також контроль різних поточних справ. Як винагороду за виконання своїх завдань вони отримували частку з митних зборів та податків за переправи, а також, спільно зі справниками, володіли двома третинами зібраних у комітаті штрафів. Здебільшого губернатори управляли 1–2 сусідніми комітатами [185, с. 405-408]. Із досліджуваних комітатів Земплін та Унг, а також Саболч та Сатмар були зосереджені в руках однієї родини: в першому випадку феїшпаном був представник родини Другетів [274, с. 382], у другому – Баторі [273, с. 433]. Закон № 60 від 1486 р. значною мірою сприяв тому, щоб посада феїшпана тісно пов'язувалася із володарюванням у комітаті, адже передбачав, що очільник комітату повинен бути місцевим землевласником і місцевим мешканцем: «Його королівській Величності за порадою прелатів та баронів до кожного комітату наджупаном слід призначити барона або ж заможного землевласника, який може справитися з цими обов'язками та завданнями» [369, § 60].

Вищезгаданий закон передбачав також, що віцеїшпан (піджупан, з угор. *viceispán, alispán*) повинен бути родом із даного комітату, і він, як керівник місцевої адміністрації, присягає перед загальними зборами комітату. Закон № 2 від 1504 р. остаточно визначив правила обирання заступників губернатора: «феїшпан повинен обрати віцеїшпана з числа справжніх дворян комітату, керівником якого він є..., але це не може проходити без згоди або всупереч думці дворянства даного комітату» [375, § 2]. Тобто, на відміну від попередньої практики, коли феїшпан особисто призначав свого заступника, в подальшому він був вимушений узгоджувати це питання з представниками дворянства комітату. Звісно, і тут мали місце численні непорозуміння, тож закон № 70 від 1548 р. однозначно регулює ці питання: «Свого заступника феїшпан не може призначити одноосібно, а на підставі законів держави повинен заручитися підтримкою всього комітату» [383, § 70].

Враховуючи досвід попередніх років, угорські стани кілька разів робили спробу на законодавчому рівні закріпити вимогу, аби посадовців як державного рівня, так і феїшпанів, король призначав виключно з осіб угорського підданства. Це передбачалося законами від 1439 та 1553 рр.: «Їх Величності... згідно з декретом батька Їх Величності... всі посади повинні роздати угорцям та підданам Святої Корони» [385, § 30]. На практиці в Угорщині поряд із посадою чинного феїшпана існували ще й титули довічного та спадкового феїшпана, які за милістю короля пов'язувалися з певними державними посадами (церковними або світськими) або ж закріплювалися за окремими родинами. Так, наприклад, егерський єпископ був заодно ще й феїшпаном комітатів Новград та Гевеш, родина Саполяї дістала посаду феїшпана Шарішського комітату, Перені – комітату Абауй. Оскільки так титул феїшпана переходив у спадок до нащадків (щоправда, цих губернаторів мав затвердити король), і в багатьох випадках ними наділяли неповнолітніх, то управління комітатом поволі переходило до рук віцеїшпанів [343, с. 20-21].

На перших порах віцеїшпан був фаміль'яром (належав до оточення фамілії / родини) губернатора, щоправда, з числа дрібних дворян. Але із розвитком дворянського комітату у його руках зосереджувалися численні функції. Зокрема, за дорученням загальних зборів дворянства, він користувався політичною, юридичною, фінансовою та військовою владою [242, с. 56-60]. Як очільника місцевого управління, його обирали строком на шість років, феїшпан був наділений лише правом інспектування його діяльності. Службову присягу віцеїшпан складав перед загальними зборами дворянства. Першу присягу угорською мовою склав ужанський віцеїшпан Іштван Зрітеї у 1550 р., про що у книзі протоколів загальних зборів було зроблено відповідний запис угорською мовою: «Я присягаю єдиному Богові, його святій Матері, всім святим, що для кожного, хто з'явиться перед моїм судом, незважаючи на дружбу, на подарунки, на страх або різні пропозиції... буду дотримуватися закону сам, та ... іншим» [136, с. 44].

Важливою складовою управління комітату була управа справника. Власне, посаду було засновано у XIII ст., спершу вони, як помічники жупана, виконували функції суддів. Декрет № 2 від 1453 р. значно розширював сферу впливу справників, дворяни були зобов'язані визнавати прийняті ними рішення та винесені вироки, тих же, хто відмовлявся це робити, карали штрафами. Закони 1547 р. регулювали можливість подання апеляції проти вироків, зокрема, в них було вказано, що проти вироків справника «можна подавати апеляцію до столу комітатського суду... Якщо людина не задоволена і цим рішенням, апеляція може подаватися до королівського суду Його Величності» [350, § 31]. У постанові Державних Зборів йдеться про опротестування рішення органів влади комітату: «Якщо і сам жупан комітату або інший пан у виконанні цих рішень відкрито, вороже та зі зброєю у руках нападе на віцеїшпана та його справників, або ображає їх, або когось із них ... заплатить сімдесят два форинти штрафу. Якщо їх хтось поб'є, поранить або візьме у полон, постане перед судом згідно з законом, а якщо вб'є, то буде покараний, як за державну зраду» [351, § 70].

Юрисдикція справників (*Iudex nobilium*, угор. – *szolgabíró*) спочатку поширювалася на весь комітат, але згодом комітат поділили на окремі адміністративні одиниці – райони, їх називали переважно за прізвиськом справника. Чотири справники (згодом їх кількість зросла) разом із віцеїшпаном утворювали комітатський суд. Оскільки обсяги їхньої роботи та завдань значно зросли, у комітаті засновувалися нові посади та установи, відомства.

Разом із прискоренням писемного діловодства було запроваджено посаду нотаря (секретаря, угор. – *jegyző*): у коло його обов'язків входило формулювання листів, вироків, рішень. Нотаря обирало дворянство комітату, в його обов'язки входило також керування архівом комітату та нагляд за ним, що в сумі з володінням печаткою регулювалося («ці листи підписують заступники губернатора, справники або присяжні, а також у кожному випадку секретар») законом № 62 від 1550 р.: «Після того, як їх отримали і

оформили, вони зберігаються у шафі або шухляді, й дістаються звідти тільки тоді, якщо під час засідань трибуналу потрібно завірити певного листа від імені комітату» [384, § 62]. Ці листи завіряють своїми підписами компетентні чиновники комітату («що вміють писати») та секретар [Додаток Ф]. Перша письмова звістка про печатку Ужанського комітату дійшла до нас із 1555 р. Коли у 1628 р. король Фердинанд II призначив графа Яноша Другета спадковим феїшпаном Ужанського комітату, разом із грамотою про призначення подарував йому прикрашену гербом комітату, оздоблену коштовним каменем золоту печатку [217, с. 51; 209, с. 36]. Під час інавгурації новий наджупан передав печатку комітату, а загальні збори розпорядилися щодо знищення старої [Додаток У].

Судочинство у комітаті провадилося за сприяння присяжних (*iurati assessores, iurassores*, угор. *esküdtek*), яких кожного разу обирали на загальних зборах комітату. Власне посаду присяжного було запроваджено законом № 8 від 1486 р. Найперша згадка про діяльність управи присяжних в Ужанському комітаті датована 1363 роком [209, с. 61].

Колективним органом із прийняття рішень у комітаті були загальні збори (*generalis congregatio*, угор. *közgyűlés*), в яких міг брати участь кожен дворянин, що володів тут землями. Саме на загальних зборах приймалися рішення з усіх важливих питань щодо життєдіяльності краю, посадовці зобов'язані були брати участь у їх роботі, а дворян та феїшпана могли заміщувати іншою особою, яку наділяли правом голосу [344, с. 37-40]. Засідання були публічними і проходили за відповідного регламенту, порушників якого карали грошовим штрафом. Голосування здійснювалося за принципом більшості голосів. Вибори відбувалися щороку, потім через кожні три роки, і таким чином оновлювався практично весь склад посадовців. І хоча закон № 57 від 1514 р. передбачав створення у комітаті обласного центру («кожен дворянин, за відома короля, з метою захисту своєї особи та майна повинен мати право будувати зміцнені баштами та ровами вежі та фортеці, а також у кожному комітаті зводити замок на користь громади

дворян») [380 § 67], але практичного втілення цього довелося чекати до XVIII ст. Саме тому місце проведення загальних зборів постійно змінювалося [255, с. 322-324]. У комітаті Берег це були Гулач (1654 р.), Мужієво (1664, 1691 рр.), Берегвийгардов (1661, 1672–1674 рр.), Мукачево (1674, 1680 рр.), Шурань (1666, 1686 рр.), Вари (1688–1692 рр.), Геча (1693 рр.), Дийда (1675–1677 рр.), Боржава (1697 рр.)

У буденному житті комітату важливу роль відігравали суди (*sedes iudiciaria*), які в народі називали *sedria*. Вони виконували управлінські та правосудні функції. Одним із фундаментальних прав дворянства було подання апеляції проти рішення комітатського суду до суду палатина, намісника короля. Мешканці церковних маєтків вважалися підсудними закріпленому за даною територією єпископу, а кріпаки – суду землевласників (панському суду, угор. *úriszék*), що виходив з-під сфери впливу юрисдикції комітату. Ускладнював ситуацію той факт, що як королівським привілеєм правом правосуддя були наділені численні міста (у нашому регіоні це Берегсас, Вари), а також землевласники, котрі теж могли самостійно судити своїх підлеглих та виконувати вирок (*ius gladii*). Згідно з урбаріальними списками від 1649 р., Мукачівська домінія осуджувала злочини своїх підлеглих так: «За вбивство, розпусту, невиконання шлюбних обов'язків, крадіжку та інші правопорушення із суми штрафу один форинт надається жупану, усе інше... у користь володаря домінії» [99, с. 265].

У коло завдань комітатського суду, окрім підтримання громадського порядку, входило й регулювання морального, добropорядного способу життя. Серед протоколів частенько траплялися справи, пов'язані з гульбою, пияцтвом, перелюбством та розпустою, тютюнопалінням, лайкою, зведенням клевету, але поряд із цим комітатський суд мав за обов'язок регулювати також манеру одягу, зокрема наймитам та кріпакам під загрозою покарання було заборонено носити певні речі.

Комітатський суд контролював дотримання правил чесної торгівлі, зокрема інспектував користування достовірними засобами міри ємності та

вимірювальними засобами, а також законний обіг грошей. Стосовно останнього у мирний час не було особливих клопотів, а ось під час безладдя, що виникло після подвійного обрання короля, навіть самі пани не цуралися підробки грошей. На території Верхнього Потисся слави фальшивомонетників набули володар Невицького замку Гашпар Другет, каштелян Мукачівського замку Мігаль Бюді та каштелян Хустського замку Кріштоф Каваші. Каваші змусив майстра на ім'я Міклош та вірменина Томаша виготовити для нього форми для карбування монет. Коли Міклош спробував утекти до Пряшева, Мігаль Бюді, що перебував у союзі з Каваші, схопив його і повернув до Хуста. Пізніше майстер Міклош працював у Мукачеві, згодом, на замовлення Ференца Добо, у Середньому, ще пізніше – для братів Другетів.

Із метою дотримання правопорядку загальні збори комітетів розробляли власні статuti. Статут Ужанського комітату від 1637 р., до прикладу, визначав ті види злочинів, щодо яких місцеві керівники мали запроваджувати судові справи. Згідно з документом, ці злочини є «палії, крадії, розбійники, відьми, вбивці...» [24, с. 1–4]

У Березькому комітаті суд із незначними перервами у період 1345–1353 рр. та 1429–1439 рр. діяв у Берегвийгардові (сьогодні Чопівка, частина м. Берегова), відтак до 1492 р. – у Лампертсасі (згодом – Берегсас), потім – у Великій Бийгані, а з 1496 р. знову у Берегвийгардові. В Ужанському комітаті суд до 1518 р. засідав у містах Капош (сьогодні Вельке Капушани, Словаччина) та Ер (сьогодні Сторожниця), із 1522 р. – в Ужгороді [136, с. 49]. В Угочанському комітаті засідання суду проходили незмінно у колишньому центрі комітату Шашварі (сьогодні Тросник).

У досліджуваному регіоні осіб, які займали посаду наджупана, можна поділити на дві групи: в Угочанському та Ужанському комітатах ці посади по суті передавалися у спадок від одного покоління до іншого представникам корінних аристократичних родин, що мали тут величезні земельні володіння,

а в Березькому та Марамороському комітатах ці функції виконували каштеляни Мукачівського та Хустського замків.

За часів королів династії Арпадів право судочинства покладалося на комітати (жупи), керівники яких (жупани) здійснювали правосуддя від імені короля. Звісно, і тут мали місце винятки, як про це свідчить грамота про привілеї, надана королем Белою IV мешканцям міста Лумп्रेхтсаса (Берегове), якими він звільняв їх з-під впливу жупана: «Понад цей суд наших намісників не належить розглядати жодні справи, за винятком трьох – кровопролиття, крадіжки та вбивства, в інших справах вони мають дослухатися до рішення очільника поселення. Та й третина штрафів за трьома справами належить судді села» [356, с. 64]. Ці привілеї король у подальшому ще більше розширив, тож окремі поміщики, міста та комітати дістали ще й право здійснення смертних вироків (*jus gladius*) [255, с. 325].

Із формуванням дворянського комітату змінилися і рамки правосуддя. Земські суди (*sedes dominalis*), як найнижчий щабель судової ієрархії в Угорщині, виконували роль провідної складової правосуддя аж до квітня 1848 р. Взявши на себе суддівство, землевласники також брали участь у забезпеченні громадського порядку. Попри те, що привілей утримання земського суду тягнув за собою значні витрати, він також означав ще й значні прибутки для наділеного правом правосуддя поміщика. За своїм характером справи, що розглядалися земським судом, можна поділити на наступні групи: панщина, карні справи, приватні справи та цивільні позови [344, с. 42-45].

Звісно, не всі були підсудними комітатським судам. Таким винятком були мукачівський королівський маєток (Березький комітат), невицько-ужгородський маєток родини Другетів (Ужанський комітат), маєтки родини Перені у Королеві та Виноградові (Угочанський комітат), хустський королівський маєток, а також королівські міста Хуст, Вишково, Довге Поле, Тячів та Сігет (Марамороський комітат) [176, с. 199-200].

Починаючи з XVI ст. знать дедалі більше розглядала правосуддя як джерело збагачення, отримання прибутку. Розбудова системи штрафів, перетворення їх у джерело постійного прибутку пов'язані з усе зростаючим гнітом селян, що особливо проявилось після розгрому повстання під проводом Д. Довжі початком нагромадження нобілітетом капіталу.

Отже, XVI століття стало переломним моментом на шляху розвитку Угорщини: поразка у бою під Могачем 1526 р. призвела до встановлення у центральній частині країни турецького панування, комітати північно-східної частини Верхньої Угорщини потрапили у буферну зону двох держав – Угорського королівства під владою Габсбургів та Трансільванського князівства. Постійна турецька військова загроза, формування системи прикордонних фортець значною мірою переоцінили суспільні цінності військових елементів, звідки вів прямий шлях до кроку у вищий суспільний клас, у дворянство. Постійну складову розширення юридичного становища дворянства – дарування маєтків – із часом хоч і повільно, але таки було скасовано; попри це, служінням або ж сприянням короні багато родин дістали чималі маєтки (красномовним прикладом цього є дарування мукачівської королівської домінії).

Саме на досліджуваній період припадає розшарування дворянства, наслідком якого і стала наявність у регіоні Верхнього Потисся як магнатів із власністю понад 1000 садиб, так і дрібних дворян із одним-єдиним маєтком. Оскільки основою господарювання була придатна до обробітку земля, концентрація дворянства спостерігається переважно у низинних районах, а також у долинах річок. Якщо не рахувати кількох прикордонних сутичок, цей регіон оминали більш-менш значні військові баталії, тож, частково завдяки переселенцям, зросла чисельність працездатного населення і розпочинається заселення неосвоєних до тих пір регіонів Карпат.

В Угорщині середньовіччя та раннього нового часу однією з важливих установ станового суспільства була жупа, що представляла законодавчі, виконавчі та судові функції держави на регіональному рівні. Хоча в жупах

важливу роль відігравав надзупан, що забезпечував дотримання законів як довірена особа правителя, справжнє представництво дворянства втілювалося в регіональних законодавчих органах. На демократичній устрій регіональних органів влади вказує також і той факт, що рішення державних зборів, які вважалися невігідними для жупи, не були проголошені, отже, й не набули чинності.

2.2. Соціально-економічні відносини у дворянському середовищі

В європейських суспільствах середньовіччя та ранньомодерного часу основу економіки становили землі, а також збори й податки, сплачувані особами, котрі на них господарювали. Серед них чільне місце посідали різноманітні місцеві та державні побори. Загальну картину майнових відносин та кількісного складу населення надають різного роду податкові реєстри. Серед основних джерел важливе місце займають так звані «дикальні переписи» (угор. *dika*) – безпосередній державний військовий податок, запроваджений із середини XIV ст. для населення не дворянського походження. Свою назву він дістав від характеру процесу збору, обсяг якого записували на чотирикутні дерев'яні таблички. Податком обкладали кожен двір, тобто кожні ворота, в які може в'їхати завантажена сіном підвода [165, с. 498].

Після того, як оподаткування з боку держави стало постійним, по всій країні основою стягнення податків стала порта (садиба/обійстя, лат. *sessio*), або ж земельна ділянка під будинком, за які селянин повинен був платити оброк поміщику та податок державі. Свого часу мірою оподаткування були одні ворота (угор. *kapuadó*). На державному рівні вартість кріпацької садиби було визначено у розмірі 40 золотих форинтів []. На кінець XVI ст. цей спосіб оподаткування застарів через зростання кількості населення та дрібнення садиб (на одному *sessio* вже мешкало по кілька сімей) []. Відтак обкладання податком на підставі одних тільки воріт уже не відповідало дійсній кількості кріпацьких господарств. Починаючи з цього часу основою королівського податку стало поняття «середньої» порти,

це означало 16 будинків – 4 кріпацьких та 12 наймитських господарств [165, с. 504]. Під час реєстрації бралися на облік будинки кріпаків та наймитів, а також обійстя, споруджені як «недворянські маєтки», розташовані на земельних ділянках власника населеного пункту, втім будинки одномаєткових (предіальних, від слова *preadium* – маєток) дворян та розкріпачених, звільнених селян (лібертинів, від лат. *libertinus* – вільновідпущений). Винятком були лише дворянські обійстя, будинки сільських суддів, шпиталі, корчми (де продавалося вино пана), а також халупки злидарів, що заробляли собі на прожиття жебракуванням []. Закон не розпоряджався щодо перепису млинів, парафій, шкіл, пивоварень, лазень тощо, але, як свідчить практика, вони майже звільнялися від податків. У більшості населених пунктів реєстрація обмежувалася тільки переписом будинків кріпаків та наймитів, тут же вказувалося прізвище землевласника.

Свідченням різниці в обчисленні розміру податку може слугувати той факт, що так званий податок з «димарів» (тобто податок з комина, угор. *füstadó*) становив 700 тисяч золотих форинтів на рік, і водночас податок із порти складав лишень 200 тисяч форинтів. Розмір податку з порти становив 1,5 форинта на рік, із них 0,5 форинта за кожного наймита виплачував землевласник [386 § 4].

Перші ґрунтовні переписи північно-східних комітатів Угорщини було проведено за часів головного державного скарбничого Жігмонда Ернуста впродовж 1494–1495 рр. (Табл. 2.6.)

Таблиця 2.6.

Характеристика кількості населених пунктів Північно-Східної Угорщини (1494–1495 рр.)

Комітат	Кількість населених пунктів	Кількість порт	Середня кількість порт у населеному пункті
Угорщина/Трансільванія	19 112	247 859	12,96
Берег	180	2 713	15,0
Мараморош	132	1 718	13,0
Угоча	63	1 319	21,0

Унг	212	2 531	11,9
Загалом у регіоні:	587	8 281	15,2

Джерело: розрахунок автора на основі [271, с. 68–69]

Із досліджуваного періоду збереглися три важливі переписи, що на сьогодні зберігаються в Державному архіві Угорського національного архіву (MNL MOL). Це описи порт (оподаткованих наділів) 1531–1596 рр., перепис хат 1598–1608 рр. та порт 1609–1648 рр. [391, 392]. Слід зазначити, що перепис порт значно відрізнявся від перепису хат, різниця між даними може коливатися навіть у десять разів. У 1598 р. Державні Збори на законодавчому рівні розпоряджалися стосовно перепису хат. Ініціатива з боку Державних Зборів щодо реєстру не порт, а хат, була обґрунтована передусім тим, що внаслідок 15-річної війни значно зменшилася кількість оподатковуваних наділів.

За даними перепису від 1784 р., у середньому по країні в кожному будинку (хаті) мешкали 6,5 осіб; серед рівнинних районів найнижчі показники мав Мукачівський район (5,4 особи). Втім, враховуючи, що в досліджуваній період даною територією не пролягали більш-менш значимі військові шляхи, а також завдавала шкоди турецька навала, щодо комітатів Унг, Берг, Угоча та Мараморош доцільно застосовувати коефіцієнт 7 [196, с. 31].

У другій половині XV ст. у Березькому комітаті були зареєстровані 145 землевласницьких родин. Багато з них були тут корінними ще з часів династії Арпадів, попри це відсів землевласників відбувався постійно. Перший більш-менш точний перепис був проведений у 1549 р. За його даними, у комітаті Берг нараховувалися 1176 порт, що розподілялися між 89 землевласниками: 3 церковні, 1 шпитальний (ордена лицарів Св. Іоанна) – 54, 1 королівський (мукачівський) маєток – 381 обійстя, 59 родин – 741 обійстя. Більш ніж по 20 обійсть мали овдовіла Мігальне Бюді (79 обійсть), Ференц Добо (39), овдовіла Андрашне Ілошваї (28), Мігаль Кушалі Якч (29), Іштван

Лошонці (20), Гергель Лоняї (20), Пийтер Лоняї (22), Габор Матузняї (22), Дьордь Меліт (23), Деметер Оросі (27), Янош Перені (53), Янош Шурані (31), Міклош Шурані (31) [267, с. 175-189].

Розподіл по портам свідчить про те, що лише чверть дворянства розпоряджалася такими статками, що слугували підставою для зарахування їх до категорії заможного або середнього дворянства (*bene possessionatus*), і вони могли забезпечити собі відповідний рівень життя. За даними перепису, 48 дворянських родин мали по одному обійстю. У комітаті Берег тільки 4 родини (в тому числі королівська домінія) володіли маєтками з більш ніж 50 обійстями. Серед великих аристократичних родин варті уваги Баторі, Перені, головнокомандуючий міста Темешвар Іштван Лошонці, але їхня нерухомість була незначною. І навіть обійстя заможніших дворянських родин розподілялися між кількома особами. Так, до прикладу, родина Білкеї, маєтки якої були розташовані у верхній частині долини річки Боржава, мала 14 порт, Ілошваї – 39, Лоняї – 50, Перені – 64, Шурані – 62 [267, с. 830-835].

За даними перепису 1550 р., в Ужанському комітаті зареєстровані 632 порт, що розподілялися між 3 церковними та 44 світськими родинами землевласників: 53 порт перебували у власності церковних землевласників (в т. ч. Лелеська капітула), інші – у світських дворян. Тут розшарування дворянства значно різкіше, ніж у комітаті Берег, оскільки йдеться переважно про дрібнопоміщицькі маєтки, більше того, у 9 випадках це виключно одне обійстя [267, с. 841-850]. Розподіл порт свідчить і про формування значних суспільних відмінностей. Маєтки 36 родин нараховували менш ніж 5 обійсть, 5 родин мали по 5–10 обійсть, і всього 1 родина належала до категорії заможних або середніх дворян (*bene possessionatus*), що мали у своїй власності 25–50 обійсть. У комітаті Унг статусом великих землевласників володіли тільки 2 родини: одна з них мала 100–200 порт, друга – понад 200. 278,5 обійсть (це 44 %) із загальної кількості обійсть комітату перебували у володінні родини Другетів (Габор, Імре, Антал та Дьордь), котра мала великі маєтки ще й у сусідньому комітаті Земплін. Їхні володіння належали до

розташованого у верхній частині течії річки Унг невицького маєтку, але вони мали значні володіння і в рівнинних районах (Соломоново, Загонь) [267, с. 839].

До числа великих землевласників належала також родина Добо, до якої у спадок перейшла ще й частина статків родини Паловці: вони володіли двома домініями (середнянською та паловецькою), а це 134 порт. В Ужанському комітаті тільки Лелеська капітула та родина Зрітеї мали більш ніж 10 обійсть; менші статки мали також родини Чічері [21, арк. 1–2], Дерегнеї, Орос, Чопі, Хелмеці, Корлат [3, арк. 1], Нейметі, Поладі, Тарновці.

Реєстр порт від 1549 р. в одному з найменших комітатів Угорщини – Угоча нотує в 53 населених пунктах 596 обійсть. Стосовно Угочанського комітату важливо зазначити, що в його південно-західній частині (Пийтерфолво, Бекень, Форкошфолво, Тіводор) мешкала значна частина дрібного дворянства. Тут також спостерігалось розшарування знаті, оскільки представники баронської гілки родини Перені (Янош та Ференц Перені) володіли 239 обійстями (40 %) [186, с. 29]. 201 маєтності Яноша Перені належали до Ньолабської та Севлюської доміній. Заможними власниками були родини Кун (37,4 обійстя), Шурані (63,6), Уйгелі (49,3), але варто відзначити й такі родини, як Баторі, Артанді, Петроваї, Бюді, Ветеші, що мали значні маєтки й у інших комітатах [267, с. 827].

Реєстр комітату Мараморош від 1549 року презентує досить специфічну картину, оскільки саме тут кількість дрібного дворянства є найвищою у регіоні – загалом 176 родин; вони переважно румунського та русинського походження [267, с. 468-485]. З-поміж взятого на облік майна у 810 обійстях найзначнішим є хустський королівський домен (окрім 5 міст – Хуст, Вишково, Тячів, Довге Поле, Сігет – сюди належали ще й Буштино, Дулово, Теремля, Стеблівка) з його 205,5 обійстями (25 %). Розшарування дворянства тут має найяскравіші ознаки, оскільки 343,3 порт (42,4 %) перебували у володінні таких дворян, які мали по 1–10 обійсть, а інші 261 обійстя (32,2 %) належали середнім дворянам [167, с. 121]. Із числа

середнього дворянства слід відзначити ті родини, що тримали в руках ще й комітатське управління, наприклад Долгаї (103,5 обійсть, у тому числі Дьордь Долгаї – 29, Імре Долгаї – 62,5), Петроваї (23), Стойка (20), Комловші (9), Білкеї (8), Леординаї (4), Ліпчеї (4). У Марамороші володіли помістями ціла низка дворян із сусідніх комітатів, зокрема Драгфі (54,5), Кун (13,5), Нодьваті (22), що встановили родинні зв'язки з родиною Білкеї, а також капітан Хустського замку Матяш Бродарит, який після одруження увійшов у родину Погань (43) [167, с. 124].

Упродовж 1576–1596 рр. на досліджуваній території спостерігалось значне скорочення кількості населення: у Березькому комітаті кількість платників податку скоротилася на 22 %, в Ужанському – на 35 %, в Угочанському – на 22 % (Табл. 2.7). Це спричинило зменшення прибутків землевласників. Поясненням цього є передусім воєнні міжусобиці між Угорським королівством і Трансільванським князівством: населення або полягло у боях, або ж, рятуючись від війни, переселилося в інші регіони.

Таблиця 2.7.

Кількість порт в комітатах (1494–1598 рр.)

Комітат	Берег	Унг	Угоча	Мараморош
Кількість порт				
1494-1495	2567	2410	1271	1718
1549 (1)	1239	632	596	810
1576	1083	648	460	-
1578-79	986	672	314	-
1582	952	669	264	-
1588	527	498	264	-
1593	519	439	247	-
1596	241	230	102	-
1598 (2)	4479	4527	2232	1006
1 У реєстрі немає даних домінії Сентміклош (верхня частина долини р. Латориця). За даними перепису податків 1548 року, мова йде про кріпаків у 73,5 садибах.				
2 У реєстрі фігурують не порти, а хати.				

Джерело: розрахунок автора на основі [271, с. 68–69]

Перепис хат (будинків) 1598 р. порівняно з попередніми даними засвідчив значні зміни у майнових відносинах (за даними реєстрації, проведеної на два роки раніше, коефіцієнт між портами та хатами в Березькому комітаті становив 18,5, в Ужанському – 19,6, в Угочанському – 21,8). Відповідно до коефіцієнта обчислення будинок/кількість населення, запровадженим та застосованим Золтаном Давідом, кількість платників податку в Березькому комітаті становила 31 353 особи, в Ужанському – 31 689, в Угочанському – 15 624, у Марамороському – 7 024 особи.

За даними перепису хат від 1598 р. отримуємо наступні дані.

Упродовж 1598 р. у Березькому комітаті до реєстру були внесені 4 479 хат, із них тільки 191 – майно дрібних поміщиків. Найзначнішим, компактним помістям і надалі був колишній королівський маєток у Мукачеві, який, попри численні заборони Державних Зборів, кілька разів віддавали у заставу. У досліджувану епоху власниками заставного маєтку була родина Магочі, з іменами представників якої (Гашпар, Андраш та Ференц Магочі) пов'язується значна кількість заснованих поселень у верхній частині басейну Латориці. На час проведення перепису власником домену був Жігмонд Ракоці [196, с. 114-116], котрий у 1587 р. одружився із вдовою Андраша Магочі Юдітою Алагі Бекень. Тоді до мукачівського маєтку належали 1988 будинків у містах та селах. Володіння родини Телегді були розподілені між двома маєтками: вдова Пала Телегді володіла 224 будинками у Сентміклоші, вдова Яноша Телегді – 181 у Підгорянах [196, с. 118].

У володінні заможних власників знаходилися наступні маєтки: родина Лоняї (165), родина Ілошваї (147), Мігай Бюдї (123), родина Матузнаї (111), родина Даровці (99), Ференц Добов (97), Пал Мелїт (94), Габор Шуранї (59). Звісно, майно, що ним володіла певна родина, далі роздрібнювалося, адже ним розпоряджалися 2–3 голови родини. Загалом можемо констатувати, що порівняно з ономастичними даними значних змін не відбулося, зникли хіба що прізвища Кушаї Якч та Лошонці, а також збільшилися маєтки родин землевласників у верхній частині долини Боржави, а саме Білкеї, Ілошваї,

Комловші та Ліпчеї, котрі станом на 1598 р. володіли загалом 221 будинком [196, с. 107-119].

У трьох інших адміністративних одиницях досліджуваного регіону прослідковувалася цікава тенденція: з одного боку маєтки сконцентрувалися в руках кількох великих родин, з іншого – у комітаті знаходимо значну кількість дрібних поміщиків, котрі становили відчутну противагу вельможам із значними володіннями.

В Ужанському комітаті контингент маєтків виглядав так: із числа зареєстрованих 4527 будинків 2303 належали дрібнопоміщицьким родинам, над іншими, а це близько половини краю, розпоряджалися практично два сімейства – Другети та Добов. У володіннях Другетів перебували 1540 будинків (Дьордь Другет – 475, Іштван Другет – 1065) [196, 518-520], Ференц Добов був власником 567 будинків [196, с. 519; 11, арк. 1–7].

Подібна картина відзначалася і в Угочі. Тут із внесених у перепис 2 232 ділянок під будинками 973 були власністю поміщиків комітату, інші ж розподілялися між родинами Перені (595), Кун (262), Сейкель (232) та Уйгелі (75) [196, с. 507-508].

Перепис будинків комітату Мараморош від 1598 р. не навів даних хустського маєтку (на той час помістя перебувало у розпорядженні казначейства, а за рік король Рудольф I подарував його генералові Джорджо Башті) [Додаток Т], тож можемо проаналізувати тільки дані дворян жупи. До реєстру були внесені 1006 будинків, втім власність дрібних поміщиків – 556 будинків, зокрема дрібного дворянства: Янош Долгаї (183), Іштван Препостварі (його батько Балінт Препостварі дістав частину майна Драгфі як заставу) (65), Іштван Банффі (Ласло Каролі у 1583 р. взяв у заставу за 6000 форинтів бичківський маєток, який успадкували його зяті Іштван Банффі та Мігаль Ерделі) (50), родина Кун із Рожалю (37), родина Погань (26), Дьордь Корніш (успадкував частину майна родини Долгаї, син Ілони Долгаї та Гашпара Корніша) (28) [196, с. 223-225].

Саме на цей період припадає і піднесення родини Ліпчеї, укоріненої у Марамороському та Березькому комітатах, члени якої збільшували свої статки частково за рахунок придбання помість, успадкувань, а також заснуванням нових поселень на Верховині. Аналогічний шлях пройшли і дрібнопоміщицькі родини комітату, що відзначилися передусім як посадовці комітату (судді, присяжні). Це родини Бірток та Петроваї зі Сарвасо (сьогодні *Sarasău*), Рішко з Кевешлігету (сьогодні Драгово), Білкеї, Стойка, Крічфолві з Білок, Рад та Крічфолуші з Шомошу (сьогодні *Cornesti*), маєтки яких мали в середньому по 8–20 обійсть. Найвідомішими представниками тих родин, майно яких нараховувало 1–4 обійстя, були Буд із Будфолво (сьогодні *Budești*), Ціпле із Фейєрфолво (сьогодні *Feresti*), Гергеш із Сарвасо, Юрко з Калинфолво (сьогодні *Călinești*), Котець із Шайо, Ман із Шайо (сьогодні *Șieu*), Марош із М. Бичкова, Немеш із Калинфолво, Тегзе з Березного, Волаз із Углі, Стан із Алшоврона (сьогодні *Rona de Jos*) [196, с. 223-225].

XVI століття принесло значні зміни у життя пересічного населення регіону Верхів'я Тиси. Внаслідок розколу Угорщини на три частини мешканці відчували глибокі зміни в соціально-економічних відносинах, розвиток яких міг відбуватися хіба завдяки прикордонному розташуванню.

Окреслені землі, по суті, уникнули турецького нашестя, що, у свою чергу, з урахуванням постійного прибування переселенців, привело до зростання чисельності місцевого населення. Госпітами вважалися рівнинні народи, що прибули сюди, рятуючись від турків, а також слов'яни, що прибували зі сходу від Карпат.

Відтак тут не сформувалося класичне вельможне дворянство, серед землевласників заможними вважалися родини з маєтком у 20–30 порт. Аналіз соціально-економічних відносин вказує на те, що лише у деяких маєтках були садиби, більшість селян сплачували податки не грошима, а натуральною рентою, що сповільнювало грошовий товарообіг. З огляду на розширення дворянських маєтків, спочатку розміщених лише в долинах

річок, важливу роль відігравали заселення, за рахунок яких відбувався не лише приріст населення, а й збільшувалася кількість земель, придатних до сільськогосподарської діяльності. Так сформувалася структура населених пунктів, характерна для сучасної Закарпатської області.

2.3. Конфесійні перетворення nobilitetu

Потреба належати до «gens hungarus» посилилася переважно на початку XVI ст. й набула остаточного вигляду у праці С. Вербовці. За тогочасними поняттями «нації», частиною «gens Hungarica» були всі піддані regnum Hungarica (Угорського королівства). Звісно, такими могли бути й особи чи громади іноземного походження (lingua et moribus). Належність до «благородної нації» символізувала й певну привілейованість. Особи неугорського коріння, які розмовляли румунською (волохи), німецькою (сакси) або слов'янською (русини, словаки), могли вважатися дворянами [301, с. 12].

Нечисленне волоське або русинське дворянство заради успіху і процвітання у країні або комітаті прагнуло асимілюватися з угорським, прийнявши його мову, звичаї та віру.

Однією з основних передумов успіху та процвітання у середньовічній Угорщині було сповідування домінуючої римо-католицької віри. Після розколу 1054 р. в Угорщині мешкала значна кількість народів, що належали до християнства східного (православного) обряду – головно волохи і русини, частково словаки. Тогочасне католицьке духовництво вважало їх схизматами, відступниками, котрі мало відрізнялися від єретиків. Егерський архієпископ – а саме йому була підпорядкована ця територія – та діючі тут чернечі ордени (павликіани, домініканці, францисканці) вважали необхідним навернути ці народи до католицизму. Саме тому не випадково, що всі більш-менш заможні дворяни (або ж ті, що прагнули такими бути) перейшли в католики, ставши покровителями храмів і монастирів, нерідко й засновуючи їх. Члени родини Білкеї, що мала маєтки у комітатах Берег та Мараморш, до прикладу,

заклали монастир Святого Хреста східного обряду в Білках, а також Пресвятої Богородиці у Комороді [314, с. 17], але згодом стали католиками. В другій половині XVI ст. як піддані Трансільванського князівства вони стали протестантами. Подібно вчинила і близька їм родина Долгаї. Санісло Долгаї спершу, як і його предки, був прихильником східної церкви, потім прийняв римо-католицизм, і як член свити короля Жигмонда супроводжував його на Констанцький собор [319, с. 129-130].

Злам XV–XVI ст. є найбільш доленосним періодом історії Європи. Попри ренесанс, численні географічні відкриття, що значно розширили уявлення про тогочасний світ, турецьку навалу, яка загрожувала Європі, у людей сформувалася значна потреба у релігійності, добропорядному житті. Для угорських королів, які визначали собі право призначення осіб вищого духовного сану, основними принципами були не відповідні знання або глибоко релігійні переконання – королі часто приймали рішення з огляду на актуальну політичну ситуацію або ж із економічної вигоди, тому управління майном деяких єпархій довіряли світським особам.

У тогочасній Угорщині носієм цього світогляду була більш сувора, обсерваторська гілка ордену францисканців – не випадково саме з їхнього числа вийшли духовні наставники повстання селян під проводом Дьордя Довжі [127, с. 6], а згодом і реформатські проповідники. Потреба у нових релігійних запитах, відсутність добропорядного, взірцевого духівництва – саме це, за даними останніх досліджень, і стало першочерговою причиною Реформації.

Поразка у битві під Могачем підірвала не тільки внутрішньостанову структуру середньовічної Угорської держави, а й завдала нищівного удару по церкві, адже на полі бою полягла провідна частина вищого кліру: окрім естергомського та калочайського архієпископів, загинуло також шість єпископів. Ослабленню католицького духівництва та поширенню Реформації значною мірою сприяло й насування турецької навали у першій половині XVI ст., а також хаотичні політичні стосунки всередині еліт, руйнація

католицької церковної структури. У результаті подвійних виборів короля, близької до громадянської війни ситуації, лютеранство знайшло для себе впливових покровителів із числа вельмож і поширилося переважно серед міської буржуазії (спішські та трансільванські сакси).

Але найбільшої популярності серед мешканців набув кальвінізм, що виник у Швейцарії. На першому етапі Реформації вчення Жана Кальвіна ще не набрало сили, здатної сформувати окрему конфесію, адже віряни досить-таки доволіно обирали з-поміж принципів теологічного вчення та церковних догм. Свідченням цьому є і рішення берегівських синодів [356, с. 17-19], котрі, по суті, стали підґрунтям для основоположного вчення кальвінізму (ліквідація сповіді, правила прийняття причастя тощо)

Іншою впливовою конфесією, що активно набирала популярності після 1526 р., стало лютеранство, прихильність якому засвідчили королева Марія Габсбург та граф Дьордь Бранденбурзький. Ускладнювало ситуацію існування подвійного королівства, адже ні Фердинанд Габсбург, ні Янош Саполяї не могли, та й не хотіли виступати силою проти нових релігійних течій. Дворянство, у свою чергу, спробувало скористатися безладдям заради власної наживи, поділу церковного майна, що залишилося без охорони та управи. Намісник (палатин) угорського короля Іштван Баторі, рятуючись після битви під Могачем, наприклад, із успіхом спустошив казну пейчської капітули.

У комітатах Унг, Берг, Угоча та Мараморош, за винятком кількох монастирів та їхніх маєтків, було на той час дуже мало значимого церковного майна. З періоду, що передував масовій реформації (1549 р.), до нас дійшли наступні дані (Табл. 2.8.):

Таблиця 2.8.

Характеристика власників церковного майна

Назва власника церковного майна	Ужанський	Березький	Угочанський	Марамороський
Орден домініканців		28		

Орден павлікіан	8	7		5
Лелеська капітула	44,5	9		
Орден Св. Іоанна		10		
Світська церква				4
Православна церква				4
Разом	52,5	54	-	13

Джерело: розрахунок автора на основі [167, с. 15–59]

Секуляризацією церковного майна займалися головню його попередні покровителі: в Ужанському комітаті – Другети [217, с. 55], у Березькому комітаті – власники Мукачівської домінії, в Угочанському – Перені [234, с. 126–127]. Насильницькі захоплення, відсутність гарантій забезпечення матеріальних умов для існування завдали нищівного удару по орденах монахів, котрі й без того переживали моральну кризу; лише францисканці та чин св. Павла намагалися утримати кілька монастирів. Винятком на цьому тлі був хіба орден премонстрійців Лелеської капітули Святого Хреста [274, с. 362–362], котрий в Ужанському комітаті зумів вистояти навіть за Реформації. Достовірно відомо про виконання ним своїх обов'язків щодо збереження королівських грамот та світської адміністрації.

Втратив вплив і егерський архієпископ, який володів юрисдикцією над комітатами Північно-Східної Угорщини. За умов подвійного королівства єпархія або не мала головного пастиря, або водночас два керівники церкви змагалися за владу. Траплялися випадки, коли королі передавали майно єпархії світській знаті. Поширенню протестантизму у Трансільванії значною мірою сприяла його підтримка родинами Перені (комітати Абауй, Земплін, Угоча), Другетів (комітати Земплін, Унг) та Драгффі (комітати Сатмар, Сіладь, Красна). Після 1543 р. єпископська кафедра залишалася вакантною, відтак призначений у 1548 р. Міклош Олах з огляду на воєнне становище не контролював ситуації.

Після невдалої турецької облоги Егера 1552 р. його захисники – переважно протестанти (Гашпар Магочі, Жігмонд Ракоці) – значною мірою сприяли зміцненню кальвінізму та лютеранства, особливо популярних у Північно-Східній Трансільванії. Відтак діяльність католицької церкви практично припинилася. Реформація Ужанського комітату та міста Унгвар припадає на 1546 р., у Березькому комітаті та Мукачеві – 1532 р., в Мараморощі, Тячеві – 1547 р., у Вишкові – 1523 р. [189, с. 49].

За подвійного королівства, а відтак на тлі формування державності у Трансільванії належність до католицизму, лютеранства або кальвінізму була ще й свідченням політичного кредо, суспільного світогляду, а також способом вираження індивідуально-родинних інтересів. 1555 рік став вирішальним із точки зору європейського віросповідання, оскільки імперські збори в Аугсбурзі на законодавчому рівні встановили, що правитель має право вільно обирати між римо-католицькою та євангельською вірою, а його піддані мають наслідувати його у вірі або ж повинні перебратися до іншого князівства/землі. Документ регламентував, що правитель не має проводити місіонерську діяльність на терені інших держав, і брати по вірі, що мешкають за кордоном, не можуть захищати його. Віросповідання відтак не може бути підставою для оголошення війни. Але принцип «чия влада – того й віра» (*cuius regio, eius religio*) стосувався тільки католицизму та лютеранства, натомість прихильники кальвінізму не могли розраховувати на підтримку імперії.

Поширення Реформації у Північній Угорщині стало можливим завдяки впливу міст Егер, Шарошпоток та Дебрецен. Після вбивства у 1551 р. кардинала, нодьвародського єпископа, намісника Дьордя Фратера у підвладній родині Саполяї частині країни також зникли останні перешкоди, що заважали поширенню протестантизму. Вбивство, замовником якого був особисто Фердинанд I, відвернуло від католицизму значну частину затисянського і трансільванського дворянства.

Оскільки Габсбурги своєю бездіяльністю довели, що не здатні утримати і захистити цей регіон, східна частина країни після Державних Зборів 26 квітня 1556 р. у Коложварі оголосила про повернення королеви Ізабелли та короля Яноша Жігмонда (Яноша II), що перебували у вигнанні. Організацію повернення та військовий супровід було доручено родичеві родини Саполяї, лугошському воєводі Пийтеру Петровичу, наділеному правами регента [184, с. 67].

Петрович вважав протестантизм тим «цементом», який здатний об'єднати східну частину країни [302, с. 165-170], тобто майбутнє Трансільванське князівство [Додаток Д], що саме тепер проходило становлення, і тому підтримував діяльність протестантських проповідників. У 1552 р. Янош Жігмонд на знак визнання його заслуг (як компенсацію за втрачені темешські та лугошські землі) подарував Петровичу мукачівський королівський маєток. Під його керівництвом протестантські проповідники не тільки вільно й безперешкодно займалися своєю справою (зокрема, попри протести мешканців Берегсасу зруйнували і викинули вівтарі церкви, замалювали вапном фрески), але й у 1552 р. провели два синоди щодо врегулювання принципів протестантської віри. Остаточна ліквідація католицької церкви припала на 1556 р., коли мешканці міста напали на монастир і знищили їх [356, с. 18].

Безсумнівно, причини Реформації в Ужанському комітаті слід шукати також у родинних зв'язках Другетів та Перені. Після подвійних виборів короля Другети підтримали свого родича Яноша Саполяї, що було належним чином відзначено правителем. Ференц (II) Другет дістав від короля Ужгородський замок і титул графа. Шлюб Ференца Другета з Єлизаветою Перені, а також проповідники, що прибули у край, теж значною мірою сприяли ослабленню католицизму. Звісно, й тут проявився принцип «чия влада – того й віра», тобто кріпак наслідував у вірі свого землевласника. І це стосувалося не тільки кріпаків – колишніх католиків; поміщик спробував

«переманити» у свою протестантську віру своїх підданих русинів, але це вдалося йому тільки на короткий час, та й то формально.

Швидке поширення Реформації спостерігалось переважно у малих містах: у 1550 р. протестантський проповідник працював у Великих Капушанах, 1555 р. – в Ужгороді [280, с. 74]. Популярнішим вважалося лютеранство, підтримане родиною Перені, натомість у Трансільванії – кальвінізм. Відтак, станом на 1570 р. Ужгородський архідеканат католицької церкви практично було знищено. Дрібне дворянство у селах формувало релігійні культу на власний розсуд. Так, наприклад, в Ужанському комітаті дві гілки впливової у краї родини Чічері належали до двох різних конфесій: частина залишилася католиками, інші ж стали протестантами.

У комітаті Угоча прихильником Реформації були Перені. Пийтер Перені, представник тієї частини родини, що походила від королівського намісника, власник сентміклошського маєтку у Березькому комітаті, та його син Габор підтримували лютеранську гілку протестантизму. Представники баронської гілки – Ференц (I) та Мігай (II) – перейшли на кальвінізм. При дворі свого вітчима Гашпара Шереді у 1554 р. Ференц Перені одружився із донькою Ференца Бебека. Пізніше разом із тестем він вийшов з-під впливу Фердинанда I та перейшов на бік трансільванського князя Яноша Жігмонда. Після повернення королеви Ізабелли Перені захопив і спустошив Виноградівський монастир [357, с. 163].

Під час облоги були знищені й мощі Святого Іоанна Капістрана, що зберігалися. Звісно, імператор не залишив це без уваги. Воевода Імре Телекеші спершу зайняв Квасівський замок, а потім захопив і Виноградівський замок. Після кількадечної облоги Ференц Перені разом із родиною потрапив у полон.

У Мараморощі прихильниками протестантської віри стали переважно мешканці міст, а також представники угорського дворянства; румунське та русинське дрібне дворянство залишилися православними. У духовній підтримці цієї церкви важливу роль відіграли Мукачівський та Грушівський

монастирі, які володіли хоч і скромним майном, але таким, що забезпечувало стабільні прибутки.

У релігійному житті Угорщини важливу роль відіграв закон № 25 від 1681 р., прийнятий на Державних Зборах у Шопроні, який розпоряджався правами землевласників: протестанти мають право вільно наслідувати свою віру, але лише при дотриманні права землевласників (*salvo tamen iure dominorum terrestrium*). Але оскільки закон точно не визначав землевласницького права, то протягом понад півстоліття окремі затяті поміщики-католики, посилаючись на нього, скоювали такі вчинки, які розцінювалися протестантами як насильницькі.

Протидіючи поширенню протестантизму, Тридентський вселенський собор (1545–1563 рр.) прагнув оновлення католицизму через рекатолизацію передусім великого та дрібного дворянства. У цьому процесі, поряд із підтримкою королівського двору, велику роль відіграв Орден єзуїтів, що поставив на свій бік ті ж переваги, якими свого часу з великим успіхом скористалися і протестантські проповідники.

Втім намірам католиків протидівав новий державно-політичний та адміністративний устрій окреслених теренів. Перше офіційне визначення кордонів Угорського королівства і Трансільванського князівства відбулося на імперському з'їзді у німецькому місті Шпайєрі (16 серпня 1570 р.), у результаті чого Янош Жігмонд (Янош II) зрікся титулу обраного короля (*rex electus*), взамін діставши титул князя (*princeps*). У його підпорядкуванні опинилися Трансільванія, а також приєднані частини Угорського королівства (*Partium Regni Hungariae*), у т. ч. комітати Мараморш, Бігар, Красна та Середній Солнок [300, с. 291-294]. Це означало, що північно-східні комітати країни у подальшому вважалися буферною зоною, де, попри офіційно укладені угоди, інциденти різного масштабу траплялися систематично [Додаток Г]. Ще більше ускладнювало ситуацію визнання частиною дворянства Верхньої Угорщини підданства обом королям, адже їхні маєтки знаходилися по обидва боки кордону.

Після смерті Яноша Жігмонда (Саполяї) 14 березня 1571 р., стани Трансільванії [299, с. 14-16] сповна скористалися правом вільного вибору й обрали князем Іштвана Баторі. І хоча той негайно таємно склав присягу на вірність, король Максиміліан I підтримував головного радника попереднього князя Гашпара Бекеша, у війську якого воювали численні дворяни з Верхньої Угорщини: Кріштоф Чопі, Дьордь Перені, Пал Меліт.

Вирішальна битва відбулася біля міста Керелевсентпал на березі річки Марош, у якій військо Баторі здобуло перемогу. Саме це й започаткувало відносно мирний період, що ввійшов в історію як «золота епоха» Баторі, котра тривала аж до початку п'ятнадцятилітньої війни (1591 р.). Князь покарав повною конфіскацією майна багатьох дворян, що приєдналися до повстання. Серед покараних був і його родич Мігай Телегді, котрий разом із родиною з Трансільванії перебрався у Сентміклош (Березький комітат) [357, с. 216].

П'ятнадцятилітня війна, а відтак Віденський мир (1606 р.), що поклав край визвольній боротьбі під проводом Іштвана Бочкаї, не тільки відкрили широкий простір для нової діяльності перед угорськими протестантами, а й передали Бочкаї у пожиттєве користування комітати Угоча, Берег, Сатмар, тим самим знову перекроївши політичну мапу, оскільки комітат Унг і надалі залишався частиною королівської Угорщини [поклик!].

Іштван Бочкаї у своєму заповіті, в якому згадує і про необхідність підтримки самостійного Трансільванського князівства, своїм наступником залишив прихильника протестантизму Балінта Другета. Стани у черговий раз розпорядилися по-іншому, але використання права вільного вибору князя означало ще й загрозу зовнішнього, часто воєнного втручання, що в багатьох випадках загрожувало проникненням у країну претендентів на титул князя родом із Верхньої Угорщини.

Серед цілей Тридентського собору, скликання якого давно назріло й мало дати відповідь на питання оновлення кліру та головно поглиблення його освіти, фігурували: чітке визначення поняття католицького вчення,

внутрішня реформа церкви, її структурне та дисциплінарне зміцнення, а також попередження подальшого розколу церкви та підтримка католицької місії.

У виконанні намічених собором реформ в Угорщині відзначився родич родини Гуняді – естергомський архієпископ, колишній егерський архієрей Міклош Олах (1493–1568 рр.). Значною підмогою для нього був Орден єзуїтів, який у 1561 р. вже мав монастир у архієпископській столиці Нодьсомботі (сьогодні *Trnava*, Словаччина) [324, с. 112]. При рекатолизації провідну роль відіграв переклад угорською мовою Святого Письма єзуїтським патером Дьордем Калді, котрий 1626 р. у Відні видав працю «Свята Біблія прийнятими у всьому християнстві літерами старого латинського письма» Також значним досягненням було те, що король на посаду верховного головнокомандувача у Верхній Угорщині призначав переважно осіб католицької віри, котрі запевняли єзуїтські місії у своїй підтримці.

Першого значного успіху у рекатолизації дворянства окреслених земель досяг Пйтер Пазмань, котрий «переорієнтував» велику кількість дворян, з-поміж яких багато хто мав вирішальний вплив на релігійну та політичну ситуацію у краї. Серед них Міклош Естергазі – засновник родинного майна, феїшпан Березького комітату, згодом намісник короля, а також Дьордь Другет – феїшпан Земплінського та Ужанського комітатів, крайовий королівський суддя [324, с. 115].

Володарі Мукачівської домінії, куди входила більш ніж половина Березького комітату (Гашпар Магочі, Жігмонд Ракоці, Ференц Магочі) – залишалися протестантами, тож могли перешкоджати рекатолизації. Родина Телегді, що мала маєтки у Сентміклоші та Підгорянах, з її католицькими поглядами не могла підсилити впливів католицизму в комітаті. Ситуація докорінно змінилася, коли Оршоля Дершфі, вдова головнокомандувача військового округу Верхньої Угорщини Андраша Магочі, власника Мукачівської домінії, 22 листопада 1612 р. вийшла заміж за

рекатолізованого Міклоша Естергазі й згодом прийняла віру свого чоловіка [348 с. 185-186].

Дьордь Другет, який виховувався у польському засланні й згодом слідом за своїм двоюрідним братом перейшов у табір Іштвана Бочкаї, близько 1610 р. під впливом Пейтера Пазманя прийняв католицизм. За твердженнями його сучасників, «це людина посередніх здібностей, якою керує радше марнославство, ніж амбіції, що породжують великі вчинки, і котра слугує підручним засобом для інших у досягненні їхніх цілей» [329, с. 140]. Тож, ймовірно, у перенаверненні Дьордь Другет убачав можливість досягнення своїх задумів.

Проте вельможа не лише сам повернувся до рідної церкви, а й закликав до цього прихильників протестантизму, та почав також наvertати православних наймитів-русинів. У XVI ст. було кілька спроб припинення розколу між православною та римо-католицькою вірами, особливо з огляду на впливи сусідньої Польщі, яка після Люблінської унії 1569 р. надбала велетенську територію із абсолютно переважаючим населенням – адептами східного обряду на Русі-Україні. Окрилений успіхом Брестської унії 1596 р., Дьордь Другет у 1612 р., заручившись підтримкою перемишльського та самбірського єпископа Афанасія Крупецького, зробив перші кроки у напрямку унії. Місцем укладення угоди було обрано монастир Красні Броди у Земплінському комітаті, покровителями якого були Другети [329, с. 142].

Духівництво і ченці схилилися до укладення цієї угоди (оскільки для них це відкривало шлях до звільнення з кріпацтва), але за умови, що їх православна літургія та обряд залишаться незмінними. Проголошення унії припало на свято Трійці, на відзначення якого було запрошено владику та його клір, втім просте населення ще не було готовим до різких змін. На проголошення Ужгородської унії треба було чекати до 24 квітня 1646 р.

Висновки до другого розділу

Скориставшись хвилею Реформації в Угорщині, дворянство краю з успіхом застосувало принцип «кому належать землі, того й релігія», що

цілковито змінило релігійну мапу регіону. З території Північно-Східної Угорщини фактично зникли католицькі за віросповіданням населені пункти, які головно опанував кальвінізм. Протестантизм певним чином віддзеркалював й тогочасні політичні ідеї, а саме – протистояння Габсбургам. За рахунок Реформації та контрреформації значно розвивалася освіта, відкривалися нові школи, Біблію перекладали на національні мови, чому всіляко сприяли меценати з місцевих аристократичних сімейств.

«Людство з самого початку поділялося на три частини: тих, що моляться, землеробів і тих, що воюють» – цю аксіому середньовічного мислення сформулював французький бенедиктинський єпископ у XI ст. Він репрезентував суспільство як симетричну конструкцію, де кожна група має своє завдання та коло відповідальності на благо інших. Це формулювання відбиває відносно просту картину світогляду середньовічного суспільства, яке, радше, гармоніювало із прагненням людства до міцного суспільного ладу. Нобіль у цій системі став особою, яка мала захистити інших – мечем або ж порадами королеві.

Суспільство раннього нового часу хоча й зазнало значних змін по всій Європі, все ж залишалося феодальним по суті, сформованим на становому принципі, в основі якого було володіння землею. В країнах Центрально-Східної Європи, на відміну від класичної структури з численними ланками, існували два головні прошарки – дворянство та селяни. Відповідно устрій Угорського королівства у цьому плані відрізнявся від Австрії та Чехії.

Селянське повстання 1514 р. значно підірвало суспільний устрій держави, адже намагалось подолати той лад, на якому ґрунтувалися привілеї дворянства. Пізніше за урядованою І. Вербовці угорською юридичною системою, звільнення від сплати податків, а також інші привілеї надавалися знаті взамін на захист кордонів держави. Проникнення Османської імперії до прикордонних територій Угорщини наприкінці XV та на початку XVI ст. поставило під сумнів обґрунтованість існування дворянства як суспільного стану. Поразка в битві при Могачі 1526 р. та розкол держави на три частини

через відсутність центру влади принесли зиск саме дворянам – завдяки майновому стану та військовим ресурсам лише вони змогли зберегти систему прикордонних замків та протистояти експансії турецької влади.

Внаслідок подвійного вибору короля 1526 р. та розколу Угорського королівства в 1541 р. майнові відносини цілком видозмінилися: домінії із замками, що раніше належали королю, а також приватна власність родини Саполяї перейшли у власність великих та середніх дворянських родин. В результаті цього надання дворянського статусу вже не тягло за собою дарування майна, з'явився новий суспільний прошарок – армалісти. Із занепадом угорського королівського двору його роль та виконання завдань взяли на себе аристократичні родини, завдяки яким стрімко прогресували насамперед культура та освіта.

Для дворянства XVI ст. суттєву проблему становила революція цін, що охопила й Центральну Європу, та з практичної точки зору спричинила тривалий економічний занепад. Для протидії їй дворянство спробувало розробити стратегію, яка б забезпечила збереження політичної та економічної влади знаті. Можна відтак було: 1) ефективно обробляти землі, а отже – забезпечити вищі прибутки; 2) зміцнити традиційні феодальні права, розширити обов'язкові поміщицькі послуги з боку залежного селянства; 3) використати можливості, інституції, що надавалися державою.

У той час, як у Західній Європі завдяки географічним відкриттям з'явилися нові можливості економічного розвитку, Угорщина з початку XVI ст. на 400 років деградувала до статусу периферії багатонаціональних держав. Хоча попередні моделі державного устрою виявилися справді ефективними, турецька система не брала їх до уваги, ймовірно тому, що саме через це вони зникли безслідно. Як в Угорському королівстві, так і в Трансільванському князівстві функціонування існуючого суспільного ладу насамперед завдячувало дворянству. На це передовсім були фінансові причини, адже завдяки прибуткам від своїх маєтків лише дворяни могли

дозволити собі займати посади в установах комітетів чи в Державних Зборах та сплачувати всі витрати, пов'язані з такими посадами.

Звісно, двір Габсбургів намагався залучити Угорське королівство до своєї безпосередньої системи управління, та все ж це було неможливим протягом тривалого часу через зовнішньо- та внутрішньополітичні чинники. Тому система станового управління збереглася аж до другої половини XVII ст. Угорська еліта крім цього залучилася підтримкою трансільванських князів, які після воєн у союзі з турками й при укладанні мирних угод з Габсбургами не забували про свободу протестантів та захист станових прав.

З огляду на внутрішню політику Габсбургам ніколи не вдавалося так концентрувати майно, за допомогою якого вони б знизили чисельність дрібного дворянства в давніх регіонах майже до нуля та забезпечили вірність аристократії. До всього ж із метою підтримки прикордонних замків австрійська династія часто брала позики, для сплати яких королівські замки та домінії спочатку були заставою, а потім цілком переходили у власність угорських дворян. У той час як система прикордонних замків здебільшого лише частково протистояла турецькому мародерству, угорські округи та землевласники в багатьох випадках домагалися сплати податків навіть з окупованих територій. Королівська Угорщина навіть після розколу на три частини зберегла своєрідну адміністративну систему замкових округів. Така постійність означала продовження існування дворянського станового устрою. Представники еліт не тільки керували цією системою, заснованою на майні та привілеях, а й діставали від неї користь. Хоча місцеві власті представляли різні рівні державного управління (законодавство, виконавчі органи, правосуддя), їхні інтереси дуже рідко збігалися з інтересами центральної влади.

Станом на XVI ст. з розвитком станової держави почався і розподіл державної влади, в якому важливу роль відігравали Державні Збори – єдиний законодавчий орган, представників якого обирали дворяни на окружних зборах, і на яких також проголошувалися рішення Зборів. Постанови

Державних Зборів затверджував правитель. Якщо король не бажав їх скликати, окружні власті мали право відмовитися від виконання указів, які вони вважали незаконними. Ця взаємозалежність чудово функціонувала аж до польського нападу 1657 р. та турецького 1660 р., коли Трансільванське князівство, як проміжна оборонна ланка, втратило свою політичну та військову силу.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИДАТНИХ РОДИН КОМІТАТІВ

УНГ, БЕРЕГ, УГОЧА ТА МАРАМОРОШ

3.1. Внутрішнє розшарування дворянства

У XIV–XV ст. починається процес розшарування знаті на різні суспільні групи з невіддільними відмінностями між собою. Звісно, спостерігається також і міграція (наприклад, шляхом укладення шлюбу), але це лише рідкісні винятки. У середньовіччі критерієм належності до нобілітету було право розпоряджатися землями. І хоча зі зменшенням кількості придатних до дарування королівських маєтків це правило з часом знівелювалося, у народі все ще залишилося переконання, що знатною може стати тільки особа, якій король подарував маєток. Втім лише після отримання герба можна було набути такий статус.

Нижчий щабель ієрархічної драбини аристократії посідали дворяни – власники гербових листів [31, арк. 1; 35, арк. 1], котрі практично не володіли маєтками. Привілеї стосувалися лише їх особисто, а якщо їхні маєтки не були викуплені, то за них усе одно доводилося сплачувати відповідні податки (таксу).

Наступна група – одномаєткові дворяни, які не володіли маєтком більшим, ніж 1–2 кріпацькі обійстя [11, арк. 1–7]. Вони за способом життя мало відрізнялися від своїх підданих, але у правових відносинах поводитися інакше, адже і вони і їхні землі звільнялися від обов'язкової сплати податку. Звісно, вони дещо сплачували до казни, зокрема 1 форинт військового збору, а ось запровадження обов'язкової десятини, на чому систематично наполягала церква, їм вдалося уникнути.

Значних змін зазнав і військовий обов'язок, який застосовувався на підставі дворянського маєтку. Якщо у XIV–XV ст. для кожного комітату обов'язковою була особиста участь у воєнних діях, то протягом XVI ст., завдяки запровадженню узгодження частки військовозобов'язаних,

контингентом, з числа якого виходили солдати, були переважно дворяни-землевласники [372 § 22].

За тогочасним регулюванням однамаєткові дворяни з розрахунку 10 курій (маєтків) мали спільно спорядити 1 вершника: «...одномаєткові дворяни, тобто ті, що не мають наймитів, з розрахунку на 10 будинків або обійсть зобов'язані послати до війська одного кінного солдата, і той має бути озброєний хоча б списом, щитом, луком і, за можливості, панцирем» [370 § 20]. Саме у зв'язку з цим відбулися зміни у представництві дворян на Державних Зборах. Так, до прикладу, згідно з Ракошським декретом 1525 р., особиста присутність на засіданні Державних Зборів у Готвоні вимагалася тільки від власників нерухомості вартістю бодай 100 форинтів. Стосовно інших зазначалося: «Однамаєткові дворяни мають делегувати одного з-поміж десяти» [370 § 20].

Звільнення дрібного дворянства від військового обов'язку легко могло понизити його статус до рівня кріпацтва, але епоха турецької загрози й новий воєнний елемент у вигляді заснування прикордонних фортець спричинили суспільне піднесення й фактично врятували цей прошарок суспільства.

В Угорщині швидко викристалізувалися і суспільні відмінності між дрібним та вищим дворянством, адже вже на початку XV ст. вони практично сформувалися як самостійні стани. Водночас, на відміну від Центральної та Західної Європи, відмінності між дворянством у формі різних титулів ще не були закріплені маніфестами. Окремі задунайські (Сентдьерді та Базіні) та хорватські (Зріні, Франгепан, Корбавіаї) родини [372 § 22], наслідуючи західний приклад, набували графські титули і без королівської згоди. Хоча в Угорщині це не мало значення, а враховувалося лише у їх австрійських та венеційських зв'язках.

Незважаючи на те, що угорські правителі дарували спадкові графські титули (Ласло V – титул спадкового графа Бестерце (сьогодні Bistrița) Яношу Гуняді [304, с. 180], це насамперед символізувало їхнє право власності на певний маєток і територію. Янош Корвін (позашлюбний син короля Матяша I

Гуняді) та Леврінц Уйлокі могли користуватися в Угорщині своїми герцогськими (князівськими) титулами тільки тому [372 § 22], що були нащадками королівської крові (як сини королів Матяша Гуняді угорського та Міклоша Уйлокі боснійського).

Правителі сусідніх держав на знак пошани або визнання певних заслуг також дарували високі титули угорським панам. Таким був палатин Імре Перені, який у 1517 р. на знак визнання його участі в укладенні сімейної угоди між династіями Габсбургів та Ягеллонів від імператора Максиміліана I дістав титул князя Священної Римської Імперії: «*pro veris illustribus ducibus Sarossiensibus et principibus Sacri Romani Imperii habeantur, dicantur, et honorentur*» («про славетного герцога Шарішського (на справді «*et titulo Sokloys*» «Шіклошського» – Авт.), князя Священної Римської Імперії, який є видатним мужем») [47, арк. 1]. Як свідчать матеріали сімейного архіву [84, с. 390-410], ні Імре Перені, ні його нащадки не користувалися цим титулом; титул довічного феїшпана (*comes*) комітату Абауй вони вважали значно вищим, ніж князівський [304, с. 185].

Становлення окремого, довічного вищого дворянства – аристократії ведеться від епохи Ягеллонів-Габсбургів, коли знать почали розрізняти за титулами. Спочатку до рангу «справжніх баронів» (лат. *barones regni*) належали призначені королем представники вищого дворянства (палатин, краєвий суддя, бани, воєвода) [206, с. 21], і лише у період виконання їх службових обов'язків. Згодом до цієї групи відносили й придворних вельмож [206, с. 24-26]. У XV ст. посада вищого рангу ще не означала наділення службовим маєтком, тож під час виконання своїх обов'язків ці службовці могли покладатися тільки на власні родинні статки [Додатки Ш–Щ–Ъ]. Особи, що обіймали посади державного рівня, були ще й членами королівської ради.

Чільне місце в структурі угорського суспільства XV–XVI століть посідав палатин (лат. *palatinus, comes palatinus*, угор. *nádor*), котрий у разі відсутності короля був його заступником [206, с. 69–71]. У становому

суспільстві він виконував ще й роль судді (суддя ясів та кунів), а також був головнокомандувачем дворян-ського повстання. У досліджуваний період із числа представників родин, що мали володіння у 4 комітатах [268, с. 36-41, 125-134, 220-222, 223-225], палатином був тільки Міклош Естергазі (1625–1645 рр.) [206, с. 70], який належав до задунайської знаті.

Головний крайовий суддя (лат. *judex curiae regiae*, угор. *országbíró*) був головним юристом королівського двору, а у разі потреби виконував функції заступника палатина. Цю посаду обіймали кілька місцевих землевласників (їх повноваження тривали переважно пожиттєво), а саме Габор Перені (1566–1567 рр.) [206, с. 72.], Балінт Другет (1608–1609 рр.) [206, с. 72], Дьордь Другет (1618–1620 рр.) [206, с. 72], Міклош Естергазі (1622–1625 рр.) [206, с. 72], Янош Другет (1636–1645 рр.) [206, с. 72].

На посаду хорватського бана землевласники досліджуваного регіону не претендували через віддаленість приморських земель Угорщини, а також відсутності там земельних володінь знаті з північно-східних комітатів. До того ж, управління певною частиною країни вимагало постійної особистої присутності.

Трансільванський воєвода, подібно до хорватського бана, був управляючим певної частини Угорського королівства до першої чверті XVI ст. Після поразки у битві під Могачем саме ці географічні та станові відмінності й послугували підґрунтям для виникнення Трансільванського князівства. Під час протистояння між Саполяї і Габсбургами король Фердинанд I призначив воєводою Трансільванії Іштвана Добо (1553–1556 рр.) [206, с. 77], котрий мав володіння в Ужанському та Березькому комітатах [355, с. 6].

Головний королівський комірник (лат. *tavernicorum regaliū magister*, угор. *tárnokmester*) виконував функції охоронця скарбниці, а відтак, у становому суспільстві, став головним суддею вільних королівських міст. Із досліджуваного регіону цю посаду займали Ференц Другет (1527–1533 рр.) [206, с. 80] та Габор Перені (1554–1557 рр.) [206, с. 80].

Другу важливу групу в межах стану баронів становили придворні вельможі (службовці). Після поразки під Могачем, коли будайський королівський двір практично припинив існування, їхній вплив послабився, але баронські титули вони зуміли зберегти.

Роль придворних вельмож зростала насамперед під час коронації монарха, а також Державних Зборів; їх практичний вплив передусім залежав від того, як часто вони перебували в оточенні вінченосної особи. Утримання придворної посади, по суті, означало гарантію безперервності державності, а з боку правителя не потребувало жодних витрат. Адже службовець мав сам покривати витрати, пов'язані з його перебуванням при дворі.

Із числа мешканців досліджуваного регіону посади при дворі займали:

1) головний королівський конюх (лат. *agazonum regaliū magister*, угор. *főlovázmester*): Ференц Н'ярі (1545–1553 pp.) [307, с. 9-24];

2) головний королівський гофмейстер (лат. *curiae regiae magister*, угор. *főudvarmester*): Міклош Естергазі (1618–1622 pp.) [348, с. 182-190];

3) головний королівський швейцар (лат. *janitorum regaliū magister*, угор. *főajtónállómester*): Іштван Н'ярі (1631–1643 pp.) [206, с. 89];

4) головний королівський чашник (лат. *pincenarum regaliū magister*, угор. *főpohárnokmester*): Дьордь (III) Другет (1610–1618 pp.) [206, с. 91].

З вищезазначеного на прикладах Міклоша Естергазі [Додаток X] та Дьордя (III) Другета можемо зробити висновок, що служба у короля була своєрідним передпокоєм [306, с. 307-310] до посад державного рівня.

Барони мали цілу низку привілеїв. До них належали, зокрема, участь у роботі Державних Зборів, воєнних діях під власним прапором (саме тому баронів називали ще й «прапорними» панами) [370; 372]; право накладання печатки червоним воском [364] тощо. Баронські привілії не передавалися у спадок, але оскільки вони, поряд з цим, були ще й потужними землевласниками, а майно успадковувалося, то і з їхніми нащадками рахувалися. У майбутньому ті діставали запрошення на засідання Державних

Зборів або до королівської ради, навіть якщо вже ніхто з членів родини не був службовцем державного рівня або не займав посаду при дворі [372].

Кульмінацією користування титулами та рангами стала епоха правління Жігмонда Люксембурзького (1387–1437 рр.) коли поняття «барон» застосовували вже й до тих, хто не займав посади державного рівня або не був придворним вельможею. Іменне запрошення на Державні Збори діставали найбільші землевласники країни відповідно до їхніх володінь та авторитету. Цей процес був тісно пов'язаний із формуванням бандеріальної системи (від лат. «banderia» – прапор), відповідно до якої найзаможніші особи країни повинні були утримувати власні військові загопи і, за потреби, брати з ними участь у війні [370, § 20].

Окремий закон регулював чисельність та оснащення цих загонів: «Кожен повний бандерій повинен нараховувати чотиреста, пів-бандерій двісті вояків, половина яких повинна бути оснащена зброєю, друга ж половина легкою зброєю, це так звані гусари. Інші барони, котрі не утримують бандеріїв, повинні служити у війську відповідно до свого титулу та майна, а також чисельності кріпаків» [370, § 20].

Перелічені правила були кодифіковані законом № XXII від 1498 р., який поіменно перераховував усіх баронів, котрі споряджали свої загопи відповідно до кількості кріпаків. Щодо інших землевласників, то загопи споряджав комітат. Заради забезпечення особливого статусу нобелі особисто збирали з селян визначений для цієї мети військовий податок [374 § 1–2].

Серед визначених законом 40 баронів знаходимо й вельмож окресленого регіону, перелік яких, ймовірно, віддзеркалює майновий статус: «...14. Габор Перені... 17. Антал Паловці. 18. Янош Гомоннай...» [372, § 22]. За тогочасними умовами для набуття статусу і постійного перебування серед магнатів слід було володіти маєтком із чисельністю кріпаків у 1000–1200 порт. Водночас наявність більш-менш значимого майна не означала визнання серед нобілітету – шлях до цього пролягав передусім через королівську милість. Так само і знатне походження не слугувало запорукою для

збереження магнатського стану, адже через роздрібнення майна дуже багато знатних родин вибули з цієї категорії.

Формування та укорінення різних титулів, притаманних західноєвропейському феодалізму бере свій початок а епоху Гуняді (1458–1490 рр.). Титули довічних феїшпанів комітату (*comes perpetuus*), даровані королем Матяшем, у суспільній думці були рівноцінними становищу графа (*comes*), яким користувалися у Західній Європі. На це вказують і положення закону від 1498 р.: «...спадкові та вільні пани жупани: Іштван Саполяї, спадковий жупан Спішської землі... графи Базіні та Сентдьерді, графи Франгепан та Корбавіаї» [372, § 22].

У першій половині XVI ст. в Угорщині з'явився дарований титул барона, що передавався у спадок і прирівнювався до титулу високоповажних баронів (лат. *magnificus*), які були державними/придворними вельможами. Цим Фердинанд I (Габсбург) хотів і в Угорщині запровадити практику австрійського взірця, здобувши своїми дарунками нових прихильників [331, с. 30]. У той же час в Угорщині мешкало чимало заможних родин, котрі хоча ніколи й не діставали королівських дарунків, все ж користувалися титулом барона або графа, наприклад, Перені або Другети [304, с. 178, 185-186].

Дарування нових, довічних баронських титулів здійснювалося передусім із врахуванням воєнних заслуг. Красномовним прикладом у цьому плані слугує захисник замку Егер Іштван Добов. На знак визнання заслуг перед державою, а також за діяльність у статусі воєводи Трансільванії, грамотою від 26 травня 1553 р. він та його нащадки здобули титул баронів [345, с. 120-121], право йменуватися «*magnificus*» та вживати печатку із червоним воском [308, с. 11]. 15 листопада 1564 р. молодший брат Добова Домокош також дістав подібні почесті для себе та своїх спадкоємців [229, с. 440].

Відмінності між дворянськими титулами занотовані писемно та відображені в усній практиці звертання. Одна з найдавніших форм звернень –

«знатний», «вельможний» (лат. *egregius*), на яке заслуговувала та знать, котра після оголошення дворянського повстання була готова своїм коштом взяти участь у війні. Одномаєткові дворяни – переважна більшість нобілітету – користувалися титулом «благородний» (лат. *nobilis*). На звернення «шановний пан/-на пані» заслуговував кожен знатний (*gens hungarus*), щодо малого та середнього дворянства вживалася довша форма – «шановний, благородний та вельможний» [336, с. 227], особливо поширена в часи турецької загрози.

«Вельмишановними» (*magnificus*) починаючи з XV–XVI століть називали тих вельмож, які дістали від короля або князя титул барона. Після створення Трансільванського князівства так звали й місцевого володаря [336, с. 222-223]. До представників вищого дворянства теж зверталися виключно «ваша милість» (*spectabilis*) та «вельмишановний» (*magnificus*) [336, с. 222-223]. Графа було прийнято величати «ваша знаменитість» (*illustrissime comes*) [336, с. 226]. Водночас нерідко траплялося, коли ці титули вживали одночасно. У канцелярській практиці пробачалося «завищення» рангу, тобто звернення до вельможі за вищим титулом, ніж той, яким він володів насправді; а ось «заниження» рангу вважалося образою [336, с. 228-229].

Принцип єдності угорського дворянства, який був розроблений І. Вербовці зазнав серйозного удару протягом XVI ст. Дворяни з одним помістям, армалісти були суттєво відокремлені від вищого дворянства, представники якого володіли тисячами помість. Поряд з економічними, майновими відмінностями важливу роль відігравали також і політичні чинники, адже дрібне та середнє дворянство опинялося осторонь від політичного життя країни, але водночас зберігало свої позиції на рівні місцевих органів влади.

У досліджуваному регіоні присутніми були всі категорії дворянства – від заможної аристократії до дрібних дворян; в інтересах врівноваженої роботи органів влади, а також з метою усунення постійної турецької загрози, між ними зберігалася певного роду співпраця.

3.2. Процес надання дворянських титулів та гербів

Знать завжди намагалася на законодавчому рівні обмежувати кількість осіб, які могли б поповнити привілейовані стани, та все ж за часів воєнної загрози йшла на поступки. Здобуття вельможного титулу було можливим за рахунок заслуг, вчинків на користь суспільства чи правителя, а також за посередництвом впливової особи. Символічним проявом цього було надання грамоти з гербом.

Геральдичні зображення у дарчих грамотах королів з'явилися у Європі наприкінці XIII – на початку XIV ст. у Франції, за часів короля Філіпа IV (Вродливого). У Німеччині перші герби видали у 1305 р., в Угорщині – за часів Карла-Роберта (1307–1342 рр.). Перша грамота, що повною мірою зображувала подарований герб, видана канцелярією короля Жігмонда 16 жовтня 1398 р. родині Чентевельді.

Наприкінці XIV ст. закордонні канцелярії почали видавати акти із кольоровим зображенням гербів. Масовості процес набув 1414 р., коли Жігмонд, як римський король, з'явився на засіданні Констанцького собору у супроводі своєї угорської свити [357, с. 71]. Під час подорожей короля та його двору закордонні правителі часто дарували угорським вельможам герби: у 1502 р. французький король Людовик XII [Додаток Є], наприклад, дозволив Імре Телегді з роду Чонад прикрасити свій щит ланцюгом французького ордену Святого Михайла [235, с. 8].

Після битви під Могачем в угорській геральдиці відбулися значні зміни [Додаток Н]. З приходом на угорський трон Габсбургів почалося формування нового суспільного прошарку – гербового дворянства (лат. *armalista*). До тих пір гербами володіли виключно дворяни, в подальшому ж навпаки – разом із гербом особа діставала ще й дворянський титул. Після розколу країни на три частини у Трансільванському князівстві також застосовували право дарування герба та дворянського титулу.

За законами Угорщини, право надання герба та дворянського титулу мав виключно король (стаття закону № 23 від 1464 р., стаття закону № 64 від

1563 р.). У разі, якщо король помирав ще до коронації, дар вважався дійсним тільки тоді, якщо правонаступник підтверджував дарування. Подібне правове підґрунття мало і право трансільванського князя на дарування герба. До 1848 р. грамоти підписували король, канцлер та секретар канцелярії. Згідно з законом № 33 від 1741 р. усі документи заносилися до так званих «Королівських книг» [90].

В угорській практиці існувало й дарування гербів закордонними правителями, але воно набувало чинності на території Угорського королівства тільки тоді, якщо король затверджував його. З клопотанням надати дворянство та дарувати герб слід було звертатися до королівської канцелярії. У заяві прохання записували у короткій, а відтак і в довгій, розлогій формі, а також перераховували всі заслуги особи та її покровителів. У нижній частині заяви зображався малюнок герба, який заявник просив затвердити [Додаток Р]. У разі позитивного рішення канцелярія виносила остаточний вердикт, дата винесення якого одночасно була і датою видачі грамоти. Надання статусу дворянина та дарування герба набувало чинності після його оприлюднення на засіданні загальних зборів комітату за місцем проживання даної особи [357, с. 72].

Траплялися випадки, коли покровитель, який клопотав щодо надання дворянського титулу, і сам листувався із королівською канцелярією. Відомі кілька прикладів, зокрема занотовані в листі 1635 р. Ференца Беніцькі до секретаря канцелярії Леврінца Ференці [253, с. 151–152].

Із середини XVI ст. селяни та міщани теж могли отримати гербового листа, придбавши його за гроші. Набуттю дворянства передувало визволення з-під влади землевласника (лат. *manumissio*) [349, с. 153–154]. У листі землевласник, перерахувавши всіх родичів по спадку, підтверджував походження кріпака та факт його вільновідпущення, а також вказував повну суму, виплачену за це (що могло бути як готівкою, так і натурою). Після цього землевласник та його родичі ставили свої підписи та кріпили печатки. Саме такий диплом склав 2 липня 1665 р. Янош Ілошваї (землевласник із

села Нодылошва комітату Берег – сьогодні Іршава) своєму кріпакові Балажу Фодору: «...Балаж Фодор виплатив мені сто тридцять угорських форинтів» [45, арк. 97]. Від родичів листа підписали і затвердили печатками Гергель Ліпчеї та Гергель Ілошваї.

Вартість манумісії станувила в середньому 50–60 талярів з особи, разом із обійстям – 200-400. Вартість послуг королівської канцелярії змінювалася, оскільки на перших порах тарифи не були фіксованими. За даними 1572 р., королівська канцелярія видала дві грамоти за 20 форинтів. У акті від 12 листопада 1572 р. граф Ек фон Сальм писав: «Від пана Листі (Янош Листі, єпископ веспремський, згодом дьєрський, королівський канцлер. – Авт.) я викупив дві грамоти за двадцять форинтів; перша – це гербова грамота Криштофа Вайда, друга для нашої слуги. Тому якщо з цим листом довірена особа пана Листі знайде Вас, терміново передайте йому двадцять форинтів» [253, с. 152].

Згодом Державні Збори спробували врегулювати таксу виданих королівською канцелярією документів. Вартість грамот, що підтверджували дарування, коливалася від 12 до 100 форинтів; «гербові дарчі грамоти, що видавалися без дарування нерухомості, коштували 25 форинтів; при даруванні нерухомості за кожного кріпака виплачували ще додатково 50 динарів; вартість оформлення грамоти також не має перевищувати заслуги; за просте оформлення слід платити 2 форинти; якщо ж оформлення оздоблене, прикрашене золотом, воно коштуватиме 4 форинти» [388, § 8].

Вартість манумісії отримував покровитель із числа землевласників або ж сам заявник, який власне й клопотав до королівського двору стосовно видачі дворянського листа. Оскільки дарування дворянського титулу та герба не тягло за собою дарування маєтку, особа, що набувала статусу дворянства, а також члени її родини не звільнялися від сплати податку.

Гербовий лист (лат. *armalis*) не обов'язково був підтвердженням дворянського титулу, оскільки герб могли дарувати незначній особі. Трансільванське князівство від початку XVII ст. також застосовувало право

надання герба та дворянського титулу без земельного наділу, що в цілому стало передумовою його занепаду [354, с. 203].

Герби, даровані у період спадкоємців Яноша Жігмонда – Жігмонда Баторі та князя-кардинала Андраша Баторі, виготовлялися у стилі пізнього Ренесансу, а з точки зору геральдики вважалися низької якості. Вони не відповідали встановленим на той час правилам, а з художньої точки зору виглядали неповноцінними і слабкими [354, с. 205]. Більшість із них не мала шолому над щитом, натомість містили намальовану корону, не були описані кольори намету або ж застосовувалася гама, яку неможливо точно описати.

Після того, як трон Угорщини посіли Габсбурги, поступово поширення набула німецька геральдика. Герби королів Максиміліана I та Рудольфа II часто перевершували навіть виготовлені за часів Ренесансу, автором частини з яких став придворний художник та майстер мініатюри у Празі Дьордь Бочкаї [357, с. 74]. Ці герби відзначалися не тільки високим рівнем художнього виконання, а й майстерно виведеними ініціалами та орнаментом першого ряду. Попри те, що використані кольори та емалі не цілком відповідали вимогам «старої» геральдики, стилізації зображених на гербах тварин [Додаток О] та внутрішньому розподілу площі герба завжди приділялася велика увага.

Починаючи з XVII ст., з огляду на занепад, геральдика дедалі більше набувала декоративного характеру. Герби стають символами привілейованого дворянства. Завдяки формуванню декору з'являються нові, раніше невідомі деталі: щитотримачі, постамент, нагороди та ордени, девізи, корони тощо. Мода на корони набула поширення у XVII ст., ними користувалися як засобом розрізнення аристократів та дрібного дворянства. Зображення корони потрапило на щити, шоломи, нашоломники та намети, набуло місце на одній із гілок корони, попри те, що їй слід було відводити окреме місце. Різниця між рангами визначалася кількістю гілок корони.

Стосовно способу виконання розрізнялися три види гербових листів: грамота, що містить повний опис герба, але не має його зображення;

документ, що містить як повний опис герба, так і рисунок того; відсутній опис, диплом містить тільки зображення герба. За своєю формою – це латиномовний, рідше угорськомовний документ, складений у формі листа пергамент, на який кольоровою шовковою ниткою прикріплювали королівську печатку (гербові листи у формі книги з'явилися тільки у XVIII ст.). [357, с. 75].

Виданий королем гербовий лист наслідував внутрішню структуру тогочасних листів із привілеями, тобто складався із трьох частин (вступ, тема, завершення). Виданий канцелярією він набував чинності тільки тоді, якщо протягом року оприлюднювався на загальних зборах комітату. З метою уникнення зловживань це проходило виключно за місцем проживання. У багатьох комітатах привілейована особа мала з'явитися перед загальними зборами. Так, наприклад, у 1652 році Ужанський комітат прийняв рішення, що у разі відсутності особи дворянська грамота не оприлюднюватиметься. Запровадження публічного оголошення мало наступні підстави: якщо викладене у привілеях було образливим для будь-кого з присутніх, ця особа могла законним чином опротестувати набуття ними чинності, що не раз траплялося. Ласло Барковці, власник маєтку в Сатмарському комітаті, на загальних зборах 20 травня 1615 р. у м. Ченгер виступив проти оголошення дворянської грамоти Матяша Кавора, оскільки той втік з його маєтку Шоймош (в Ужанському комітаті), де був притягнутий до відповідальності за скоєні злочини [180, с. 69]. Способом публічності хотіли запобігти й зловживанням, адже селяни, які отримали дворянську грамоту, шляхом впливу на посадовців канцелярії могли записати до грамоти і таких осіб (членів родини, родичів), на яких не поширювалася дія манумісії.

На початку XVI ст. отримання дворянського титулу означало не лише підвищення статусу в суспільстві, а й набуття маєтку, що забезпечувало господарську стабільність нового дворянина. Через скорочення кількості королівських земель, що підлягали даруванню, отримання титулу фактично означало, що королівська канцелярія за відповідну плату видавала дарованій

особі та її родині дворянську грамоту. Цей документ звільняв отримувача від сплати податків, а також надавав право участі в громадському житті; маєтки ж, що не потрапляли під надання дворянського титулу, і надалі обкладалися податками.

3. 3. Сімейна історія дворянства Північно-Східної Угорщини

Із політичними, суспільно-економічними та культурними процесами регіону можна ознайомитися насамперед шляхом дослідження історії дворянських династій, саме з-поміж яких обрано кілька аристократичних та середньої заможності.

Другети (*Homonai és Gerényi nemes és gróf Drugeth*) прибули в Угорщину 1301 р. [213, с. 1333-134] разом із претендентом на престол, згодом і королем Карлом I (1309–1342 рр.), який заради зміцнення своєї влади поклав за мету формування нової, вірної йому аристократії [Додаток E]. Відтак свого вихователя Філіпа (I) Другета він наділив важливими посадами (палатин) і значними маєтками [360, с. 577-580]. Під час правління династії Анжу кілька членів родини займали посаду палатина, але вже король Лайош I (1342–1382 рр.) почав відбирати майно родини Другетів [201, с. 43].

Після вимирання династії Ягеллонів (1526 р.) Другети підтримали свого родича, трансільванського воєводу Яноша Саполяї (першою дружиною батька якого, палатина Іштвана, була Маргіт Другет, а дружиною Яноша Другета VIII – Крістіна Саполяї) [284, с. 315]. Іштван Другет IV та Ференц II брали участь у державних зборах у Сийкешфегерварі 5 листопада 1526 р. під час обрання родича королем. Новий король, Янош I (1526–1540 рр.) призначив Іштвана Другета феїшпаном Земплінського комітату [274, с. 312]. Не віддалилися вони від нього й тоді, коли вдача відвернулася від короля. Іштван Другет (у ролі посла короля) домовлявся у Польщі стосовно шлюбу короля та Ізабелли Ягеллон. Правитель, що згодом повернувся додому з

перемогою, не забув про свого друга. У винагороду той отримав замок Унг (Ужгород) і титул спадкового графа Ужанщини [209, с. 34].

Після того, як країна розпалася на три частини, маєтки родини опинилися під владою Габсбургів. За даними перепису платників данини від 1540 р., родина зі своїми 949 портами посідала 6 місце у державі [2, арк. 1–2] (для порівняння: мукачівський маєток на той час нараховував 260 порт, Березький комітат – 527).

Габсбурги прагнули всіляко принадити своїх підданих. Свідченням цього є майновий судовий процес, що відбувся у 1549–1551 рр. у курії короля Фердинанда I, і в кінцевому результаті завершився на користь Другетів [357, с. 193]. Нащадки Фердинанда Максиміліан I (1564–1576 рр.) та Рудольф I (1576–1608 рр.) мало прислухалися до своїх угорських підданих. У 1569 р. королівський двір звинуватив вельмож Верхньої Угорщини, в тому числі Гашпара та Іштвана Другетів, у змові проти Габсбургів. Аби заманити панів до Кошши (*Кошице*), братам навіть пообіцяли повернути відібраний у 1551 р. Ужгородський замок. Але Гашпар, відчувши небезпеку, втік до Польщі [8, арк. 1]. Сам Гашпар Другет зі свого замку у Невицькому часто здійснював напади на торговців, що прямували долиною річки Унг до Польщі, й обкладав їх даниною [5, арк. 1]. Але водночас це не заважало йому жити набожним життям. Частково саме завдяки йому у 1546 р. в Ужгороді було засновано реформатську парафію [280, с. 64].

На той час іншу гілку родини очолював Антал Другет. Вельможа був одним із маловідомих, але дуже освічених особистостей свого часу, справжнім гуманістом. Утримував кілька шпиталів, часто надавав допомогу знедоленим. У своєму заповіті, до прикладу, наказував продати один із табунів коней, аби на виручені кошти утримувати засновані ним гомоннайський, ужанський та інші шпиталі [102, с. 316–317]. Залишив по собі двох дітей – Яноша і Міклоша. До дорослого віку дожив тільки останній. Сиріт виховували ужанські віцеішпани Матяш Віцманді та Балаж Госсумезеї. Вони ж управляли комітатом, поки феішпан не досяг повноліття. Оскільки

вищевказані дворяни були прихильниками короля, то за часів нападу трансільванського князя Яноша Жігмонда зазнали значних втрат і вимушені були шукати притулку у місті Епер'еш (*Прешов*). Саме на той час припадає знищення князівськими загонами замку у Барко [357, с. 194].

Міклош Другет (†1575) склав присягу феїшпана Земплінського комітату у 1561 р. У 1563 р. на коронації з'явився з загоном із 30 вояків. Тут він познайомився з донькою Міклоша Зріні Маргітою, з якою заручився ще за життя батька. Весілля відбулося у 1569 р. Молоде подружжя мешкало як в Ужгороді, так і у відбудованому замку Барко [357, с. 194]. Маргіта Зріні й тут зуміла налагодити такий устрій життя, що на той час уже став звичним для вельмож задунайського регіону (вона виховувалася при дворі Баттяні). Саме у цей період з'явився при дворі й писар Імре Мартонфолві. У 1579 р. під час бою із турками Міклош Другет потрапив у полон. І хоча родині та Земплінському комітату вдалося його викупити [274, с. 388], додому він повернувся немічним і у 1580 р. помер. Його заповіт датований 30 серпня 1580 р. у Гомонні [102, с. 113–116]. У шлюбі Маргіти Зріні та Міклоша Другета народилися 3 доньки – Анна, Єлизавета та Борбала. Міклош Другет доручив опікунство над дружиною та дітьми своєму двоюрідному брату Іштвану.

Іштван (V) Другет (†1599), котрий зазнав слави великого воїна своєї епохи, був помилуваний за участь у вищезгаданій «змові». Попри це, його ім'я часто згадується у зв'язку зі свавіллям, скоєним ним стосовно довірених йому під опіку осіб. Він спершу відібрав у Маргіти Зріні заповіт її чоловіка, а згодом поступово став позбавляти її маєтків [28, арк. 29–32]. Вельможа налякав ужанських дворян, що підтримували вдову, кинув до в'язниці їх керівників, зокрема віцеїшпана Гашпара Паладі разом із присяжними [28, арк. 33]. І хоча Маргіта Зріні виграла процес у королівському суді, Іштван Другет і чути не хотів про повернення маєтків. Зрештою довелося втрутитися головнокомандувачу військового округу Верхньої Угорщини Яношу Руберу (*Johannes Rueber zu Pixendorf und Grafenwörth*), який застосував проти нього

військову силу. Незадовго по цьому Іштван Другет знову вигнав вдову з Ужгорода [28, арк. 36]. Родина знайшла притулок у замку Барко. Саме тут у 1588 р. був написаний лист Маргіти Зріні у справі стосовно свавілля Іштвана Другета, який наказав відігнати волів кріпаків вдови під час оранки. Коли Маргіта Зріні померла, її доньки ще довго судилися за свою спадщину.

Іштван Другет у 1588 р. брав участь у битві під Сіксо, де його коня підстрелили, а сам він потрапив у полон до турків. Битва завершилася перемогою угорських військ, тож відправленого до Фюлеку полоненого вдалося звільнити. До наших часів дійшов лист, адресований Балінту Балашші (котрий у 1590 р. саме виступав військом проти турків), у якому він повідомляє, що посилає коней та карету, а також повідомляє про безуспішність бою угорців проти турків. Із його шлюбу з Фружіною Терек у 1577 р. народився син Балінт.

Про ранній період життя Балинта Другета (†1609) відомо дуже мало. Одружився на Єлизаветі Ракоці, і хоча серед його родичів були члени найвідомішої родини країни, у політичному житті держави він участі не брав. У 1602 р. його разом із небожем та тестем звинуватили у свавіллі. Тож і не дивно, що у 1604 р. він одним із перших, спільно із комітатами Унг та Земплін, перейшов на бік Іштвана Бочкаї [274, с. 390-391]. Його військова кар'єра частково була пов'язана з утратою дружини. У своєму щоденнику він записав: «сподівався, що численні справи відвернуть мою увагу». Молодий чоловік, що був наділений талантом радше літератора, ніж військового, у 1605 р. став головнокомандуючим військ Бочкаї. Спільно з тестем Жігмондом Ракоці [214, с. 129] переманив головного крайового суддю Іштвана Баторі на бік Бочкаї.

У 1606 р. він одружився вдруге, взявши за дружину небогу Бочкаї Крістіну Палочаї Горват. Оскільки турки також претендували на взятий ним в облогу Ершекуйвар (*Nové Zámky*), він увійшов до переданого йому замку таким чином, що не впустив туди загони союзника, будайського паші. З-поміж двох партій, що сформувалися при дворі Бочкої, він приєднався до

партії миру на чолі з Іштваном Іллійшгазі, котрий назвав його кандидатом у наступники Бочкаї. Після того, як вдалося віддалити від справ керівника партії Баторі канцлера Мігалья Катої, прихильникам Іллійшгазі (секретарям князя Шімону Пейчі та Яношу Рімаї) за нез'ясованих і донині обставин вдалося вмовити важко хворого і часто несвідомого Іштвана Бочкаї, аби той включив до свого політичного заповіту Балінта Другета як спадкоємця на троні. Але тут не було враховано стани у Трансільванському князівстві. Траурну процесію з Кошши (столиці держави Бочкаї) до Трансільванії супроводжували близько 700 осіб, тим часом надійшла і виписана султаном на ім'я Гомоннаї грамота. Саме тому на кордоні Трансільванії їх чекала велика несподіванка: стани перший і останній раз скористалися своїм правом вільного вибору князя і обрали на цю посаду губернатора Жігмонда Ракоці, колишнього тестя Гомоннаї [248, с. 273-280].

Комітати Верхньої Угорщини, отримані за умов Віденського миру (1606 р.) знову відійшли у володіння корони, а нерішучий Балінт Другет залишився ні з чим. Найбільш красномовним прикладом його вагання є те, що він переписав грамоту султана на ім'я Жігмонда Ракоці, після чого покинув Трансільванію. Тільки у лютому зайняв замки Хуст, Кеввар і заволодів так званою короною Бочкаї. У березні його палкий прихильник, довірена особа будайського паші вирушив до Ужгорода з тим, що б при потребі навіть силоміць «зробити його князем Угорщини та Трансільванії»- Балінт Другет сховався від посла у Кевварі. Здається, він позбувся своїх князівських амбіцій, адже попри те, що повсталі гайдуки запропонували йому свої послуги, не скористався ними. На свято Трійці у 1608 р. поїхав до Трансільванії, де відмовився від своїх претензій на трон, але залишив собі два завойовані ним замки. У 1608 р. король Матяш II (1608–1619 рр.) призначив його головним крайовим суддею [206, с. 72]. Наступного року його висували кандидатом у палатини, але смерть, що настала нібито внаслідок отруєння [13, арк. 1], перешкодила його участі у виборах. Поховали Балінта Другета у каплиці Ужгородського замку [26, арк. 1-4].

Головою іншої гілки родини на той час був Ференц (ІІІ) Другет (†1552). У його шлюбу з Єлизаветою Перені народилися двоє дітей: Фружина та Дьордь. Фружина вийшла заміж за свого родича, головного крайового суддю Іштвана Баторі. Їхній шлюб виявився бездітним, та й стосунки між ними настільки зіпсувалися, що в останні роки спільного життя вони навіть не розмовляли одне з одним.

Дьордь (ІІ) Другет (†1593), який уже замолоду прагнув влади, у 1584 р. напав на замок Теребеш (*Trebišov*), зайняв його і зарубав тамтешню охорону. Відтак зі своїми загонами він зайняв і Герень, де жили його батьки, і також пограбував поселення. Під час нападу один із вояків навіть поранив його матір. Сепешська (спішська) палата (угор. *Szepesi Kamara*, державний фіскальний орган східних регіонів), що наповнювала вічно порожню королівську казну за рахунок конфіскованого майна та маєтків вельмож, проти яких велися судові процеси щодо антидержавних вчинків, не хотіла упускати й цієї нагоди. Вже були підготовлені судові папери, бракувало лише доносу [277, с. 64]. Але від Ференца Другета його не дочекалися. Дьордь разом із дружиною Фружиною Довці оселився спершу у Теребеші, а відтак у Невицькому. Чоловік мав дуже гарячу вдачу: одного із відвідувачів він викинув через вікно замку, бо йому здалося, що та цікавість, із якою гість роздивлявся його дружину, дещо перевершила норми пристойності [329, с. 95].

Фружина Довці була однією з найвродливіших жінок своєї епохи, володіла кількома мовами, розумілася на господарських справах, була щедрою, добродушною жінкою. У них було двоє дітей – Марія та Дьордь. Після ранньої смерті чоловіка управління величезним маєтком взяла на себе вдова. Часто виникали суперечки з сусідами – Пейтером Зоколь та Шімоном Бановці [329, с. 96-97]. Своїми постійними докучаннями вони домоглися того, що вдова зі своїми загонами напала на один із маєтків Зоколя і зруйнувала його. Тепер уже легко було звинуватити жінку у свавіллі. У 1600 р. Державні Збори видали окремий закон, згідно з яким проти Другетів

мають вчиняти так само, як і проти звичайних злочинців [387, § 23]. Після цього у хід пішла навіть зброя наклепу. Пустили чутки, мовляв, син Дьордя Другета помер у ранньому віці, і його замінили простим селянським хлопчиком. «Наївний» родич Балінт Другет повірив цим чуткам і взяв у облогу замок у Невицькому. Спершу відвели воду, а потім заморили голодом охорону. Фружині Довці та її дітям удалося втекти тільки ціною великих труднощів, таємними гірськими стежками вони дісталися до Польщі. Дітей згодом помилували, але для жінки батьківщиною назавжди стала Польща. Польський король Сигізмунд III також був одним із шанувальників вдови, кілька разів у листах цікавився станом її здоров'я [354, с. 98]. У Польщі Фружина Довці втретє вийшла заміж. Її донька Марія, повернувшись додому, вийшла заміж за гемерського наджупана Дьордя Сейчі й стала матір'ю оспіваної Іштваном Д'єндеші «муранської Венери».

Син Фружини Довці Дьордь (III) Другет (†1620) зазнав слави як одна з найцікавіших особистостей даної епохи. Народився він у 1582 році, зовні був схожий на матір, як писали літописці, «розумний, у його богатирському гарному тілі живе освічена душа» [357, с. 197]. Разом зі своїм родичем Балінтом приєднався до табору Бочкаї, але згодом став вірним королеві. У 1609 р. зрікся протестантської віри і під впливом Пейтера Пазманя став католиком. У подальшому цей факт стане йому в нагоді у сенсі завоювання милості двору, адже в Угорщині саме в той час розпочинається контрреформація.

6 січня 1610 р. Дьордь Другет взяв за дружину Катю Надошді – доньку Ференца Надошді і Ержебет Баторі. Як виявилось у ході проведеного палатином Дьордем Турзо судового процесу, саме під час їхнього весілля пролилося світло на страшні дії тещі. Після того, як Ержебет Баторі запроторили до чейтєського замку, вона з власного маєтку віддала зятеві місто Сийчкерестур (комітат Абоуй) із тим наміром, що той легше зможе захистити його від Турзо та Перені.

Численні тогочасні літописці, в тому числі реформатський проповідник Матей Лацко Сепші, припускають, що саме на Дьордеві Другету лежить відповідальність за смерть його двоюрідного брата Балінта та його малолітнього сина, і навіть виникала підозра отруєння [357, с. 198], яка про що повідомлялося у листі Ужанського комітату [13, арк. 1; 26, арк. 1]. Подібні домисли виникали і щодо раптової смерті його тещі Ержебет Баторі.

Дьордь Другет у 1611 р. спільно з головнокомандувачем військового округу Верхньої Угорщини Жігмондом Форгачем напав на Трансільванію, але місто Нодьсебен зайняти їм не вдалося, їхні війська зазнали поразки. Та і їм самим вдалося повернутися в Угорщину тільки через Молдову [184, с. 306-308].

Після вбивства Габора Баторі Дьордь Другет став ставлеником на престол Трансільванії від імператора, трансільванських католицьких вельмож та будайського паші. Почав вербувати гайдуків для військового походу, але їх розгромив капітан із Нодьвароду Ференц Рейдеї. Матей Лацко Сепші про це писав так: «Дьордь Гомоннай [...] військом хотіли іти проти трансільванського князя Габора Бетлена, але Всевишній перешкодив цим намірам. Габора Баторі занапали, і вже замишляють щось проти другого князя, Габора Бетлена» [337, с. 401-402].

Зазнавши невдачі, Дьордь Другет усамітнися у своєму маєтку. Оскільки він ще не відмовився від своїх князівських амбіцій, у 1616 р. брав участь у тих перемовинах у Мукачеві, в ході яких вельможі Верхньої Угорщини, в тому числі господар зустрічі Міклош Естергазі та сатмарський капітан Андраш Довці, обговорювали деталі плану завоювання Трансільванії.

Коли трансільванський князь Габор Бетлен 1 вересня 1619 р. напав на королівську територію, саболчські гайдуки – аби схопити Другета – зненацька напали на Теребеш. Вельможі вдалося втекти до Польщі, але його маєтки потрапили до рук Бетлена. Він повернувся тільки 23 листопада на чолі кількатисячного війська козаків і розгромив загоны Дьордя Ракоці. Згодом Другета вдалося витіснити з країни, але цей інцидент похитнув

позиції Бетлена в Угорщині. Дьордь Другет помер 21 червня 1620 року в Польщі [357, с. 198]. За окремими твердженнями, причиною загибелі стала отрута. Похований у Нодьсомботі (*Trnava*), у церкві Св. Миколая. За результатами мирної угоди 1621 р., що відбулася за сприяння архієпископа Пейтера Пазманя та палатина Міклоша Естергазі, його вдові Каталін Надошді та малолітньому сину Яношу повернули все їхнє майно.

У 1628 р. король Фердинанд II (1619–1637 рр.) подарував графу Яношу Другету титул спадкового феїшпана Ужанського комітату. Разом із королівською грамотою той отримав ще й щедро прикрашену, оздоблену коштовним каменем печатку з гербом Ужанського комітату, котру потім подарував комітатові [280, с. 94].

Янош (X) Другет (†1645) у всьому продовжував справу свого батька. У цьому великою підмогою для нього була його дружина Анна Якушич, молодша сестра егерського єпископа. Саме вона сприяла поверненню у Гомонну вигнаних Бетленом єзуїтів; у 1640 р. збудувала для них в Ужгороді великий монастир. Граф переслідував реформатів; свідченням цьому є і той факт, що він наказав зруйнувати церкву, парафію та школу довкола замку тільки заради того, щоб було куди розширювати свій квітник. Збереглися кілька написаних ним у 1641 р. листів [33, арк. 1; 43, арк. 1-2]. У них він як головний крайовий суддя Угорщини пише капітану Мукачівського замку Яношу Баллінгу про ув'язненого владику Вазула Тарасовича та клопоче стосовно його звільнення. Янош Другет помер у 1645 році, також у молодому віці [30, арк. 14]. Залишив по собі двох дітей – Каталіну та Дьєрдя IV [254, с. 330-301].

Про події упродовж наступних 40 років маємо мало інформації. Відомо тільки, що у 1661–1679 рр., після смерті чоловіка головнокомандувачу військового округу Верхньої Угорщини Дьордя Другета, від імені свого малолітнього сина посаду феїшпана Ужанського комітату займала графиня Марія Естергазі.

Телегді (*Mezőtelegdi Telegdy*) з'явилися у Березькому комітаті 27 травня 1574 р., коли король заклав у заставу Сентміклошську домінію Мігаю Телегді при сплаті 22 тисяч форинтів [257, с. 715]. Розписка Сепешської палати стосовно сплати цієї суми датована 5 лютого 1575 р. Король Рудольф І виданою у 1578 р. грамотою збільшив суму застави на 8 тисяч форинтів. Саме в цей період як частини сентміклошського помістя згадуються наступні поселення: Чинадійово, Кольчино, Підгоряни (сьогодні Мукачево), Бистриця, Свалява, Стройна, Дусино, Мала Мартинка, Неліпино, Яблоново (сьогодні Воловець), Нижні Ворота, Воловець, Верхні Ворота, Верб'яж, Латірка, Підполоззя, Жденієво, Перехресний, Уклин, Верхня Грабівниця, Извор (сьогодні Родникова Гута), Павлово, Поляна, Голубине, Сусково [257, с. 201-201], тобто вся долина Латориці – від Мукачева аж до вододілу Карпат.

Мігай Телегді тривалий час діяв як заступник трансільванського воєводи, відтак у 1569–1571 рр. був головним сейкельським капітаном та капітаном фортеці в Удворгелі [Додаток Ж], у 1556 році супроводжував князя Яноша Жігмонда до Белграда, де той віддавав шану султану Сулейману. Попри те, що вародський головний капітан, майбутній князь Іштван Баторі був його племінником, після смерті Яноша Жігмонда Телегді став на бік ставленика імператора Гашпара Бекеша, і тому мусів взяти участь у битві поблизу Керелевсенпала (*Sânpaul*). Оскільки битва завершилася поразкою, Баторі змушений був понести вірцеве покарання; Телегді дістав вирок, що передбачав страту і повну конфіскацію майна, тож родині довелося втікати з Трансільванії [].

Проведений Лелеською капітулою вступ до володінь викликав протест наджупана комітатів Торна та Берег Гашпара Магочі, володаря Мукачівського замку, та родини Перені. Поява у Верхній Угорщині родини Телегді, що мала значні маєтки у Трансільванії, здавала досить дивною, ймовірно, тим самим Максиміліан II мав намір зробити тіснішими зв'язки з одним із своїх підданих католиків.

Із Гашпаром Магочі, що висловив свій протест під час вступу до володінь Телегді Мігая, і в подальшому часто виникали конфлікти; не змогло поліпшити ситуацію і заступництво ерцгерцога-намісника Ернеста Габсбурга. Скориставшись дозволом короля Рудольфа Телегді від 6 травня 1583 р., він значно зміцнив і розбудував замок у Сентміклоші.

У 1585 р. Мігай Телегді перед Єгерською капітулою висловив свій протест, мовляв, «Магочі не повинен Сентміклошське помістя ані викупити, ані отримати як королівський дар» [256, с. 717], що знову призвело до ворожнечі між двома землевласниками. Головний королівський суддя Іштван Баторі розпорядився щодо проведення перевірки спірних питань, її проведення доручили королівській людині (лат. *homo regius*) [259, с. 187-188] Ференцу Калнаші та лелеському священику Леврінцу Галфі.

Після смерті Магочі новий володар Мукачівського замку Жігмонд Ракоці [214, с. 118] теж кілька разів робив спробу заволодіти Сентміклошським помістям, але родина Телегді за сприяння свого родича головного королівського судді Іштвана Баторі перешкоджала цьому.

Завдяки перепису домоволодінь від 1598 року маємо достовірні дані стосовно Сентміклошського маєтку. Враховуючи села, що належали до помістя, родина Телегді володіла другим за величиною після мукачівського помістя маєтком комітату Берег (з-поміж 37 800 мешканців комітату тут проживали 2 737 чоловік, із числа 5 400 садиб комітату сюди відносилися 391 (Табл. 3.1.). Для порівняння зазначаємо, що до Мукачівського королівського (згодом приватного) маєтку відносилися 1 988 садиб (13 916 чоловік). За тогочасними економічними умовами маєток, кількість домоволодінь у якому перевищувала 300, вважався великим, а родина Телегді в одному тільки комітаті Берег мала значно більші володіння. На території Угорського Королівства на той час 24 родини мали маєтки, що перевищували 1000 домоволодінь, 19 родин, що об'єднували 501–1000 домоволодінь, та 33 родини, до яких відносилося 301–500 домоволодінь.

**Кількість населення у Сентміклошській домінії
згідно з переписом хат 1598 р.**

№ п/п	Назва населеного пункту	Кількість хат	Чисельність населення
1.	Сентміклош	21	147
2.	Кольчино	13	91
3.	Підгоряни	9	63
4.	Бистриця	14	98
5.	Свалява	73	511
6.	Стройна	3	21
7.	Дусино	121	84
8.	Мартинка	7	49
9.	Неліпино	39	273
10.	Яблоново	1	7
11.	Н. Ворота	63	441
12.	Воловець	13	91
13.	В. Ворота	42	294
14.	Верб'яж	4	28
15.	Латірка	18	126
16.	Підполоззя	6	42
17.	Жденієво	7	49
18.	Перехресний	4	28
19.	Уклин	1	7
20.	Грабівниця	3	21
21.	Родникова Гута	4	28
22.	Павлово	4	28
23.	Поляна	6	42
24.	Голубине	21	147
25.	Сусково	3	21
Всього		391	2 737

Джерело: розрахунок автора на основі [196, с. 118]

Найбільшими поселеннями маєтку були Свалява (73 хат / 511 осіб), Н. Ворота (63 / 441), В. Ворота (42 / 294) та Неліпино (39 / 273) [127, с. 118]. Для

порівняння, населення мукачівського маєтку на той час складало: Бересас (Берегове) – 235 домоволодінь, 1645 чоловік; Мункач (*Мукачево*), відповідно, 164 / 1148, Вари – 164 / 1148 [196, с. 115].

Яскравою характеристикою тогочасних економічних умов є порівняння обсягів повинностей 1567 р. та 1648 р. Кріпаки маєтку щороку сплачували 2 форинти податку з домоволодіння [271, с. 5], а також з кожного села по одній корові, косулі, іноді барану, сир, сіно, коноплі, овес, шкіру куниці або лисиці. До панщини селян залучали рідко. На початку XVII століття в результаті заснування нових поселень по сусідству з уже існуючими селами утворилися нові, й розміри селянських садіб ставали все дрібнішими. У гірських районах господарювання зводилося переважно до скотарства (велика рогата худоба, вівці, свині), в основі якого лежав метод випасання худоби, тож коней у селах було дуже мало (Табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.

**Кількість домашньої худоби у великих селах
сентміклошської домінії згідно з урбаріальним переписом 1648 р.**

№ п/п	Назва населеного пункту	Кількість коней	Кількість великої рогатої худоби	Кількість вуликів	Кількість свиней	Кількість овець
1.	Сентміклош	–	94	102	97	–
2.	Свалява	19	78	85	127	55
3.	Н. Ворота	34	164	198	127	405
4.	Неліпино	16	67	78	70	360
5.	В. Ворота	18	74	76	26	420

Джерело: розрахунок автора на основі [98, с. 519-552]

Мігай Телегді облаштував свою резиденцію у Сентміклошському замку, але завершувати будівництво замку довелося вже його синам. У його шлюбі з Софією Банффі народилися четверо дітей. Згідно з батьківським заповітом, маєтки були поділені між спадкоємцями-синами Яношем та Палом.

Янош (X) Телегді облаштував своє помістя у замку в Підгорянах (центром маєтку був замок Зетень у комітаті Земплін); його брату відійшло помістя у Сентміклоші [87, с. 200]. Своєї остаточної, нинішньої форми замок набув завдяки завершеному Яношем Телегді будівництву. У липні 1594 р., інформуючи брата про хід робіт, він писав: «Моє обійстя ще не має воріт, та й будинок ще без дверей» [87, с. 203]. Хоча будівництво вже наближалось до завершення, адже на західній стіні замку вже був викарбуваний напис: «D. (omni) S. (uravit) Joannes Telegdi Anno 15(9)5» (з лат. *побудована у 1595 р. за пана Яноша Телегді*) [357, с. 220].

Брати Телегді спільно з іншими членами родини брали участь у багатьох боях п'ятнадцятилітньої війни. Про це дізнаємося переважно з листів Пала Телегді до дружини. Янош Телегді помер 26 жовтня 1596 р. під час битви під Мезевкерестешем [88, с. 196]. У його шлюбі з Анною Шегньєї народилися 4 дітей.

З-поміж дітей Мігая Телегді прославилася і Катерина Телегді (1550–1599 рр.), дружина Міклоша Соколя. Згідно з останніми дослідженнями, вона була однією з перших поетес своєї епохи [354, с. 84]. Її молодша сестра Бора (Борбала) була дружиною спершу Кріштофа Чопі, відтак трансільванського князя Жігмонда Ракоці [214, с. 119].

Їх молодший брат Пал Телегді одружився з Каталін Вардої, яка була останнім нащадком своєї родини: її спадщина складалася з численних маєтків комітату Саболч, у тому числі замку Кішварда. Своім маєтком вона управляла з Сентміклошського замку. У цьому шлюбі народилися шестеро дітей: Іштван, Жігмонд, Марія, Жужа, Ката(лін) та Анна. По смерті Пала Телегді на його могилі викарбувано: «Встановлено високоповажною Катаріною Вардої на честь свого коханого чоловіка Пала Телегді» [259, с. 279]. Вельможа помер 13 листопада 1596 року у віці 32 роки.

Каталін Вардої згодом обрала собі за чоловіка вародського капітана Пала Н'ярі [173, с. 186]. З числа її дітей від першого шлюбу до дорослого віку дожила лише наймолодша донька Анна. Остання вийшла заміж за

саболчського феішпана Іштвана Н'ярі (сина Пала Н'ярі). Майном Анни відмінно управляв вітчим і водночас свекор Пал Н'ярі; але турбувалися про неї й інші родичі, зокрема її двоюрідний брат, головний королівський суддя Іштван Баторі, котрий у своєму заповіті, датованому 1603 роком, окремо згадує свою родичку по жіночій лінії. Майно родини Баторі по жіночій лінії перейшло до Каталін Вардої та її доньки Анни Тегелді. Остання дістала у спадок золоті та срібні коштовності вартістю в 11 500 форинтів, а також численні маєтки: поселення Розгонь, Зінна та Дьорке в комітаті Абауй, а також Хелмец та Керестур у комітаті Земплін.

Листування Каталін Вардої та Пала Н'ярі відкриває перед нами достовірну картину тогочасних історичних подій [95, с. 268-271]. У шлюбі Каталін Вардої та Пала Н'ярі народилася Крістіна Н'ярі, котра згодом стала спадкоємицею майна родини Вардої. Вона була дружиною спершу Імре Турзо, відтак – Міклоша Естергазі. У 1628 році граф Міклош Естергазі та його дружина Крістіна Н'ярі уклали угоду з Іштваном Н'ярі та Анною Телегді стосовно довічного користування замком у Сентміклоші та численними іншими маєтками за умови сплати 28 000 форинтів; після чого майно – без повернення застави – повертається до родини Естергазі [257, с. 719].

Оскільки родина Телегді продовжується по лінії Яноша (X), його сини Ференц (IV) та Гашпар теж подали свої претензії на родинний маєток. Гашпар Телегді та його син Іштван таким чином дістали значні статки та заставу, зокрема від родин Шурані та Препощварі. Після смерті батька Іштван Телегді звернувся до Лелеської капітули з тим, аби йому видали дублікат грамоти стосовно права власності на сентміклошський маєток, відтак звернувся до сепешської палати з проханням подальшого підтвердження застави, за що виклав ще 30 000 форинтів [357, с. 221]. У 1650 р. король Фердинанд III (1637–1657 рр.) закріпив сентміклошський маєток за Іштваном Телегді. Того ж року Телегді взяв собі за дружину Маргариту,

доньку Жігмонда Лоняї, феїшпана комітату Берег [268, с. 37], який також претендував на маєток.

Хворобливий Іштван Телегді у 1649 р. склав заповіт, за яким головним спадкоємцем назвав свою дружину Маргариту Лоняї. Останній нащадок родини Телегді помер у 1653 році. Його дружина Маргарита Лоняї свого листа від 23 вересня підписує вже як «вдова вельможного пана Іштвана Телегді» [207, с. 35]. Згодом король Фердинанд III передав замок та маєток Жігмонду Лоняї та його спадкоємцям по обох лініях. Своім заповітом, датованим 5 березня 1652 р., Жігмонд Лоняї розпоряджається стосовно свого рухомого та нерухомого майна, зокрема і Сентміклошського замку та прилеглих поселень [207, с. 37]. Враховуючи переселенців, їх перелік значно довший, ніж згідно в дарчій грамоті Рудольфа I: Чинадійово, Підгоряни, Бистриця, Сусково, Голубине, Павлово, Грабівниця, Підполоззя, Romanócz, Szolína, Alexandrovica, Неліпино, Ганьковиця, В. Ворота, Заватка, Задільське, Ялове, Н. Ворота, Pereszner, Медвежа (сьогодні Тишів), Тишів, Латірка, Nagy-Bersztrakalavicza, Мішкоровиця (сьогодні Біласовиця), Котильниця, М. Бистра (сьогодні Біласовиця), Збини, Жденієво, Щербовець, Rozgale, Marczánu, Borka, Кольчино, Верб'яж, Перехресний, Родникова Гута, Stroina/Стройна, Дусино, Mortinecz, Яблоново, Воловець, Уклин [102, с. 299].

Корніш (*Gönczruszkai gróf Kornis*) – родина з комітату Абауй дає про себе знати на початку XV ст. як власник села Генц-Руська. Янош Корніш у 1445 р. відігравав провідну роль у громадському житті комітату [Додаток Й]. Бенедек на початку XVI ст. був препостом у Телеку та намісником єпископа у Нодьвароді. Родина була прихильна до Яноша Саполяї, саме завдяки цьому багато її членів потрапили до Трансільванії.

Гашпар Корніш опинився у Марамороському комітаті завдяки своєму шлюбу, взявши собі за дружину одну з нащадків майна Долгаї – Ілону Долгаї [88, с. 225], котра принесла у шлюб чималі статки (села Кірва, Тарацкез, Кекенеш, Ірголц, Нересниця, Ганьофолво, Домбов, а також частину

Екермезева, Келечина та Репинного) [88, с. 227-228]. Після смерті першої дружини Корніш одружився вдруге, цього разу на вдові Жігмонда Уйгелі, що мав маєтки у сусідньому Угочанському комітаті – Ержебет Толді.

У 1571 р. Гашпар Корніш обраний віцеішпаном комітату Мараморош (раніше цю посаду обіймали члени родини Долгаї). Як керівнику прикордонної області Угорського королівства та Трансільванського князівства йому часто доводиться відбивати різні напади, як, наприклад, у 1575 р., коли війська сатмарського капітана вдерлися у Мараморош і взяли собі за здобич маєтки Корніша, в тому числі Криву. На той час, коли у Мараморош ввійшли війська Гашпара Бекеша, Корніш, ймовірно, вже був феішпаном комітату та капітаном Хустського замку [176, с. 199].

Життя Гашпара Корніша у період 1574–1594 рр. тісно переплітається з Хустським замком. Насамперед він узявся до його зміцнення: на фінансування цих робіт Державні Збори Трансільванії у 1576 р. затвердили податок у розмірі 25 динарів із кожного двору.

Гашпар Корніш вірно служив правителю не тільки в Трансільванії, а й за кордоном. Так, до прикладу, у 1577 р. брав участь у поході проти міста Данціг (Gdańsk). У 1582 р. спалахнув серйозний конфлікт між капітаном Хустського замку та марамороськими коронними містами: останні звинуватили Корніша у свавіллі. Польський король, князь Трансільванії Іштван Баторі 18 липня у литовському місті Гродно видав указ, у якому наказав капітану Гашпару Корнішу та іншим посадовцям «не насмілюватися знущатися над населенням 5 коронних міст, зберігаючи їх свободи» [190, с. 82]. Новий князь Жігмонд Баторі теж утримав Корніша на посаді капітана. Протягом 1590–1595 рр. у замку далі тривало будівництво. На цей період припадала трагічна подія в історії фортеці – страта колишнього вихователя князя, радника Яноша Галфі.

П'ятнадцятилітня війна (1591–1606 рр.) принесла значні зміни в політику Угорщини, мали місце численні турецькі походи проти залишків Угорського королівства. Полководці султанського війська мобілізували свого

кримського васала, у похід виступив навіть сам хан Газі Гірей (Газі́ II Герáй Буря, кримський хан у 1588–1596 рр. – Авт.) разом зі своїм п'ятдесятитисячним військом: вони мали намір скоротити задунайський шлях, перейшовши через Карпати. Гашпар Корніш «на звістку про наближення направлених турками в Угорщину 80 тисяч татар значними зусиллями перекрив шляхи з усіх сторін [357, с. 132]. Але татари, що наближалися з боку Молдови, не змогли прорватися у Трансільванію, яку надійно охороняли; сюди, у Мараморш, із боку Екермезева випадково і раптово вийшли вони до Хуста... Дізнавшись від своїх шпигунів про велику чисельність супротивника на території своєї батьківщини, вирішив задобрити їх хана Гірея, подарувавши тому підводу, шість коней та інші приємні цьому дикому народу речі. А ще попросив того... зглянутися над народом цієї землі». Підкуп подіяв, оскільки татари взяли напрямок на Сатмар [354, с. 97].

У 1594 р. під натиском придворної «партії війни» князь Трансільванії Жігмонд Баторі змінив свою політику і приєднався до антитурецької коаліції. І хоча вони здобули перемогу у цілій низці битв, у 1596 р. ситуація змінилася. Зокрема було здано замок Єгер, а відтак турки розбили їх ще й під Мезевкерестешем. Кількаразові відмови Жігмонда Баторі від трону та наступне повернення мали катастрофічні наслідки для Трансільванського князівства. У грудні 1597 р. король Рудольф I та князь Жігмонд Баторі уклали таємну угоду, згідно з якою він за здачу Трансільванського князівства дістає два герцогства у Сілезії (Ополе та Ратибор), щороку 50 тисяч форинтів ренти, а також імператор посприяє у папи стосовно розірвання шлюбу з його небогою, ерцгерцогинею Марією-Христиною.

Комісари короля, яких було уповноважено прийняти країну, окрім Іштвана Бочкаї могли покладатися і на Гашпара Корніша, який з-поміж усього дістав ще й посаду генерального головнокомандувача. Після другого повернення Жігмонд Баторі передав трон двоюрідному брату, польському кардиналу Андрашу Баторі, але його війська зазнали поразки від імператора, а самого князя стратили розлючені сейкелі.

Після третього повернення Жігмонда Баторі Гашпар Корніш на кілька місяців потрапив до в'язниці. І хоча після поразки загонів Баторі у серпні 1601 р. біля Горосло Корніш був звільнений, він усе ж таки загинув від рук розбійників із високогірних рівнин у Торді.

У шлюбі Гашпара Корніша з Ілоною Долгаї народилися син Дьордь (1567–1610 рр.) та 4 доньки (Анна, Софія, Ката, Борбала) [287, с. 451]. У січні 1594 р. батько передав синові його спадщину – маєток у Кирві разом із родючими землями, а також поселення Тарацкез, Іргольц, Кекенеш, Нересниця, Ганя, Калінфолво, Домбов. Отож Дьордь став власником трьох частин земель у Екермезеві, а також поселень Ізка, Репинне, Келечин, Синевир [88, с. 246]. У 1595 р. він уклав угоду з сестрами щодо дочірньої частки, що їм належала. Корніш узяв собі дружину з сусіднього Угочанського комітату – одружився з донькою другого віцеїшпана комітата Каталін Шолгої. Завдяки посагу дружини йому вдалося покращити фінансовий стан родини, взамін цього чоловік у 1602 р. за дві тисячі срібних талярів переписав на дружину свою материнську спадщину, а також за тисячу золотих талярів батьківську спадщину, маєток у Генц-Руска.

Дьордь Корніш продовжив родинні традиції, став віцеїшпаном Марамороського комітату у 1603 та 1604 роках. Згодом перейшов на бік Іштвана Бочкаї, у 1605 р. як посол князя поїхав до Молдови, а відтак у табір великого візира Мохамеда Лалли у Белград.

У 1610 р. у місті Сейк (*Sic*) католицька знать нібито влаштувала замах на Габора Баторі, що саме поспішав на засідання Державних Зборів до Бестреце (*Bistrița*), і коли заколотників було викрито, у сутичці вбили кілька вельмож, серед них і Дьордя Корніша. За рішенням Державних Зборів Дьордя Корніша та Болдіжара було позбавлено всього майна [242, с. 492].

У шлюбі Гашпара Корніша та Єлизавети Толді народилися два сини – Болдижар та Жігмонд. Болдижар Корніш у 1564 р. був сейкельським головним капітаном. Уже за часів Башти значився серед членів державної ради. Коли його війська, не бажаючи вступати у бій проти Бочкаї,

розійшлися, він навідався на місця воєнних дій в Угорщині. У 1607 р. став радником трансільванського князя Жігмонда Ракоці. Дружина Болдижара Ката Керестурі, за свідченням тогочасних джерел, принесла у шлюб придане на суму близько 100 тисяч форинтів. У 1610 р. за образу своєї чоловічої гідності (князь Габор Баторі нібито хотів згвалтувати жінку Корніша) вступив у змову проти Баторі, за що поплатився життям. 11 липня 1610 р., попри заступництво з боку короля та палатина, вирок був виконаний.

Жігмонд Корніш у 1603 р. служив у війську генерала Джорджо Башти (*Giorgio Basta, королівський намісник Трансільванії*), у 1610 р. як спільник свого брата Болдижара був висланий і змушений тікати з Трансільванії. В Угорщині познайомився зі своєю майбутньою дружиною Ілоною Палфі. Згодом, повернувшись, за часів князів Габора Бетлена та Дьордя Ракоці I здобув значного авторитету та високого визнання як чудовий радник, наджупан комітату Бігор. Із нагоди коронації короля Матяша II у м. Пожоні Жігмонд Корніш був удостоєний титулу лицаря «золотої шпори». У 1636 р. як полководець Дьордя Ракоці I брав участь у кількох битвах проти турків. Мав чималі маєтки у комітаті Бігор, Зоранд та Сатмар. Оскільки з його шлюбу дітей не народилося, майно родини перейшло до Ференца Корніша – старшого сина його брата Болдижара.

Рейдеї (*Kisrédei nemes és gróf Rhédey*): найвідоміші представники родини, що бере свій початок від роду Аба, з'являються у XIV столітті [240, с. 119]. Янош Нодьрейдеї отримав гербову дарчу грамоту [Додаток I] від короля Матяша у 1466 р. [241, с. 47]. Засновником родинного майна був Ференц Рейдеї (1560–1621 рр.). Свою кар'єру розпочав рядовим солдатом у прикордонній фортеці. У 1596 р. вже був капітаном замку у Фюлеку, воював проти солдат генерала Башти. Рейдеї у 1604 р. приєднався до визвольного руху Іштвана Бочкаї, який призначив його головнокомандуючим свого війська у Північно-Східній Угорщині, а 1606 р. надав титул вельможі [249, с. 398]. З кінця 1607 р., згідно з наказом Габора Бетлена, Ференц Рейдеї займає

посаду капітана у Вароді, феїшпан комітату Бігор [249, с. 399]. У 1608 р. король Матяш II удостоїв його титулу лицаря «золотої шпори».

Після смерті чоловіка Ката Каролі вийшла заміж за молодшого брата Габора Бетлена, феїшпана комітатів Мараморош і Гуняд [338, с. 192]. Взяла з собою до двору нового чоловіка і сина, 10-річного Ференца Рейдеї. Мати сповна використовувала всі можливості заради просування сина, навіть домовилася із чоловіком про одруження своїх дітей. Завдяки жінці Друж'яні Бетлен Ференц Рейдеї дістав величезне майно, зокрема і Хустський замок із прилеглими містами. Князь Дьордь Ракоці I своєю грамотою від 1 червня 1648 р. подарував Ференцу Рейдеї титул довічного феїшпана Марамороського комітату [240, с. 130]. Останній у датованому 17 липня 1648 р. зобов'язанні дав слово покласти край свавілля у Марамороші, підтримувати бідних дворян [338, с. 172-173]. Громада комітату також виступила на підтримку Рейдеї, зокрема у 1650 р. було прийнято рішення щодо можливості нормального проведення загальних зборів, адже на зборах «панують страшенний шум, крики та безлад», «через що мають погану славу в інших комітатах» [244, с. 11].

У 1654 р. Рейдеї здобув ще й польське підданство. Це був золотий час Хустського замку, адже, наприклад, до відомої далеко за межами краю замкової школи віддавали на навчання своїх дітей навіть вельможі з сусідніх комітатів та дворяни королівської Угорщини. Рейдеї не брав участі у невдалому воєнному поході Дьордя Ракоці II у Польщу, попри це, наслідки походу не оминули його маєтки: війська гетьмана Іржи Любомирського, що вдерлися на ці території у 1657 р., дощенту спалили «славне місто» Вишково [244, с. 12].

Невдоволені трансільванські стани змусили Ракоці зректися трону, на його місце обрали Ференца Рейдеї, котрий за кілька місяців, 24 січня 1658 року, відмовився від своєї «важкої та небезпечної» посади. Невдовзі після цього, а саме 13 червня 1659 р., король Леопольд I (1657–1705 рр.) грамотою подарував йому та його синові Ласлові титул графа Священно-Римської

імперії [240, с. 133]. Від участі у Державних Зборах не відмовлявся аж до самої смерті, був одним із радників князя Мігалья (I) Опофі. Активно сприяв розвитку закладів освіти, щедро виділяв чималі суми на підтримку шкіл у Дебрецені, Шарошпотоці та Сатмарі. Розпорядився щодо будівництва лікарні у Сігеті: «Оскільки у Марамороші немає шпиталю, открити один у Сігеті, на утримання його залишаю 100 золотих і свій старий млин там же у Сігеті, про який має дбати сігетський суддя» [357, с. 140].

Вельможа дуже любив свою батьківщину, навіть дав наказ ув'язнити свого небожа Міклоша Зойомі, коли той за підтримки турків хотів виступити як претендент на престол. Тоді турки під керівництвом темешварського паші Алі підійшли до Хуста і вимагали видати їм Зойомі. У турецькому війську був також Елвіа Челебі – автор опису замку [357, с. 53].

Після смерті Дьордя Ракоці II у 1660 р. престол Трансільванії зайняв спершу Акош Борчої (1658–1660 рр.) , потім Янош Кемень (1661–1662 рр.). Кемень досить часто обмінювався листами з володарем Хустського замку, тим більше, що його дружина Анна Лоняї також обрала собі за домівку цю надійну фортецю. Кемень, рятуючись від турків, відступав через Мараморош, і відправив указ Рейдеї, у якому забороняє приймати до Хустського замку дворян-боягузів, які мали намір сховатися там, «аби врятуватися від служби вітчизні» [357, с. 140]. Також розпоряджається щедро забезпечити замок харчами, адже, відступаючи від турецького війська, що йшло за ним слідом, хотів тут зупинитися табором.

Турки після вбивства Борчої посадили на князівський престол Мігалья (I) Опофі (1661–1690 рр.). Прагнучи поповнити спорожнілу казну, Опофі закликав Ференца Рейдеї видати йому скарби Хустського замку. Прислухавшись до поради Кеменя, Рейдеї відповів йому наступне: у Хусті «немає жодних державних грошей, але навіть якби й були, він їх не видав би, бо навіть його власне майно перебуває під владою інших» [357, с. 140].

У 1663 р. Ференц Рейдеї втрачає свого спадкоємця – сина Ласло. Міклош Бетлен, який саме в цей час відвідав Хустський замок, описує стан

вельможі так: «Туди я прибув 1 червня, і Ференц Рейдеї, хоча і позбавлений невістки, сина, дуже горював, з радістю прийняв мене, затримав мене там на декілька днів і тільки після цього відправив до Трансільванії».

Володар Хуста помер у жовтні 1667 р., був похований 20 листопада у гробниці нової каплиці Хустського замку. На похоронах був присутній чи не весь Марамороський комітат [264, с- 738-739]. Спадкоємцями Хустського замку та маєтку стали діти Марії Дюлафі та Іштвана Текелі, але оскільки вони були ще неповнолітніми, маєтком управляла вдова Дружіана Бетлен.

За життя Дружіани Бетлен Опофі більше не робив жодних кроків, аби завоювати Хустський замок, але після її смерті направив у замок Мігалья Телекі, призначеного на той час заступником наджупана, поки Імре Текелі ще неповнолітній: «18 січня був у Хусті. Цього дня померла вдова колишнього князя Ференца Рейдеї Дружіана Бетлен. Законними нащадками померлих мали бути Міклош Зойомі, що досі проживає у Туреччині, діти графа Іштвана Текелі та Шандорне Барковці, але трансільванська князівська рада ще до того проголосила, що не віддасть Хуст у володіння приватної особи, а особливо з Угорщини, натомість компенсує спадкоємців» []. Зі смертю Ференца Рейдеї вимерла Марамороська гілка родини, але її трансільванська та угорська гілки у 1744 р. та, відповідно, у 1808 р. також набули графського титулу.

Перені (*Perényi nemes, báró és herceg Perényi*) – древня родина, родом із комітату Абауй. Поселення Перень (поблизу Кошице) – звідси пішла і назва родини – родоначальник Орбан Добош дістав її у 1293 році від короля Андраша III [Додаток И]. Орбан Добош мав трьох синів: Міклоша (I), Яноша (I) та Іштвана (I), від них і походить рід Перені [290, с. 226-238]. Розквіт родини припадає на період панування династії Анжу. Міклош (I) спочатку був наджупаном Шарішського комітату, згодом, у 1345 р., Спішського. У 1352 р. брав участь у поході короля Лайоша до Литви, у бою поблизу замку Бельц врятував життя правителя. Його внук Міклош III (син Пейтера I) у

1380 р. – феішпан Земплінського комітату, королівський чашник (1387–1390 рр.), королівський конюх, а у 1390 р. – сремський бан [84, с. 102]. Королівський конюх Міклош IV (син Міклоша III) (1417–1418, 1420–1428 рр.) – наджупан Марамороський, «капітан річки Ваг», під час штурму замку Голомбоц аж двічі складав заповіт.

Королівський чашник Янош I (1390–1396 рр.) – родоначальник роду – мав трьох синів: Імре I (ця гілка родини припинилася після смерті його сина), Шімон I (саме від нього походить існуюча і понині баронська гілка фамілії) та Пейтер II (родоначальник так званої палатинської гілки родини Перені). Свою назву родинна гілка дістала від палатина Імре (помер у 1519 р.), але тут, ймовірно, буде більш доцільно застосовувати прикметник «терebesький», оскільки з 1387 р. саме Терebes (комітат Земплін, нині *Trebišov*) був їх постійним маєтком та центром володіння [273, с. 128].

Існуюча і в наші дні гілка родини Перені походить від Шімона (I) Перені, якого у 1374 р. убили за наказом його ж брата. Син Шімона Пейтер (II) – королівський фамілярій – у 1395 р. займав посаду феішпана Земплінського комітату, у 1397 р. був призначений баном Мачви і як такий став бароном. Будучи баном, дістав у дарунок від короля поселення Сіксо та Алшов-Водас у комітаті Земплін. У 1402–1414 рр. – феішпан комітату Угоча (комітат, як родинні маєтки, чи не цілком був власністю родини Перені; Нодьсевлевш він здобув у 1399 р [84, с. 121-122]., Ньолабвар – у 1405 р. [84, с. 141]), у період між 1397 та 1404 роками – ішпан сийкелів, у 1408 р. – ішпін комітату Мараморош, у 1408–1414 рр. – Земплін, у 1414 р. – комітату Абауй та Унг. У 1401 р. – тимчасово ішпан у комітаті Берег, на початку 1401 р. паралельно ще й бан Мачви. У 1402 р. правитель призначив його каштеляном у Шароші та ішпаном у Сепеші.

У 1408 р. король Жігмонд обрав Пейтера (II) до Ордену лицарів Дракона (лат. *Societas Draconistrarum*), що об'єднував його найближчих повірників. За придушення повстання під проводом Іштвана Дебреї у 1411 р. [84, с. 166-168] отримав від короля замок Стропко. У 1415 р. займає одну з

найповажніших посад тогочасної Угорщини – головний крайовий суддя. Примножив родинні маєтки і в комітаті Абауй: у 1411 р. здобув поселення Нодьідо та Сіксо [84, с. 166]. Помер у 1424 році. Двічі був одружений; від другої дружини Анни Герцег народилися діти Міклош (X), Шімон (II), Пал (III), капітан Кейшмарка та Янош (IV).

Міклош (X) у 1441 р. спільно з братом Палом був капітаном у Кейшмарку (Kežmarok), згодом – головнокомандуючий Верхньої Угорщини, загинув 1444 р. у битві від Варною. Янош (IV) молодший у 1430 р. – ішпан комітату Мараморош, у 1434-му – Сепеша, королівський стільник. Один із членів делегації, що запросила польського короля Уласло (*Władysław III Warneńczyk*) на угорський трон.

Його син Янош (V) молодший у 1457 р. – феішпан комітату Угоча, у 1491 р. – королівський привратник. Старший син Яноша (V) – Габор (I) був губернатором комітатів Угоча та Мараморош, головним королівським комірником за часів королів Уласло II та Лайоша II (з 1504 року). Габор Перені був присутнім під час наради у м. Левче (*Levoča*) у 1494 р., коли король Уласло II прагнув дійти згоди зі своїм братом, польським королем Яном Альбрехтом (*Jan I Olbracht [Albrecht]*). У 1514 р. до селянського повстання під проводом Дьордя Довжі приєдналися і кріпаки комітату Угоча. Центральне помістя його маєтку у Ньолабі повстанці також взяли під облогу, але оскільки не мали для цього достатньо озброєння, то лише підпалили браму [141, с. 490].

Більшого успіху досягли повстанці у Нодьсевлюші: тут вони підпалили маєток Перені й навіть зуміли підбурити частину дрібних землевласників, що мали усілякі розбіжності з родиною, аби ті перейшли на їхній бік. Габор Перені та його почет вимушені були ховатися у неприступному Хустському замку. Тим часом у коронних містах комітату Вишкові, Госсумезев, Тячеві й навіть самому Хусті частина рядових городян напали на майно дворян [189, с. 38].

Феїшпан Габор Перені разом із родичами брав участь у битві під Могачем, де і загинув [48, арк. 2]. Його дружина Каталін Франгепан (старша сестра калочайського архієпископа Ференца Франгепана) у 1530 р. запросила до свого маєтку у Ньолабварі Бенедєка Ком'яті, котрий саме переховувався від турків у Хустському замку, і запропонувала йому посаду вихователя свого сина Яноша. Тут, у Ньолабварі, був зроблений переклад листів Св. Павла угорською мовою, що вийшли друком на її ж кошти у 1533 р. у Кракові [357, с. 162]. У шлюбі Габора Перені та Каталін Франгепан народилися сини Янош (VI) та Пейтер (гілка останнього не мала спадкоємців).

Янош (VI) був наджупаном комітатів Угоча [198, с. 724] та Мараморош. Уклавши шлюб із Софією Драгфі, примножив статки родини Перені. У 1552 р., після його смерті, комітатом Угоча управляла його вдова. У їхньому шлюбі народилися кілька дітей, зокрема Пийтер, Габор, Янош (VII), Іштван (VII) – у період 1571–1574 рр. – феїшпан комітату Угоча [198, с. 725].

Іштван (VII) одружився з племінницею героїчного захисника Егера Іштвана Добова, донькою Домокоша Добова Анною. У їхньому шлюбі народилася донька Жофія. Рано осиротілу Жофію взяв до себе дядько Ференц Добов. Згодом вона стала дружиною спершу Дьордя Сейкеля, а згодом Яноша Форгача. Після смерті другого чоловіка повернулася до опікуна, котрий своїм заповітом зробив її однією зі спадкоємців майна родини Добов [357, с. 189].

Син Яноша (V) Іштван (V) у 1514 р. – королівський конюх, у 1525 – королівський чашник. Його дружиною стала Ішота (Єлизавета) Франгепан, старша сестра бана Хорватії-Славонії-Далматії Кріштофа Франгепана. Ішота Франгепан виходила заміж тричі – за Ласло Егерварі, Іштвана Перені та Гашпара Шереді. У шлюбі з Іштваном Перені народилися двоє дітей – Мігаль II та Ференц I. Хлопці виростили у маєтку свого вітчима, якого вважали великим «мисливцем» за майном. Тут діти Перені перейшли на

протестантську віру. Шлюби вони укладали з таких же міркувань: Ференц Перені одружився із донькою Ференца Бебека. Згодом він разом із тестем віддалився від Фердинанда I і перейшов на бік трансільванського князя Яноша-Жігмонда. Кілька разів здійснював напад на війська імператора. Аби помститися за це, генерал Вольфганг Пухам взяв в облогу замок у Нодьіда й знищив його. Після повернення королеви Ізабелли Перені захопив Севлюшський монастир і пограбував його (за народним переказом, приводом до цього стало те, що монахи ув'язнили доньку вельможі). Прихильники імператора не залишилися бездіяльними: головнокомандуючий військового округу Верхньої Угорщини Імре Телекеші захопив спершу Квасівський замок, а слідом за ним і Севлюшський. Після кількадечної облоги Ференц Перені та його родина потрапили у полон. У полоні у Фердинанда I він був до 1563 року, коли у Сіксо йому повернули все конфісковане майно. У шлюбі з Каталін Бебек народилися діти Янош (VIII), Маргіт (дружина Балінта Банфі, а згодом Дьордя Форгача), Дьордь (I), Ференц (II) та Мігаль (III) (двоє останніх померли без спадкоємців). Мігаль (II) – феїшпан Земплінського комітату – королівський чашник був на боці Фердинанда I. Помер у 1557 р. під час штурму Мукачівського замку внаслідок поранення гарматною кулею. У шлюбі з Каталін Сейкель народилися дві доньки – Борбала, дружина Імре Цобор, та Єлизавета, дружина Імре Форгача. Одним із важливих джерел інформації даного періоду став щоденник Мігалья Перені, котрий по його смерті продовжував його зять Імре Форгач.

Добов (*Ruszkai nemes és báró Dobó*) є однією із корінних дворянських родин досліджуваного регіону [Додаток 3], розквіт якої припадає на XVI–XVII ст. Першим відомим родоначальником родини Добов є Якаб, син Гергеля Панкі, який був жупаном комітату Унг. Саме від одного з його синів і почали родину іменувати Рускаї Добов, відрізняючи себе від родичів Паловці, з якими користувалися спільним родовим гербом [333, с. 55-56].

Члени родини Добов як дрібні дворяни спочатку займали різні посади в Ужанському комітаті: зокрема, Домокош Добов був віцеішпаном [209, с. 44]. Громадську діяльність батька продовжував його молодший син, Домокош, якого у 1505 р. обрали послом Державних Зборів від Ужанського комітату [284, с. 54]. Але на нього, коли їхав до Буди на судове засідання у справі про спадщину своєї дружини, 28 грудня 1511 року напали родичі й убили, а його маєтки відібрали. Вдова – Жофія Цейкеї – самотужки виховувала дітей: 4 синів та 2 доньок [284, с. 401].

Стосовно долі старшого сина Ференца Добова збереглося мало достовірної інформації. Він був феішпаном Березького комітату [1, арк. 1] та довіреною людиною Алоїзіо Грітті, регента короля Яноша, після смерті якого прибрав до рук частину його майна [48, арк. 2]. Аби заволодіти й собі цим майном [97, с. 200], власник сусіднього маєтку Пейтер Перені заманив Ференца Добова до Егера, де його схопили і тривалий час тримали увяз'неним. Разом із братами вплутався у справу стосовно державної зради, вибратися з якої йому вдалося тільки сплативши 10 000 форинтів.

У битві під Могачем загинув і один із найзаможніших вельмож країни Антал Паловці, майно якого мали були успадкувати Добови, але король подарував його Габору Перені [139, с. 95]. Добовам вдалося здобути тільки помістя у Середньому, стосовно іншого майна їм довелося судитися з родиною Перені, а відтак із державною казною.

Завдяки спадщині родина Добов стала однією з найзаможніших в Ужанському комітаті (Табл. 3.3. і 3.4.). Якщо за даними перепису від 1550 року майно родини Добов нараховувало лише 134 садиби, то у 1598 році вже 567 будинків (3 969 кріпаків).

Таблиця 3.3

**Кількість порт і хат родини Добов у помісті Паловці
Ужанського комітату у 1550–1598 рр.**

Комітат	Поселення	Кількість порт (1550 р.)	Кількість хат (1598 р.)
Ужанський	Помістя Паловці	54	273 (1911)

	Безев	10	76
	Паловц	10	40
	Полянка	2	12
	Ребрин	6	22
	Шольмош	13	32
	Сенна	3	26
	Тошшоля	2	15
	Захар	8	44
	Радич	-	6

Джерело: розрахунок автора на основі [196, с. 115-118]

Середнянське помістя, за свідченням тогочасних списків щодо майнових відносин, складалося з двох окремих частин. За обробленими даними, з майна родини Добов було виведено частину статків у Геївці-Паллов (частина перейшла до родини Гомоннай Другет), вони ж заволоділи маєтком Валкая (сьогодні Вовкове) сусідньої родини Корлат [3, арк. 1].

Таблиця 3. 4

**Кількість порт і хат родини Добов у помісті Середнє
Ужанського комітату у 1550–1598 рр.**

Комітат	Поселення	Кількість садиб (1550 р.)	Кількість будинків (1598 р.)
Ужанський	Середнянське помістя	80	294 (2058)
	Андрашвагаш	3	17
	Бачава	1	19
	Часлівці	3	-
	Дубровка	6	25
	Горльо	1	13
	Іглінець	3	23
	Кеблер	2	25
	Леговц	1	20
	Орльова	4	11
	Середнє	26	78
	Заводі	2	17
	Гомок	1	-

	Келечин	4	13
	Кішрат	3	-
	Коморовці	5	-
	Мерковц	1	-
	Нодьгалоч	1	-
	Паллов	-	-
	Руська	6	19
	Вамошгєєвц	7	-
	Валкая	-	14

Джерело: розрахунок автора на основі [196, с. 118]

Тогочасні реєстри в Ужанському комітаті як власника майна вказують тільки Ференца Добова. В той же час родина Добов, як спільні власники, мала тільки маєток у 36 обійсть у Березькому комітаті (Чомоня, Ігнец, Нодьдобронь, Серне та Уйфолу). З цього можна зійти висновку, що молодші брати Іштван та Домокош, які не мали власного майна, за тогочасними традиціями жили життям вояків прикордонного замку.

Молодший брат Іштван зробив блискучу військову кар'єру: спочатку опікувався церковним майном на території егерської єпархії, відтак став капітаном замку Егер. Перебуваючи на цій посаді, був організатором охорони замку від турків у 1552 р. Після того, як зумів запобігти передачі цієї території туркам, Фердинанд I призначив його воєводою саме відвойованої Трансільванії [206, с. 77]. Перебування на посаді воєводи було відносно короткостроковим, оскільки Добов після штурму замку Самошуйвар потрапив у полон до королеви Ізабелли. Втекти з полону вдалося тільки за допомогою дружини. Немовби прагнучи компенсувати заподіяну шкоду, король Фердинанд I у 1558 р. надав йому та його нащадкам титул барона [90, с. 143], призначив наджупаном у Боршоді, подарував замки Лийва та Вийглеш, міста Телкібаньо та Гьонц, а на покриття витрат законтрактував тридцятину м. Сенці на 30 тисяч золотих.

Стосунки з новим королем Максиміліаном I вже не були такими безхмарними, адже той, посилаючись на вчинене свавілля, навіть кинув його до в'язниці. Після звільнення Добов усамітнися у своїх маєтках. У 1569 р. разом зі швагром Яношем Балашша з'явився на Державних Зборах у Пожоні, але тут їх звинуватили у зраді й заарештували. Їх винили в тому, що спільно з кількома вельможами з Верхньої Угорщини брали участь у підготовці воєнного походу трансільванського князя Яноша Жігмонда проти Угорщини [224, с. 112]. Іштван Добов на довгі роки став в'язнем Пожонського замку. Як виявилось згодом, звинувачення було висунуте на підставі фальшивих документів. Літнього та хворого вельможу випустили з в'язниці у 1572 р.; незабаром після звільнення він помер у Середнянському замку. Поховали його у каплиці родини у с. Руське [224, с. 120].

Про Домокоша, молодшого брата Іштвана Добова, маємо обмаль інформації. Зазнав слави здібного військового та політика, брав активну участь у громадському житті Ужанського комітату. Ворожнеча з родиною Перені позначилася і на його долі. Влітку 1551 р. під час виконання вимог нірбаторської угоди Домокошу Добову випала честь спільно з капітаном Сфорзою Паллавічіні супроводжувати королівську корону з Токаю до Пожоні. У 1553 р. став заступником воєводи Трансільванії. Вельможі-прихильники королеви Ізабелли схопили його і передали туркам; йому вдалося визволитися тільки у 1559 р. після сплати чималого викупу. 15 листопада 1564 р. король і йому дарував титул барона [90, с. 56]. Залишив по собі малолітнього сироту Якоба.

Син Іштвана Добова Ференц – феїшпан Боршодського комітату – був одним із найвидатніших військових своєї епохи, брав участь у 15-літній війні проти турків. Одружившись з Юдітою Керечені (племінниця польського короля і трансільванського князя), став близьким родичем трансільванських князів. 13 жовтня 1573 р. йому нарешті вдалося здобути спадщину Паловці, про яку він давно мріяв, щоправда, під заставу у 80 тисяч угорських форинтів. Після смерті його небожа Якоба Добова, що настала у 1585 р.,

управління величезним майном було зосереджено у руках Ференца Добова [7, арк. 1]. До вже наявних маєтків у комітаті Берег додалися Ардов, Дерцен, Кішдобронь, Нодьдобронь, Нодьмужай, Серне, Кайданово та Косонь. У 1591 р. йому запропонували посаду капітана замку Егер, але він відмовився. Навесні 1593 р. ще брав участь у поході за визволення Фюлеку, але через хворобу в подальшому уникав воєнних дій.

Оскільки недуга (проблеми з жовчним міхуром та нирками) ставала дедалі нестерпнішою, вельможа 28 січня 1602 р. склав заповіт [102, с. 192-215], в якому розпорядився стосовно власного майна. Першочерговим нащадком став Янош Балашші (син його молодшої сестри Крістіни та Балінта Балашші), за ним слідувала Жофія Перені (донька Анни Добов та Іштвана Перені). У разі, якщо ці особи та нащадки не залишать за собою спадкоємців, майно переходить до дітей Анни Добов та Яноша Зелемийрі. Ференц Добов помер 15 вересня 1602 р. у Еперйєші. Люди Сепешської палати ще того ж дня напали на його маєтки і забрали все рухоме майно. Оскільки родина Добов реалізовувала у Польщі вино, виготовлене у середнянському та гедьолйянському помістях, то в заповіті Ференца Добова перераховується і велика кількість готівки. Це підтвердилося й тим, що люди палати не розчарувалися у своїх розрахунках: у Середньому та Еперйєші у бочках та скринях знайшли й арештували 22 тисячі золотих, 19 тисяч талярів та 77 тисяч форинтів [102, с. 265].

Оскільки Янош Балашша помер ще раніше, офіційною спадкоємицею стала Жофія Перені. Молодій жінці, котра вже двічі овдовіла (першим її чоловіком був Дьордь Сейкель, другим – Янош Форгач), доводилось рахуватися не тільки з інтригами при дворі, але й із родичами, бо всі вони мали намір прибрати майно до рук [15, арк. 2]. Щоб мати надійну підмогу, Жофія Перені вийшла заміж за генерала Сігфріда Колонича. Після смерті Жофії Перені головним спадкоємцем став її син від першого шлюбу Якаб Сейкель. Саме йому й довелося судитися з іншими спадкоємцями, вказаними у заповіті – Борбалою Зелемийрі та її чоловіком Мігаєм Лорантфі.

Активна громадська діяльність родини Добов тривала всього протягом трьох поколінь. З огляду на їхні маєтки вони належали до категорії «bene possessionatus» – дворянства комітату, але завдяки славі, здобутій у воєнних походах проти турків, а також королівським дарункам за визнання цих заслуг, піднялися до рангу аристократів. Переважну більшість їхніх маєтків у комітатах Унг та Берег успадкували нащадки родини Лорантфі по жіночій лінії.

Долгаї (*Dolhai Dolhay*), за легендою, є нащадками русинського князя, який під час віднайдення своєї нової батьківщини провів угорців через перевали Карпат, і у винагороду за це під Мукачевом дістав від князя Арпада маєтки на околиці Довгого: «Від цього русинського князя походять Борис та Ільс, перший серед яких отримував у спадщину володіння від Тиси до Боржави, а другий – від Боржави до Латориці й геть аж до польського кордону. Ці значні за територією володіння нібито не мали чітко визначеної межі, і ще й на початку XIV століття були цілісною, неподільною територією» [284, с. 340-341].

Але реальність набагато прозаїчніша: предки родини перебралися до Марамороша з Куманії (нині Молдова) ще за часів короля Бейли IV. Генеалогічне дерево роду має волоські коріння – саме звідси й походять родини Госсумезеї (згодом – Долгаї), Білкеї, Ліпчеї, Горзови з Білок та Комловші [Додаток Л] – це вважається достовірним з 1366 року [284, с. 341]. Щодо цього сатмарський архіваріус Дьордь Петроваї, рід якого ведеться від однієї з гілок родини, розмірковує: «Свідченням волоського походження та спільного роду є і величина території маєтків, що, по суті, була рівною із розташованими поруч ілошвайським та сусідніми білківським і довжанським маєтками, і ніби вказує на те, що ці чотири великі маєтки були власністю чотирьох братів, і здається вірогідним, що першими поіменно відомими їх родоначальниками були рідні брати Мігаль Комловші Торпа, воєвода

Корачонь Білкеї, воєвода Санісло Госсумезеї та Максим Ілошвай, і всі вони були синами Татамера Олаха» [319, с. 73].

Перший відомий родоначальник родини Долгаї Санісло I (Госсумезеї) [319, с. 74-75], воєвода волохів комітату Берег у 1330 р., разом зі своїми братами втік із Молдови, рятуючись від переслідування воєводи Драгоша.

Долгаї та їхні родичі як одна з кнезівських родин Мукачівської домінії дістали маєтки Керецьки та Кушниця у дар від королівни Єлизавети-старшої, дружини Карла Роберта [313, с. 75]. Справжній дворянський титул здобув Санісло Долгаї, котрому власник Мукачівської домінії Федір Корятович у подяку за його вірність подарував село Шоркод. Натомість Долгаї довелося повернути Керецьки та Кушницю, що були частиною колишнього королівського помістя [320, с. 125].

У документах Королівської курії дуже часто згадуються випадки свавілля членів родини, скоєні ними проти своїх родичів або ж проти сусідніх маєтків. Так, наприклад, Мігаль Леординаї Орда у 1471 р. захопив частину худоби у Довгому, Задньому та Бронці, передані свого часу Амбрушу Долгаї, а також маєток у Довгому, а відтак продав їх за 600 золотих Ласло Ілошваї та Флорішу Зірмаї [321, с. 172]. Король Матяш за таке свавілля засудив їх до страти шляхом відтину голови. Тоді Леординаї, а також зацікавлений у цій справі Мігаль Петроваї (син Богдана Долгаї) уклали угоду зі своїм родичем Амбрушем Долгаї і взамін покарання віддали йому маєтки у Довгому, Бронці, Задньому та Рожаї, де, за наказом короля Матяша, у 1471 р. було зареєстровано нового власника [357, с. 121-122].

Члени родини Долгаї постійно ворогували зі своїми родичами, з якими доводилося ділити спадщину воєводи Яноша з Яношвойдофолво. Однією із жертв цих чварів став Остас Гергеш із Сарвасова, якого Амбруш Долгаї 1465 року нібито втопив у Тисі. Окрім Амбруша Долгаї значну кар'єру при дворі зробив і Пейтер III. Він служив при дворі короля Матяша як паж, відтак за часів короля Уласло II був спочатку придворним (1490–1501 рр.), потім помічником конюха (1503–1510 рр.), а згодом королівським

комірником (1513–1518 рр.). У подяку за свої заслуги в 1499 р. дістав маєтки колесованого за розбій та грабїж Деметера Драгомерфолві [321, с. 170].

У 1535 р. Томаш Долгаї скоїв страшний злочин: з невідомої дотепер причини замовив убивство своєї другої дружини [321, с. 168]. За це капітан Хустського замку Кріштоф Каваші наказав схопити його і, згідно з наказом короля Яноша Саполяї, відтяти йому голову. Маєтки Томаша Долгаї були конфісковані й приєднані до Хустського замку. Повернути їх вдалося лише його синові Дьордеві (III), який за сприяння головнокомандуючого Андраша Баторі отримав від короля Фердинанда I нову дарчу грамоту на свої маєтки. Дьордь Долгаї у 1571 р. далі примножив родинні статки, за 400 форинтів придбавши у с. Мале Мужієво півмаєтку разом із землями, що належали до нього [257, с. 221].

У 1569 р. Дьордь Долгаї домовився зі своїм двоюрідним братом Імре (II) та двоюрідною сестрою Ілоною Долгаї, а також її чоловіком Гашпаром Корнішем про припинення усіх існуючих між ними чварів і поділ родинного майна [321, с. 169]. Згідно з цими домовленостями, Крива, Тороцкез, Кекенеш, Ірголц, Нересниця, Ганьофолво, Калинфолво та Домбов, а також часткові володіння маєтками Екермезева, Келечина та Репинного переходили Гашпару Корнішу, його дружині та їхнім нащадкам по обох лініях; Довге, Задне, Бронька, Ровосмезев, Керецьки, Кушниця, Сурдок та Батиза, а також частини у Рожаї, Леордині, Руському та Руській Полянні діставалися Дьордю та Імре Долгаї [88, с. 225].

У шлюбі Дьордя Долгаї та Клари Стойка народилися двоє дітей – Пийтер (IV) та Софія, опікунство над якими взяв на себе їхній родич, феїшпан комітату, капітан Хустського замку Гашпар Корніш. Клара Корніш принесла в шлюб значні маєтки, зокрема й помістя у Вайнагу, частини маєтків у Вайнагу, Дарві, Крічфолу, Кевешлігеті, Горінчові, Зерфолві, Екермезеві, Візкезі, Келечині та Голятині [321, с. 169]. Пейтер (IV) поділив маєтки з сестрою, а відтак у 1594 р. під позику у 775 форинтів передав усі

свої володіння своякові Балажу Бейці. Не маючи нащадків, ця гілка родини Долгаї перестала існувати.

Родина Долгаї продовжувалася по гілці наймолодшого сина Амбруша Долгаї – Пейтера (III). Продовжив рід Імре (II), у сім'ї якого народився єдиний син Янош (X) [321, с. 173]. Поки той не досяг повноліття, його опікуном був Дьордь Долгаї (III). Родинні маєтки були предметом чималої кількості судових позовів, зокрема проти близьких родичів Корнішів. В укладеному у 1587 р. шлюбі Яноша (X) та Анни Бекені Тетеї народилися четверо дітей: Жігмонд (IV), Дьордь (XI), Янош та Пейтер (VI) [321, с. 172]. У 1608 р. Долгаї за 500 форинтів придбали маєтки у Келечині, Візкезі, Екермезеві, а також у Верхньому та Нижньому Голятині [321, с. 173-174].

Пейтер (VI) помер у дуже молодому віці, єдиним його нащадком став син Пал. Пал Долгаї помер у 1652 р., залишивши після себе трьох дітей – Габора (помер у юному віці), Дьордя (V) та Марію (дружина Габора Банфі, майбутнього наджупана комітату Добока). Дьордь Долгаї був замішаний у страшному злочині й, рятуючись від вірної смерті, уклав угоду з трансільванським канцлером Мігаєм Телекі, за якою по його смерті володіння родини Долгаї переходили його нащадкам [321, с. 175]. І хоча угоду завірили як князь Трансільванії Мігаль (I) Опофі (1661–1690 рр.), так і король Леопольд I, згодом Дьордь Долгаї подав до суду на вдову Телекі Юдіту Вер через образливу щодо нього угоду.

Петроваї (*Dolhai és petrovai Petrovai*) є нащадками Санісло (I) Госсумезеї, воєводи волохів Ужанського комітату, який у 1335 р. перебрався до Угорщини разом із ріднею та отримав маєтки Госсумезев (Довге, яке на той час ще перебувало у складі комітату Берег, а згодом Мараморош) та Лази (комітат Унг). У 1405 р. король Жігмонд вилучив його маєтки з-під влади комітатського правосуддя, відтак у 1411 р. подарував Санісло та його синам села Петрово, Леордина, Руськово, Русполян (нині Говошмезев), Сурдок, Рожаль, Шайов та Батиза [316, с. 58].

Засновником родини Петроваї став син Санісло Госсумезеї Богдан [Додаток К]; його внук Мігаль, котрий у 1446 р. у Марамороші займав посаду справника, вже іменувався Петроваї [316, с. 58]. Мігаль Петроваї кілька разів відзначився на полі бою. У 1467 р. разом із членами родини супроводжував короля Матяша під час його походу на Молдову. Під час походу воїни воєводи Іштвана влаштували засідку королівським військам і 15 грудня зненацька напали на угорців.

Петроваї та члени його родини своїми тілами захищали пораненого короля, у нагороду за цей вчинок 17 вересня 1469 р. Матяш своєю грамотою вилучив як їх особисто, так і їхні маєтки, з-під влади Марамороського феїшпана, віцеїшпана та справників [316, с. 59]. Будь-який судовий позов проти них здійснювався тільки за присутності короля перед судом палатина та головного крайового судді. Родина користувалася цим привілеєм аж до 1650 року, коли він був анульований Трансільванськими державними зборами. І хоча завдяки угоді з Амбрушем Долгаї Мігалю Петроваї вдалося уникнути смертної кари, він утратив усі свої права стосовно маєтків у Довгому, Задньому та Броньці.

Син Мігалья Янош – посол на державних зборах (1505 р.) та віцеїшпан (1508–1519 рр.) комітату Мараморош – був спільним родоначальником усієї родини Петроваї, а також її гілок, що прийняли імена Бойласко, Мігалко, Філіпчук, Васієс, Палкуш, Іллийш, Попан, Габоран, Нікорич, Єнчі, Нетребич та Іваник. Ім'я Яноша Петроваї востаннє згадується у комітатських документах, датованих 1539 роком. [316, с. 60]. На той час він уже володів значними маєтками у долині Вішо та Ізи, сюди належали села Петрово, Леордина, Русково, Руська Поляна, Сурдок, Шайов, Шайовполяна, Шовшпоток, Рожаля, Батиза та Бедев. Ця група маєтків була однією з найбільших у комітаті, тож не дивно, що у своїй грамоті від 1530 р. керівники комітату величають голову родини Яноша Петроваї як «нашого пана, родича та друга» (*dominus fraterque et amicus noster*) [316, с. 60].

Його син Пал (I), у 1544 р. був віцеіспаном комітату Мараморош. Молодшого брата Пейтера (I) обирали віцеіспаном у 1548, 1549, 1550, 1553 та в 1558 роках [316, с. 61]. Оскільки ця посада була тісно пов'язана з каштелянством у Хустському замку, він придбав два маєтки у місті Хусті. На кошти спадщини Угочанської родини Зоардффі придбав маєток у Матьфолво, а також менші маєтки у комітаті Берег – у Липчі та Білках. Із трьох шлюбів Пийтера Петроваї (I) народилася єдина дитина, син, котрий нащадків не мав.

Маєтки родини у Безев, Руській, Полянї, Леордині та Сурдок успадкували його дядьки Іштван (I) та Дьордь (II). Члени родини й надалі були активним у громадському житті комітату, Янош Петроваї у 1616, 1617, 1619 та 1622 роках був віцеіспаном комітату Мараморош [316, с. 62].

Дьордь (III) Петроваї став військовим, у 1665–1667 рр. відзначився як заступник капітана замку Токай [316, с. 64]. Віддав у заставу свої попередні маєтки і оселився спочатку у Шароші, а відтак в Ужанському комітаті. Тут взяв у заставу в 500 форинтів частину маєтку Дарма, а ще придбав менший маєток у Корлат-Холмці. А під заставу у 800 угорських форинтів взяв у вдови Дьордя Другета ціле село Руський Мочар в Ужанському комітаті. У 1659 р. успадкував маєток свого дядька Жігмонда Гестереді у Шошварі.

У Дьордя (III) Петроваї були два сини – Янош (V) та Дьордь (IV). Янош Петроваї кілька разів (1668, 1693) обирався віцеіспаном комітату Унг [318, с. 115]. Завдяки своїй дружині Жужанні Н'ярі здобув чимале майно у комітаті, зокрема села Середнє, Есень, Глибоке, Геївці, Часлівці, Аг-Телек, Кеблер, Дубровка, Андрашовці, Ігнец, Іглінц, Легц та Слатинка [318, с. 116]. Центром свого маєтку обрав курію у Часлівцях. Також завдяки Жужанні Н'ярі породичався із палатином герцогом Палом Естергазі, графськими родинами Гомоннай, Другет, Берчені, Зічі, Кеглевич.

Кун (*Rozsályai nemes és báró Kun*) – сім'я з роду Гут-Келед перебралася до комітатів Угоча та Мараморош із комітату Сатмар, де завдяки

спадщині або шляхом купівлі здобула чималі статки [287, с. 307-310]. Угочанські маєтки Міклош (син Тіба) дістав у дарунок від короля Іштвана V за вірність його батькові під час воєнних походів. Це були поселення Шаланки, Фекетепоток, Модьоркомьят, Ороскомьят, Кіш- та Нодькарасло.

Першим відомим родоначальником родини Кун був Кун (Kun de Rosály Comes), який жив у 1291 р. Першим достовірним предком є Якаб Кун, який спільно зі своїм братом Міклошем управляв поселенням Чахолц (комітат Сатмар), де у 1425 р. було проведене розмежування володінь.

У 1462 р. у м. Буді король Матяш маєтки Яноша Отьої у селі Шаланки подарував родичам померлого – синам Якоба Куна – Міклошу, Ласло, Кріштофу, Якобу та Яношу [83, с. 178]. А у 1476 р. Дьордь Гачалі та його батько Янош, а також інший Дьордь за 2000 форинтів продали свої шаланківські маєтки вищезгаданим синам Якоба Куна. У 1483 р. ті ж таки Куни успадкували майно Берната Денгелегі. Після смерті всіх близьких родичів у 1509 р. Нош Кун був уже єдиним володарем родинних маєтків.

Пал Кун був серед тих, хто у 1526 р. грабував кораблі, на які королева Марія Габсбург, втікаючи з Буди, завантажила державну казну. У 1527 р. король Фердинанд позбавив Якоба Куна шаланківського маєтку і віддав його Ласло Кендереші, але родина незабаром повернула майно, більше того, примножила чисельність своїх володінь, оскільки після смерті Ласло Гачалі його майно знову повернулося до Кунів.

У 1550 р. князь Янош Жігмонд затвердив за братами Кун (а саме Домокошем, Гергелем, Пийтером, Ласло та Іштваном, а також Імре та Міклошем) всі їхні маєтки, й навіть подарував їм нові [83, с. 192-193].

24 грудня 1608 р. у с. Шаланки помер Гашпар Кун, якого поховали у місцевій реформатській церкві (надмогильний пам'ятник зберігся до наших днів). У 1612 р. відбувся поділ майна між його донькою Анною, її чоловіком Ласло Барковці та їх родичем, сатмарським феїшпаном Ласло Куном, а також повернення родового майна. В подальшому до статків, що були відомі як спадщина Барковці [243, с. 150-155], належали Шаланки, Фелшевкарасло,

Ельвеш, Алшовкарасло (частково), Матьфолво, Кевешд, Фекетепоток (частково), Ком'ят, Кішолмаш, Нодьолмаш, Комловш, Чонгова, Тисабеч, Мосарфолво, Бене.

Із заповіту вдови Гашпара Куна Анни Пелліні Нодь (датованого 24 березня 1616 р.) відомо, що, попри розподіл майна [102, с. 229-231], родинна ворожнеча не припинилася, наслідком цього стало те, що у 1616 р. Ласло Кун зі своїми вояками напав на Шаланки і пограбував поселення.

Ласло Барковці спробував відстояти свої права, тож звернувся до Лелеської капітули як до посередника. У 1627 р. за вказівкою трансільванського князя Набора Бетлена представники Лелеської капітули знову прибули у комітат, де «заради добросусідства та з доброї волі радника та сатмарського капітана Ласло Куна» ліс під назвою Нодьгоссу на межі комітату було поділено: відтепер дві частини його віднесли до комітату Берег, одну – до Угочі [212, с. 68].

Феїшпан Сатмарського комітату, капітан замку Сатмар Ласло Кун за вірну службу отримав від короля титул барона. Помер у 1647 р. без спадкоємців – так само, як і його молодший брат Іштван у 1659 році як останній представник чоловічої статі родини Кунів із Рожалю.

Іштван Кун спочатку служив при дворі Габора Бетлена як зброєносець князя, а у 1648 р., згідно з пунктами Лінцької мирної угоди (1645 р.), обійняв посаду феїшпана Сатмарського комітату. «Вельмишановний молодий панич» опинився у центрі громадської уваги тоді, коли Марія Сейчі, вдова Іштвана Бетлена-молодшого, племінниця спадкоємця князя Габора Бетлена, обрала його собі за чоловіка. У своєму листі, написаному 18 жовтня 1634 р. у Монові, Іштван Кун запросив свого двоюрідного брата Іштвана Шульок, аби той «разом з усіма родичами та коханими» склав йому весільний супровід «від власного будинку» до Деви, де «у місяці листопаді візьме шлюб із Марією Сейчі, вдовою Іштвана Бетлена-молодшого» [357, с. 143]. Подружнє життя тривало всього три роки і завершилося за скандальних обставин. Оскільки Марія Сейчі протягом тривалого часу не поверталася у їхній маєток

у Сатмарі, Іштван Кун зі своїми вояками штурмував її помістя у Деві, але жінці вдалося сховатися у замку. Чоловік, «не зумівши домогтися жінки, марно ламав голову, сумував, залишив дім порожнім», а відтак повернувся додому. Сторони не зволікаючи подали на розлучення, судова тяганина тривала довго.

Іштван Кун згодом знову одружився; другою його дружиною стала Ката Бетлен (донька Іштвана Бетлена, вдова Шамуеля Дюлофі), третьою – Каталін Калнокі, сестра трансільванського канцлера Шамуеля Калнокі, про яку він згадує у своєму заповіті від 1659 р. як про «милу супутницю життя» [102, с. 377]. У заповіті, датованому 18 лютого 1659 р., Іштван Кун розпоряджається стосовно спадкоємців родинного майна, зокрема 8 мараморощських поселень (Секленце, Гернеште, Шіліште, Хусткез, Мігалькофолво, Шандорфолво, Шовфолво та Етвешфолво) [172, с. 2-3]. У разі його смерті без нащадків першочерговими спадкоємцями стають сини його сестри Кати Кун – Дьордь та Міклош Толді. У заповіті Іштван Кун також зазначає, що його дружина має право на спадок тільки у тому разі, якщо «залишиться при правдивій реформатській вірі й не виходитиме заміж за папіста», в протилежному випадку «майно своє заповідаю... племіннику Дьордю Толді» [102, с. 312].

Питаннями успадкування майна родини, що не мала нащадків, вимушені були займатися навіть Державні Збори у своєму законі № CXVII від 1659 року [390].

Погань (*Csebi Pogány*) були родом із комітату Зала, західної частини Угорського королівства. Першим задокументованим родоначальником був Герцег (*nobilis de Enyereh*), котрий жив за часів короля Бейли IV. За даними джерел [290, с. 343-344], першим прізвище Погань (*de Cheb*) взяв онук Герцега Іштван (1379–1400 рр.). Родина, що походила від сина Герцега Імре (I), мала маєтки переважно у Задунаї та Хорватії, і тільки у XVI ст. виникла

та притисянська гілка, що володіла чималими маєтками у комітаті Мараморош [225, с. 231].

Імре (I) відзначився під час військових походів короля Ласло IV до Чехії та Австрії, про що свідчить і грамота, датована 1279 роком: «Майстер Імре попри те, що у цьому бою й сам зазнав серйозних поранень, зумів доставити до короля полоненого лицаря» [290, с. 312]. Саме тоді й дістав від короля у дарунок маєток Апша (комітат Мараморош). Один із членів родини, а саме Міклош (I), у 1326 р. отримав від короля Карла I (Анжу) родинний герб [Додаток Ї], що зображує золотого сокола з розпростертими крилами, під крилами золота конюшина, у дзьобі зелена гілка з золотим листям [290, с. 313].

Родина Погань своїм статусом у Задунаї завдячує також тому, що шляхом вдалих шлюбів їй вдалося тісно поріднитися з родинами Каніжаї та Банфі. Пейтер (III) Погань був одним із найздібніших полководців короля Матяша, брав участь в австрійських воєнних походах, завдяки чому дістав призначення на посаду жупана у Пожоні, й тим самим піднявся до рангу баронів. Після смерті бездітного Томаша Урмезеї, що настала у 1495 р., Уласло II його марамороські маєтки, в тому числі Урмезев, подарував Пейтеру Поганю.

У 1499 р. Пейтер (III) Погань далі примножує свої маєтки у Марамороші: був зареєстрований у населених пунктах Феєредьгаза, Йод, Коньха, Селіште, Борша, Салач, Драгомер, Надьбочков, Нягово, Н. та В. Нягово, Н. та В. Вішо. Оскільки нащадків у нього не було, свої маєтки залишив у спадок племінникам. З-поміж них слід відзначити Жігмонда (I), який за сприяння свого дядька зробив ще й успішну кар'єру при дворі [171, с. 2], а відтак у 1494 р. був призначений королем на посаду наджупана комітату Мараморош та «графом та комірником соляних копалень» (*Comes et Camerarius salium in Marmatia*). У 1498 р. він здобув нові маєтки у комітаті – Верешмарт, у 1505 р. дістав право проведення ярмарків для міста Урмезев [171, с. 3]. Свідченням його авторитету було те, що він був одним із членів

королівської ради, призначеної до малолітнього Лайоша II. Оскільки він розтратив чималі кошти з посагу своєї дружини, віддав їй у заставу 2000 форинтів, зокрема місто Урмезев разом із 15 селами, що належали до нього. Помер у 1526 р. під час битви під Могачем [171, с. 9].

Завдяки доньці його брата Яноша (I) Шари Погань, одним із відомих землевласників комітату Мараморош став капітан Хустського замку Матяш Бродаріт, але, як про це свідчать дані переписів, всього через одне покоління ті маєтки родини Погань, що знаходилися у комітаті, знову були зосереджені у руках родини []. Син Жігмонда (I) Пейтер (IV) уклав угоду з удовою свого батька, в тому числі за 5112 форинтів відкупив віддані у заставу марамороські землі, й також уклав договір про спадкування, за яким все рухоме і нерухоме майно по її смерті відходило йому.

У шлюбі Пейтера (IV) з Єлизаветою Дершфі з Сердагелю народилося 5 дітей. Нащадки у 1554 р. розділили між собою маєтки родини у комітатах Зала та Мараморош, з яких Урмезев, Нягова, Верешмарт, Корачоньфолво, В. Апша відходили Меньгарту I. У 1562 р. угоду було закріплено у присутності вошварського конвенту з такою умовою, що представники марамороської гілки зобов'язані щороку виділяти по 50 форинтів на витрати судового процесу проти родини Банфі.

Ім'я засновника марамороської або тисянської гілки родини Меньгарта (I) Поганя фігурує в документах у період між 1550 і 1566 роками. У 1550 р. він судиться зі своєю двоюрідною сестрою Шарою Погань, і оскільки та проявила невірність до династії Саполяї, королева Ізабелла наказала конфіскувати все її майно, яке віддала Меньгарту Поганю. У 1558 р. спалахнули межові суперечки з містом Вишково, що належало Хустській домінії; справу, за наказом феїшпана і капітана Хустського замку Кріштофа Годьмаші, розглядав суд комітату. Меньгарт Погань був посадовцем комітату: у 1559 р. його обрали віцеїшпаном. Помер у 1566 р. біля Дебрецена у бою проти кримських татар, що саме поверталися з походу до Угорщини. У його шлюбі з Анною Корніш народилися два сини – Дьордь (IV) та Пийтер

(V). Опікунство над сиротами взяв на себе їхній дід, надзупан Марамороського комітату, капітан Хустського замку Гашпар Корніш.

Дьордь (IV) Погань, заручившись довірою дворянства комітату, кілька разів обирався віцеішпаном: у 1597 та 1599 роках [172, с. 4]. Як людина військова, з походами Жігмонда Баторі побував у прикордонних областях як Угорщини, так і Трансільванії. Завдяки шлюбу з Кристиною Фігеді він породичався із родинами Другет, Лошонці, Розгоні та Баторі, в тому числі з самим князем Трансільванії. Скориставшись родинними зв'язками з Фігеді, їх син Дьордь (VII), котрий у 1634 р. був обраний віцеішпаном комітату, замок у Черепі, що дістався йому у спадок від головного крайового судді Іштвана Баторі, разом зі всіма землями передав своїй родичці Анні Телегді та її чоловікові Іштвану Н'ярі за суму в 10 тисяч форинтів.

У шлюбі Дьордя (VII) та Аготи Стойка народилися родоначальники інших гілок родини: Дьордь (IX), який помер без нащадків чоловічої статі; Іштван (VIII), Болдижар (III) (був віцеішпаном комітату 4 рази – у 1667, 1668, 1682 і 1683 рр.) та Імре (V) [357, с. 130]. Останній переніс центр своїх володінь до Ужанського комітату. Згодом ця гілка родини Погань, родоначальником якої був Дьордь (IV), заселилася і в комітатах Угоча та Берег, де мала маєтки аж до XX століття. Їх палац у селі Балажер (комітат Берег) зберігся до наших днів.

Молодший брат Дьордя (IV) Пийтер (V) у 1629 р. і сам був віцеішпаном комітату, так само, як і його син Меньгарт (II), котрого у період 1639–1659 рр. кілька разів обирали на керівні посади [148, с. 214]. Його внук Меньгарт (III) у період між 1673 та 1703 роками тільки два роки (1682, 1683) не був обраний; це у документах згадується переважно як «*antiquus viccomes*» (лат. старий віцеішпан). Молодший брат Меньгарта (III) Гашпар (III) у 1670 р. обирався на керівні посади комітату [257 с. 216].

Ваш (*Szigeti Vass*). Типовими представниками дрібних дворянських родин, що досягли важливого суспільного рангу на рівні комітату й через це

займали важливі посади, була родина Сігеті Ваш, члени якої у XVII ст. у комітаті Берег дослужилися до посади віцеішпана. Приклад родини Сігеті Ваш є красномовним свідченням того, як єдиний марнотрат може девальвувати накопичене копівкою працею майно до такого ступеню, що навіть дворянський статус родини, що свого часу управляла цілим комітатом, став сумнівним в їхньому рідному селі.

Родина, що походила із комітату Мараморош, у 1456 р. дістала у дар від короля Шухатаг (сьогодні Осна Sugatag, Румунія), а згодом і Ронасейк (сьогодні Costiui, Румунія), а також вона мала частину Слатини (Солотвина) [293, с. 241]. Перший відомий її родоначальник – писар Пийтер, який відзначився при штурмі Яйца, а після здобуття дворянського рангу прийняв ймення Антал. Антал Ваш у період 1546–1563 рр. кілька разів обіймав посаду віцеішпана комітату Мараморош. На той час родина володіла лише будинком у Сігеті та млином. На прохання Антала Ваша король Фердинанд I підтвердив дворянський титул родини [Додаток М], а завдяки шлюбові з Каталін Гулачі Орос він став землевласником у комітаті Берег. Саме в той час Ваші заволоділи маєтками у селах Гулач, Бодолів, Угорня, Гете, Нірешфолво (комітат Берег) [257, с. 241], Чеке (Сатмар), Гідегпоток (Мараморош). Його син Мартон-старший (помер у 1589 р.) ще більше примножив статки родини, одружившись із Магдалиною Даровці, а відтак – із Анною Зоколь. Придбавши дворянську курію у Гулачі, він остаточно перебрався із Марамороша до комітату Берег.

Син Мартона Ваша Габор Ваш (помер у 1634 р.), який взяв собі за дружину Софію Андраші з Чіксенткіраль, у 1625 р. був віцеішпаном комітату Берег [255, с. 123]. Названа мати його дружини Ката Палфі (вдова палатина Іштвана Іллейшгазі) заповіла їй у спадок 8000 форинтів; на ці кошти родина далі примножила свої володіння у комітаті Берег. Габор Ваш виступає як «королівська людина» (*homo regius*) [258, с. 190], у комітаті його називали великим «мисливцем» за статками.

Мартон Ваш-молодший (помер у 1667 р.) у 1642 р. був членом апеляційного суду комітату Берег, а з 1651 року й протягом 7 років – віцеішпаном. Його першою дружиною була донька його вітчима Анна Ібрані. По її смерті у 1652 р. взяв собі за дружину вдову Болдижара Чомакезі Анну Фекете, третьою його дружиною стала Єлизавета Шармашагі.

У 1658 р. Мартон Ваш набув великої честі: після смерті Імре Мошдоші звільнилася одна з посад радника Сепешської палати [210, с. 171], саме йому і запропонували обійняти цю посаду. Спішська палата, заснована у 1567 р. з метою управління фінансовими справами комітатів Верхньої Угорщини, окрім контролю над казначейськими маєтками займалася ще й фінансуванням воєнних справ, зокрема контролем над фінансами прикордонних фортець, частковою оплатою війська та придбанням воєнних матеріалів [210, с. 172].

Спішською палатою, що була розташована у Кошице, керували два радники. Мартон Ваш обіймав посаду радника старшого за рангом (senior consiliarius) аж до своєї смерті у 1667 р. Радник восени, у період збору врожаю, перебував переважно у своєму маєтку в Гулачі; саме в той час він навідувався до установ правосуддя комітатів Верхньої Угорщини, зокрема і комітату Берег. Про це він згадує у багатьох своїх листах [210, с. 177].

Як свідчать документи, Мартон Ваш за свою діяльність на посаді радника протягом восьми років та двох місяців отримав 4991 форинт 52 динари зарплатні. Оскільки у жодному з його шлюбів дітей не народилося, майно успадкували діти його молодшої сестри Єлизавети. Єлизавета Сігеті Ваш була у шлюбі 4 рази, мала дітей у другому та четвертому шлюбах [250, с. 460].

Друга гілка родини продовжувалася по лінії молодшого сина Антала Ваша – Бенедєка (молодший син старшого Мартона). Бенедєк, ймовірно, був ще дитиною, коли померла його мати, й оскільки його виховання потребувало значних коштів, частину свого спадку Антал поклав у заставу, а також взяв кредит у 75 форинтів від писаря Лукача під заставу на певну

золоту-срібну «худобу». Згодом їх викупила його молодша сестра Шара Ваш, дружина Яноша Фанчікаї. Сімейне помістя Антала було у Гулачі, де він разом із дружиною Анною Петкі у 1584 р. повернув назад свої маєтки у Екерітов, Гулачі та Тіводорі (комітат Сатмар), а також примножив їх. У цьому шлюбі народилися троє дітей, у тому числі син Дьордь [293, с. 242].

Дьордь (I) Ваш (помер у 1666 р.) у 1625 р. був членом апеляційного суду комітату Берег. У 1628 р. виступав проти обміну певних Марамороських маєтків між його двоюрідним братом Габором Вашем та наджупаном Іштваном Бетленом, але з часом дійшов з ними згоди. Придбав кілька маєтків, у тому числі у 1633 р. повернув частину гулачського маєтку своєї молодшої сестри Борбали. У своєму заповіті, датованому 12 січня 1662 року, серед статків згадує, зокрема, курію у Гулачі, до якої належали 3 заселені та одна пустуюча земельні ділянки. На загальних зборах комітату Берег у 1665 р. ще був обраний членом апеляційного суду, але протокол від 2 січня 1667 р. уже згадує його серед померлих.

Син Дьордя (I) Ваша Янош (IV) уже замолоду мав чималі борги. З дружиною Софією Гулачі (за твердженням жінки) «через відвідини Бога та мої важкі недуги» не жив подружнім життям, тож за кілька років спільного життя, а саме у 1671 р., вони розлучилися. Янош Ваш перебрався до Дебрецену, де через його марнотратство, а відтак закладання маєтків у заставу родина потрапила у скрутне матеріальне становище. Гулачське помістя, до прикладу, було закладене у заставу в 300 форинтів. Коли у 1692 р. він знову повернувся до Гулачу, був настільки збіднілим, що навіть його належність до дворянського стану ставилася під сумнів. З його шлюбу з Софією Гулачі все ж таки народилися близнюки Бенедек та Андраш, а також донька Єлизавета, котрих виховував онук Єлизавети Ваш Мігаль Кенде.

Висновки до третього розділу

На жаль, історична наука протягом останніх десятиліть не приділяла значної уваги дослідженню історії родин, усе ж завдяки доступним джерелам та науковій літературі ми маємо нагоду пізнати побут, політичні та

економічні відносини дворянських родин. Можна констатувати, що дворянство досліджуваного регіону Північно-Східної Угорщини не відрізнялося значною мірою від дворян сусідніх регіонів, навпаки, помітна велика кількість спільних рис. Історичні документи свідчать, що за рахунок родинних зв'язків дворянські династії значно частіше підіймалися до вищого суспільного рангу, ніж завдяки милості правителя.

Хоча Іштван Вербовці ще в 1514 році згадує про єдине дворянство з ідентичними правами, все ж контраст між верхніми та нижніми прошарками дворянства був значним та помітним уже наприкінці XV століття. Дрібні дворяни, що господарювали на своїй земельній ділянці та мали 1-2 маєтки, часто жили в подібних або навіть гірших умовах, ніж кріпаки, саме через це вони часто приєднувалися до різних суспільних рухів (приміром, селянське повстання 1514 року). Майнові відмінності були також пов'язані з участю в різних органах державної влади та впливом на рішення цих органів.

Станом на XVI століття докорінно змінилися критерії належності до дворянського суспільства. Значна частина дворянства вже не брала участі у воєнних діях, натомість господарювала у своїх маєтках. Дворянин не обов'язково походив із давнього роду, адже королівська благодать, який-небудь успішний вчинок або подвиг міг підняти селянина навіть до верхівки дворянської ієрархії. Те, що вступ до дворянського класу був відкритим для всіх, також було джерелом суспільного напруження. Противагою цьому було прагнення самого дворянства до «оновлення крові», адже без відповідного поповнення самому суспільному прошарку загрожувало б вимирання. Одним із методів суспільного просування було здобуття дворянського статусу, що могло досягтися різними способами: виявом королівської благодаті як визнання благородного вчинку; клопотанням дворянина-покровителя; шляхом купівлі титулу.

Протягом досліджуваного нами періоду XVI–XVII століть у межах дворянського суспільства сформувалися прошарки різного економічного становища. Майнові відмінності між двома крайніми статусами могли

різнитися в сотні, іноді навіть у тисячі разів. У межах дворянства склалися ієрархії: нечисленне високе дворянство, яке значною мірою впливало на життя держави, заможне середнє дворянство, що тримало в своїх руках управління округами, а також численне дрібне дворянство. Відмінності між дворянами проявлялися не лише в майновому плані – вони також користувалися правами та привілеями в зв'язку з різними титулами та рангами.

Досліджувані нами чотири округи Північно-Східної Угорщини протягом XVI–XVII століть мали специфічну роль – у межах унітарної держави виконували оборонну функцію на кордонах із сусідньою Польщею та Молдовою, а після розколу держави на три частини три округи (Унг, Берег, Угоча) стали частиною Угорського королівства з центром у Братиславі, а Мараморш потрапив до приєднаної частини Трансільванського князівства, Парціуму. В темі стосунків прикордонних територій та можливих конфліктів доцільно виходити не з термінології XX століття, адже кордони були не тільки нестабільними, а ще й змінилися через кілька десятиліть. Це, звичайно, не було проблемою для дворянства, адже їхні маєтки були розташовані по обидва боки кордонів.

Для досліджуваного регіону були характерні звичні угорсько-королівські риси: 1-2 великі дворянські родини, відносно невисока чисельність середнього дворянства, а також численне дрібне дворянство. Присутність останнього є також географічною специфічністю, адже земельні ділянки, що підлягали обробці, а отже, й значна частина маєтків були розташовані у нижній частині басейну Тиси та її приток. Найбільша концентрація дрібного дворянства спостерігається у Марамороській жупі, де, крім угорців, також проживали русинські та румунські дворяни східного віросповідання.

Станом на XVI–XVII століття родини Другет та Перені, що раніше були землевласниками державного рівня, опустилися до рівня комітатських дворян, у яких знаходилися їхні центральні маєтки; Хустська та Мукачівська

домінії, що мали значне майно, перейшли у безпосереднє управління короля та трансільванського князя. Постійна турецька загроза, звісно, сприяла суспільному росту дрібного дворянства, що брало участь у військових діях, та все ж через нестачу маєтків, що підлягали даруванню, на досліджуваній території було дуже мало осіб, які пройшли суттєвий кар'єрний шлях. Винятком є Міклош Естергазі, який зі статусу дрібного дворянина піднявся до титулу палатина та, в результаті двох успішних шлюбів, став володарем Мукачівської та Сентміклошської доміній.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі архівних, опублікованих та неопублікованих документів вирішено важливе наукове завдання – досліджено суспільно-політичний розвиток дворянських родин Північно-Східної Угорщини у 1526–1657 роках та здійснено аналіз участі дворянства у системі управління комітатами Унг, Берег, Угоча, Мараморош (середньої ланки адміністративної, виконавської та судової влади станової монархії).

За результатами дослідження зроблені наступні висновки.

1. На основі архівних, опублікованих та неопублікованих документів з'ясовано, що дворянство Північно-Східної Угорщини було тим суспільним прошарком, який завдяки своєму майновому стану міг займатися суспільно корисними справами – шляхом перерозподілу влади управляв інституціями комітатської системи як базової ланки станової держави. Доведено, що в результаті розширення території Османської імперії дворянство завдяки своїм економічним та військовим ресурсам дістало можливість відновити свою історичну «місію» – захист території держави від ворогів. З'ясовано, що друга половина XVI – початок XVII століття були фактично періодом компромісів, більшість політичних проблем було вирішено за столом переговорів. Із точки зору досліджуваної нами Північно-Східної Угорщини важливу роль відігравало її прикордонне розташування, яке фактично надало регіону ролі буферної зони.

2. На підставі аналізу історичної ролі дворянства доведено, що воно було важливим елементом угорського суспільства, адже протягом XVI–XVII ст. успішно виконувало всі покладені на нього функції, а саме: збереження цілісності держави та захист його кордонів через системи прикордонних замків. Через відсутність справжніх державних центрів аристократія та середнє дворянство виконували ще й культурну функцію – підтримку перших закладів освіти та культури у своїх маєтках. З'ясовано, що дворянство Північно-Східної Угорщини не було закритою суспільною

групою, адже воно поповнювалося за рахунок військових, економічних та культурних заслуг перед державою. Доведено, що селянське повстання 1514 р. значно підірвало суспільний устрій держави, адже його ідеологічною основою було усунення саме того суспільного ладу, за якого поширювалися привілеї дворянства. Безперешкодне проникнення Османської імперії до прикордонних територій Угорщини наприкінці XV ст. та на початку XVI ст. поставило під питання обґрунтованість існування дворянства як суспільної верстви.

3. З'ясовано, що в результаті подвійного вибору короля у 1526 р. та розколу Угорського королівства на три частини 1541 р., майнові відносини цілком помінялися. У результаті цього процесу здобуття дворянського статусу вже не несло за собою майнове піднесення, за рахунок чого з'являється новий суспільний прошарок – дворяни-армалісти. Доведено, що для дворянства XVI століття суттєву проблему становила цінова революція, яка проникала в Центральну Європу та з фактично тянула за собою поступовий економічний занепад. Для протидії цим факторам дворянство спробувало розробити таку стратегію, яка б забезпечила для нього збереження політичного та економічного впливу.

Доведено, що королівська Угорщина навіть після розколу на три частини зберегла своєрідну для неї адміністративну систему комітатів. Така послідовність означала стабільність дворянського станового устрою. Представники дворянського суспільства не тільки керували цією системою, заснованою на майні та привілеях, а й отримували від неї вигоду. Хоча місцева влада представляла зовсім інший рівень державного управління (законодавство, виконавчі органи, правосуддя), її інтереси вельми рідко збігалися з інтересами центральної влади. Станом на XVI століття з розвитком станової держави почався і розподіл державної влади, в якому важливу роль відігравали Державні Збори – єдиний законодавчий орган, представників якого обирали дворяни.

4. Здійснений аналіз діяльності дворянства Угорщини у XVI столітті довів, що суспільні потреби щодо ролі та завдань дворянства докорінно змінилися. Значна частина дворянства вже не брала участі у воєнних діях, а натомість господарювала у своїх маєтках. Дворянин не обов'язково походив з давнього роду, адже королівська милість могла піднести селянина навіть до верхівки дворянської ієрархії. Те, що вступ до дворянського стану був відкритим для всіх, також було джерелом суспільного напруження. Одним із методів суспільного просування було здобуття дворянського статусу, якого можна було досягти кількома способами: виявом королівської благодаті як визнання благородного вчинку; клопотанням дворянина-покровителя; шляхом купівлі титулу. Аналізом політичних та соціально-економічних відносин встановлено, що протягом досліджуваного періоду XVI–XVII століть у межах дворянського суспільства сформувалися прошарки різного економічного становища. Майнові відмінності між двома статусами могли різнитися в сотні, іноді навіть тисячі разів. У дворянства склалася своєрідна ієрархія: нечисельна аристократія, яка значною мірою впливала на життя держави; заможне середнє дворянство, що тримало в своїх руках управління комітатами, а також численне дрібне дворянство. Відмінності між дворянами проявлялися не лише в майновому плані – вони також користувалися правами та привілеями з огляду на різні титули та ранги. Доведено, що протягом XVI–XVII століть крім деяких представників старої аристократії (Перені, Другет) на території Північно-Східної Угорщини через брак вільних маєтків не сформувалося нове покоління заможного дворянства.

5. З'ясовано, що чотири комітати Північно-Східної Угорщини протягом XVI–XVII століть відігравали специфічну роль: у межах унітарної держави виконували оборонну функцію – захист державних кордонів з Польщею та Молдовою, а після розколу держави на три частини стали складовою двох держав. Стосовно прикордонних конфліктів доцільно виходити не з термінології XX століття, адже кордони між ними не були постійними.

Здійснення порівняльного аналізу – дослідження власне історії дворянства Північно-Східної Угорщини на підставі не введених до наукового обігу документів, що зберігаються у Державному архіві Закарпатської області та в Національному архіві Угорщини, – дало змогу довести історичну правду: дворянство не було паразитом суспільства, як це стверджувала радянська історична наука, воно виконувало важливі політичні, соціально-економічні, культурні та релігійні функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1.1. Архівні документи

1. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО) – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 9. Розпорядження угорської королівської курії жупного відомства про надання всіх документів, підтверджуючих право дворянина Ференца Добо на родовий маєток (1550 р.) – 1 арк.
2. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 36. Список кріпаків поміщиків Іштвана та Міклоша Гомоннаї в Унгварському окрузі. – 2 арк.
3. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 48. Акт жупного суду про встановлення права власності родини Хелмеці в с. Корлатхелмец на родове майно, 1571 р., 1 арк.
4. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 76. Опис рухомого майна дворянки Магдалини Ормош, 1576 р., 4 арк.
5. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 86. Рішення угорської королівської курії про повернення поміщику Іштвану Пожгаї земель, присвоєних поміщиком Гашпаром Другетом, 1577 р., 1 арк.
6. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 107. Запис про смертний вирок кріпосного селянина, 1584 р., 1 арк.
7. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 112. Рішення угорської королівської курії про повернення поміщику с. Доборуско Ференца Добо крепостних селян, захоплених поміщиком Дьордем Віннаї, 1 арк.
8. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 135. Акт, складений окружним справником Ужанської жупи щодо спротиву дворян Гашпара і Дьордя Гомоннай с. Невицьке виконанню судового рішення, 1590 р., 1 арк.

9. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 152. Рішення Ужанського жупного суду в м. Надькапош про встановлення права чернечого ордену в с. Лелес на володіння лісом у районі Шішлоц, 1594 р., 3 арк.
10. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 174. Договір про поділ спадкового майна між братами Криштофом та Палом Еденфі, 1600–1602 рр., 3 арк.
11. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 186. Список дворів кріпаків, що належать дрібним і великим поміщикам Ужанської жупи, 1602 р., 7 арк.
12. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 202. Грамота короля Угорщини Рудольфа I про присвоєння звання королівського радника дворянам, 1603 р., 2 арк.
13. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 226. Повістка жупного суду у справі притягнення до відповідальності поміщика Дьордя Другета Георгія за вбивство Балінта Другета, 1604 р., 1 арк.
14. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 251. Приватний лист Ладислава Баркоці до жупного нотаріуса Міклошу Няраді, 1607 р., 1 арк.
15. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 252. Акт жупного суду про ремонт фортеці Середнє, 1607 р., 3 арк.
16. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 262. Опис майна сім'ї дворянина Мокчаї, складений жупним судом, 1608 р., 2 арк.
17. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 306. Наказ короля Угорщини Матяша II про встановлення мирних відносин між Ужанським та Березьким комітатами, квітень 1613 р., 1 арк.
18. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 308. Прохання Балінта Другет про визволення з турецького полону дворянина Яноша Ракоці, 1613 р., 2 арк.

19. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 339. Акт про чергове обрання жупних чиновників і відомість нарахування їм заробітної плати, 1616 р., 1 арк.
20. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 342. Свідоцтво видане наджупаном Ужанської жупи поміщикам і дворянам на право володіння майном, 1617 р., 1 арк.
21. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 268. Акт жупного суду про призначення опікуна над малолітнім Дьордем Чічері, 1608 р., 2 арк.
22. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 348. Акт жупного відомства про чергове обрання жупних чиновників, 1617 р., 348 арк.
23. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 425. Інструкція жупного відомства своїм депутатам в угорських Державних Зборах у м. Пожонь, 1625 р., 2 арк.
24. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 2. – Спр. 522. Правила, розроблені жупними зборами про порядок розшуку бандитів і грабіжників, 1637 р., 4 арк.
25. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 11. – Спр. 22. Прохання дворянина в с. Ер Дьордя Керестурі до жупного відомства про видачу йому заробітної плати, 1641 р., 1 арк.
26. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 11. – Спр. 23. Лист мешканки м. Унгвар дворянки Христини Палоці про смерть свого чоловіка, графа Балінта Другет та ін., 1610 р., 4 арк.
27. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 11. – Спр. 23. Лист наджупана Дьордя Другета жупному відомству про відправлення жупного агента на таємні переговори, 1610 р., 2 арк.

28. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 15. – Спр. 21. Справа з суперечки за майно між поміщиками Іштваном Другет і Маргаритою Зріні, вдовою Міклоша Другет, 1582 р., 45 арк.
29. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 15. – Спр. 35. Декрет короля Угорщини Рудольфа II про видачу дворянину с. Скроня Земплінського комітату Андрію Надь Борнемісса нової дарчої грамоти замість знищеної пожежею, 1588 р., 1 арк.
30. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 1. Частина рукопису роботи невідомого автора «Історія Ужанської жупи за протоколами 1500 по 1700 рр.», 1871–1886 рр., 25 арк.
31. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 23. Дворянська грамота Луке Кубовіч, видана королем Угорщини Фердинандом II, 23.03.1627 р., 1 арк.
32. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 28. Список проведених жупних засідань за 1639–1741 рр., 3 арк.
33. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 33. Лист графа Яноша Другета про призначення чиновників, 1644 р., 1 арк.
34. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 44. Приватний лист графа Дьордя Другета жупним чиновникам, 1647 р., 2 арк.
35. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 49. Дворянська грамота Гашпара Тури Кун, 1654 р., 1 арк.
36. ДАЗО. – Ф. 6. – оп. 5. – Спр. 1690. Виписки з архівних документів про походження сім'ї Другет – 20 арк.
37. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 12. Королівська грамота на право успадкування майна поміщика с. Мачола Ференца Уйгелі його доньками, 1549 р. – 1 арк.
38. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 24. Наказ Лелеської капітули про розшук документів дворянки р. Мункач

- Христини Фаркаш-Порколаб, що підтверджують її права на володіння майном, червень 1598 р., 1 арк.
39. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 28. Книга протоколів засідань жупного відомства та суду (1602–1653 рр.), 303 арк.
40. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 37. Дарча грамота поміщиці с. Ташнад Софії Добо кріпакам села Кайданово, Ракош, Руське на володіння земельними ділянками, 13.07.1614 р., 1 арк.
41. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 41. Виписка з протоколів засідань жупного відомства про опублікування факту належності до дворянського стану Яноша Зелеї, 1616 р., 2 арк.
42. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 43. Дворянська грамота князя Трансільванії Габора Бетлена жителю с. Ташнад Петеру Хіомо і його спадкоємцям 23.10.1617 р., 2 арк.
43. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 99. Лист графа Яноша Другета з фортеці Унгвар дворянину Іштвану Кідьоші з претензіями з приводу захоплення майна, 30.01.1643 р., 2 арк.
44. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 103. Акт жупного відомства про розподіл майна померлого дворянина с. Кішгут Іштвана Форноші між його спадкоємцями Петром, Яношом Форноші та ін., 07.07.1643 р., 2 арк.
45. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 144. Книга реєстрації кріпосних селян та поміщиків у селах жупи 1647–1648 рр., 144 арк.
46. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 146. Лист-подяка княгині Трансільванії Софії Баторі дворянам жупи за участь у похоронах княгині Трансільванії Сузанни Лорантфі, 2 арк.
47. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 1. – Спр. 7. Копія декрету короля Угорщини Максиміліана про дарування почесного

- звання і титулу барона королівському наміснику Емеріху Перені і його спадкоємцям, 1 арк.
48. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 1. – Спр. 9. Збірник документів поміщицьких родин Перені, Добо, Меліт, Турзо, що зберігаються в архіві Пожоньської капітули, 1521–1728 рр., 3 арк.
49. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 1. – Спр. 10. Указ короля Угорщини Рудольфа II про врегулювання майнового спору, який виник між наджупаном жупи Арва Дьордем Турзо і дворянкою Анною Турзо, 1652 р., 1 арк.
50. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 2. – Спр. 25. Листи Габора Перені до дружини Катерини Шалгаї з економічних питань, 3 арк.
51. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 4. – Спр. 2. Лист поміщиці Христини Перені до Імре Перені, 18.03.1526 р., 2 арк.
52. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 4. – Спр. 8. Приватний лист Габора Перені, 1624 р., 1 арк.
53. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 4. – Спр. 9. Протокол розгляду спору про майно між членами сім'ї Перені, 27.10.1625 р., 1 арк.
54. ДАЗО. – Ф. 674. Наджупан Угочанської жупи. – оп. 8. – Спр. 79. Опис майна, який овдовіла Ганна Корніш передала своїй дочці Єлизаветі Перені, 1680 р., 3 арк.
55. ДАЗО. – Ф. 674. Наджупан Угочанської жупи. – оп. 13. – Спр. 5. Наради дворян жупы (оригінали і копії) за період 1619–1756 рр., 22 арк.
56. ДАЗО. – Ф. 674. Наджупан Угочанської жупи. – оп. 13. – Спр. 12. Список документів сім'ї Перені, що знаходяться в архіві егерської капітули, 1651–1665 рр., 1 арк.
57. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (далі MNL OL), P 21. A Barkóczy család levéltára, 1527–1799.

58. MNL OL P 80. A Csicseri család levéltára (1527–1799.)
59. MNL OL P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára.
60. MNL OL P 204. Az Esterházy család tatai ágának levéltára. Transylvanica, 1527–1820.
61. MNL OL P 392. A Károlyi család levéltára.
62. MNL OL P 437. A Kornis család levéltára, 1610–1874.
63. MNL OL P 471. A Lónyay család levéltára, 1528–1919.
64. MNL OL P 537. A Perényi család levéltára. A család egészét érintő iratok. Rokon családok (Szaniszlóffy, Báthory, Czobor, Kállay) iratai, 1553–1852.
65. MNL OL P 654. A Teleki család gyömrői iratai, 1559–1933.
66. MNL OL P 692. Az Újhelyi család levéltára, 1527–1911.
67. MNL OL P 773. Bereg megyei nemeslevelek 1529–1888.
68. MNL OL P 959. A csicseri Orosz család levéltára, 1629–1860.
69. MNL OL P 1489. A Bay család levéltára, 1549–1927.
70. MNL OL P 1494. A bilkei Gorzó család levéltára, 1570–1964.
71. MNL OL P 1495. A csebi Pogány család levéltára, 1659–1891.
72. MNL OL P 1586. Az Ilosvay család levéltára, 1550–1881.
73. MNL OL P 1963. A Perényi család levéltára. Birtokjogi és birtokgazdálkodási iratok, 1541–1882.
74. MNL OL P 1868. A Rhédey család levéltára, 1530–1847.
75. MNL OL P 1878. A nagy-Iványi Fekete család levéltára, 1667–1976.
76. MNL OL P 1967. A Perényi család levéltára. Családtagok iratai, 1539–1863.
77. MNL OL P 1968. A Perényi család levéltára. Országos jelentőségű iratok, 1633–1869.
78. MNL OL P 1969. A Perényi család levéltára. Missilesek, 1612–1875.
79. MNL OL P 1971. A Perényi család levéltára. Rokon és idegen családok (Báthory, Csáky, Czobor, Forgács, báró Horváth, gr. Károlyi, Kornis, Kosztruba, Maksay, báró Sztojka, Huszár, Thurzó) iratai, 1529–1845.
80. MNL OL P 1983. A Homonnai Drugeth család levéltára, 1531–1748.

81. MNL OL P 2011. A szigeti Vass család levéltára, 1666–1895.

1.2. Опубліковані документи

82. Delehan Mihajlo-Kutassy Iona. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai és levéltári egységei 1919-ig és 1938–1945 között. /M. Delehan-I. Kutassy. – Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2009. – 431 p.
83. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. III. kötet – Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1885. – 633 p.
84. A Perényi család oklevéltára. Közzéteszi Tringli István. – Budapest: Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézet, 2008. – 509 p.
85. Bereg megye főispánjának iratai 1342–1800. Szerk. Henzsel Ágota. – Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára–Kárpátaljai Állami Levéltár, 1998. – 110 p.
86. Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár, 1000–1895. 1608–1657. évi törvények. Kiad. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen – Budapest, 1900. – 655 p.
87. Eckhardt Sándor. Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. /S. Eckhardt. – Budapest: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, 1944. – 218 p.
88. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. Bevezető tanulmánnyal és jegyzéssel regesztákban közzéteszi Jákó Zsigmond. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997. – 461 p.
89. Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. (kiadják: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső). – Győr, 1865 – II. k. – 492 p.
90. Liber Regius: Királyi könyv. Illésy János és Pettkó Béla. A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím-, címer-, előnév- és honosság-adományozásoknak. 1527–1867. III kötet – Budapest, 1895. – 143 p.

91. Magyar törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények. (szerk. Nagy Gyula, Dr. Márkus Dezső, Dr. Óvári Kelemen, Dr. Csiky Kálmán Dr. Kolosvári Sándor, Tóth Lőrincz.). – Budapest: Franklin Társulat-Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda-Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1900. – 655 p.
92. Magyar törvénytár. 1526–1608. évi törvényczikkek. (szerk. Nagy Gyula, Dr. Márkus Dezső, Dr. Óvári Kelemen,, Dr. Csiky Kálmán Dr. Kolosvári Sándor, Tóth Lőrincz.). – Budapest: Franklin Társulat-Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda-Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1899. – 995 p.
93. Magyar törvénytár. 1608–1657. évi törvényczikkek. (szerk. Nagy Gyula, Dr. Márkus Dezső, Dr. Óvári Kelemen, Dr. Csiky Kálmán Dr. Kolosvári Sándor, Tóth Lőrincz.). – Budapest: Franklin Társulat-Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda-Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1900. – 655 p.
94. Mihályi János. Máramarosi diplomák a XIV–XV. századból. /J. Mihályi. – Máramarossziget, 1900. – 674 p.
95. Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század). I. kötet – Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981. – 593 p.
96. Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század). II. kötet – Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981. – 611 p.
97. Szerémi György. Magyarország romlásáról. /Gy. Szerémi. – Budapest: Magyar Helikon, 1961. – 318 p.
98. Urbáriumok a XVI-XVII. századból. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959. – 895 p.
99. Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958 – 1104 p.

100. Radvánszky Béla. Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. kötet. /B. Radvánszky. – Budapest: Helikon Kiadó, 1986 – 354 p.
101. Radvánszky Béla. Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. kötet. /B. Radvánszky.– Budapest: Helikon Kiadó, 1986 – 406 p.
102. Radvánszky Béla. Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. kötet. /B. Radvánszky. – Budapest: Helikon Kiadó, 1986 – 428 p.
103. Rákóczi György birtokainak gazdasági irata (1631–1648). Szerk.: Makkai László. – Budapest: Akadémia Kiadó, 1954 – 679 p.
104. XVII. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírási és ellenőrei részére. Szerk.: Kenyeres István. I. kötet. – Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002. – 446 p.

II. МОНОГРАФІЇ І СТАТТІ

105. Войтович Л. В. Входження Закарпаття до Галицько-Волинської держави за князя Лева Даниловича / Л. Войтович // Дрогобицький краєзнавчий збірник.– Дрогобич, 2012. – Випуск XVI. – С. 48–55.
106. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди / Л. Войтович – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2011. – 480 с.
107. Войтович Л. В. Границы Галицко-Волинского государства / Л. Войтович // Русин. – Кишинев, 2011. – № 3 (25). – С.5–41
108. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти / Л. Войтович – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – 782 с.
109. Войтович Л. В. Польша. Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів / Л. Войтович // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2010. – Вип. 59. – С.52–66.
110. Войтович Л. В. Феодалізм в українських землях: проблеми існування та періодизації / Л. Войтович // Наукові зошити історичного

- факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – Львів, 2008. – Випуск 9. – С. 30–40.
111. Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI– друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / М. Волощук / [відп. ред. Л. В. Войтович] – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – 469 с.
112. Волощук М. М. Васальна підлеглисть Данила Романовича від Бели IV (1235–1245 рр.): джерела, історіографія та коротка постановка проблеми / М. Волощук // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / [відп. ред. В. А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – с. 86-95.
113. Волощук М. М. Взаємовідносини Русі та Угорщини в період піднесення Галицько-Волинського князівства (1199–1205 рр.) / М. Волощук // Історичний журнал. – К., 2004 – № 3. – С. 68-72.
114. Волощук М. М. До питання східнослов'янського походження Петра Петуні / М. Волощук // УІЖ. – 2011. – № 2. – С. 20-33.
115. Волощук М. М. Документи Словацького національного архіву (м. Братислава) до історії русько-угорських відносин кінця XIII–XIV ст. / М. Волощук // Записки НТШ. – Львів, 2008. – Т. 256. – С. 553–560.
116. Волощук М. М. Руські переселенці в Угорщині XII–XIV ст.: обов'язки та соціальне становище / М. Волощук // УІЖ. – 2012. – № 4. – С. 21-34.
117. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). / А. Глухова. – М., 2000. – 187 с.
118. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11-ти томах, 12-ти книгах. / М. Грушевський – К.: Наук. думка, 1994. – Т. 5. – 704 с.
119. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11-ти томах, 12-ти книгах. / М. Грушевський – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 6. – 680 с.

120. Гусарова Т. П. Венгрия под властью Габсбургов в веках (исторические оценки в прошлом и настоящем / Т. Гусарова // Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время. Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сборник статей / [ред. кол. Т. М. Исламов, А.С. Стыкалин, М. К. Юрасов]. – М.: Конти, 2004. – С. 127–138.
121. Гусарова Т. П. Международная обстановка в Центральной и Юго-Восточной Европе на заключительном этапе войны. Установление Вестфальского мира / Т. Гусарова // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1998. – Ч. I. – С. 128–156.
122. Гусарова Т.П. Антикрестьянское законодательство 1514 г. в Венгрии (седьмой декрет Уласло II) /Т. Гусарова. // Средние века. Вып. 47. – М.,1984. – С. 309-339.
123. Гусарова Т.П. Венгерское дворянство в XVI-XVII вв. /Т. Гусарова. // Европейское дворянство XVI-XVII вв.: границы сословия. Отв. ред. В.А. Ведюшкин. – М.: «Археографический Центр». 1997. – С. 171-191.
124. Гусарова Т.П. Основные проблемы социально-экономического развития Венгрии в XVI – первой половине XVII вв. /Т. Гусарова. // История Европы. Т.3. М., 1995. – С.138-142.
125. Гусарова Т.П. От застолья к столу переговоров: венгерское провинциальное дворянство в середине XVII века в дневнике Ласло Ракоци /Т. Гусарова. // Одиссей. Человек в истории: [сборник статей]/ РАН, Ин-т всеобщ. истории. – М.: Трапеза, 1999. – С. 43-49.
126. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. /Р. Дарендорф. - М., 1999. – 274 с.
127. Зубанич Л. Л. Дворянство Верхнього Потисся та повстання Дєрдя Довжі. /Л. Зубанич. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Історія. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – С. 5-10.

128. Зубанич Л. Л. Дворянство у системі комітатського управління на Закарпатті у XVI-XVII ст. /Л. Зубанич. // Науковий вісник Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія Історія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – Випуск 229. – С. 10-14.
129. Зубанич Л. Л. Роль дворянства Закарпаття у суспільно-політичному житті в XVI-XVII століттях. /Л. Зубанич. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Історія – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 32. – С. 3-9.
130. Зубанич Л. Л. Сентміклошська (Чинадіївська) домінія та дворянська родина Телегді. /Л. Зубанич. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Історія. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 2 (31). – С. 7-13.
131. Зубанич Л. Л. Участь дворянства у комітатському правосудді протягом XVI-XVIII століття. /Л. Зубанич. // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. – Вип. 29. – С. 8-12.
132. Исламов Т. М., Пушкаш А. И., Шушарин В. П. Краткая история Венгрии: с древнейших времен до наших дней. /Т. Исламов., А. Пушкаш., В. Шушарин. – М., Наука, 1991. – 608 с.
133. История Венгрии: в 3 т. [отв. ред. Исламов Т. М.]. – М.: Наука, 1971. – Т. 1. – 642 с.
134. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої пол. XIV ст.: Дослідження, тексти. / О. Купчинський – Львів: НТШ, 2004. – 1283 с.
135. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. /А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
136. Медведева К.Т. Венгерское государственное собрание 1608 года в описании венецианского посла Мариино Кавалли / К. Медведева // Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое

- время. Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сб. статей / [ред. кол. Т. М. Исламов, А.С. Стыкалин, М. К. Юрасов]. – М.: Конти, 2004. – С. 139-153.
137. Міговк Р. Ю. Королівський замок «Ньолаб» у дзеркалі джерел (1262 – 1515) /Р. Міговк. // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – С. 159-162.
138. Міговк Р. Ю. Середньовічні ярмарки і мітници та їхня роль у розвитку Березького комітату. /Р. Міговк. // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 2 (31). – С. 3-6.
139. Моска Г. Правящий класс. Пер. с англ. и примеч. Т.Н. Самсоновой /Г. Моска. // «Социологические исследования». – 1994. – № 10. – С. 187-198; – № 12. – С. 97-117.
140. Нариси історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року). Редакційна колегія, відп. ред. І. Гранчак. Ужгород. держ. університет, Ін-т карпатознавства, Закарпатська обл. організація тов-ва охорони пам'яток історії та культури. Ужгород, 1993 – 436 с.
141. Поп Д., Поп І. Замки Подкарпатской Руси. /Д. Поп., І. Поп. – Ужгород: Карпато-русский этнологический исследовательский центр США, 2002. – 125 с.
142. Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / [відп. ред. В. А. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 275 с.
143. Федорук Я. О. Трансільванське князівство у 1656 році: вибір політики між Україною, Швецією та Річчю Посполитою / Я. Федорук // Український археографічний щорічник. – К.: Український письменник, 2013. – Випуск 18. – С. 219-244.

144. Хаванова О. В. К знаниям и национальному единству поверх политических границ: трансильванские дворяне в учебных заведениях монархии Габсбургов в XVIII в. / О. Хаванова // Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время. Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сб. статей / [ред. кол. Т. М. Исламов, А.С. Стыкалин, М. К. Юрасов]. – М.: Конти, 2004. – С. 162-181.
145. Хаванова О. В. Социальное восхождение и интеграция в политические элиты монархии Габсбургов XVIII в. / О. Хаванова // Австро-Венгрия, Центральная Европа и Балканы (XI–XX вв.). [Отв. ред. И.В. Крючков, С.А. Романенко, А.С. Стыкалин]. – СПб., 2011. – С. 144-157.
146. Хаванова О. В. Трансильванское княжество в период русско-польского конфликта из-за Украины в 50-е годы XVII в. / О. Хаванова // Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII в. // – Рос. акад. наук., Ин-т славяноведения, Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Ин-т стран Азии и Африки: [Ред. кол.: М. С. Мейер (рук. проекта) и др.] – М.: Гуманитарий – 2007 – С. 341-365.
147. Шилз Е. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство. / Е. Шилз. // Незалежний культурний часопис «І». – 2001. – № 21. – С. 79-102.
148. Шушарин В. П. Венгерское крестьянство в 40-е годы XV — первой половине XVI в. / В. Шушарин // История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. –М.: Наука, 1986. – Т. 2. – С. 399-407.
149. Шушарин В. П. Королевство Венгрия и Трансильвания во время войны османов с Габсбургами / В. Шушарин // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1998. – Ч. I. – С. 29-49.
150. Шушарин В. П. Русское государство и Трансильванское княжество в первой половине XVII в. / В. Шушарин // Связи России с народами

- Балканского полуострова (первая половина XVII в.). – М.: Наука, 1990. – С. 68-93.
151. Шушарин В. П. Трансильвания в войне против империи Габсбургов / В. Шушарин // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1998. – Ч. I. – С. 88–96.
152. Шушарин В. П. Трансильвания в завершающий период Тридцатилетней войны / В. Шушарин. // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1998. – Ч. I. – С. 175-179.
153. Шушарин В. П. Трансильвания в соперничестве Османской империи и Габсбургов (1648 – 50-е гг.) / В. Шушарин // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1998. – Ч. I. – С. 225-233.
154. Юрасов М. К. Изучение истории древних восточных славян в империи Габсбургов в XVIII веке / М. Юрасов // Средняя Европа: проблемы международных и межнациональных отношений XII–XX вв. Памяти Т. М. Исламова / [отв. ред. А. С. Стыкалин]. – СПб.: Алетейя, 2009. – С. 101-113.
155. Юрасов М. К. Киевская Русь и королевство Венгрия: первые политические и межконфессиональные контакты / М. Юрасов // Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время. Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сб. статей / [ред. кол. Т. М. Исламов, А.С. Стыкалин, М. К. Юрасов]. – М.: Конти, 2004. – С. 54-74.
156. Юрасов М. К. Подкарпатская Русь – одна из колыбелей христианства у восточных славян. Очерки ранней истории русинов / М. Юрасов – Саарбрюккен: Sanktum, 2013. – 140 с.

157. A magyar nemzet története. (Szerk.: Szilágyi Sándor). A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526) (Frankói Vilmos.). IV. kötet. – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1896. – 694 p.
158. A magyar nemzet története. (Szerk.: Szilágyi Sándor). Az Anjou ház és örökösei. (Pór Antal, Schönherr Gyula.) III. kötet. – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1895. – 667 p.
159. A magyar nemzet története. (Szerk.: Szilágyi Sándor). Magyarország a királyság megalapításáig (Frönlich Róbert). I. kötet. – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1895. – 687 p.
160. A magyar nemzet története. (Szerk.: Szilágyi Sándor). Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301) (Marczali Henrik). II. kötet. – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1896. – 706 p.
161. A magyar nemzet története. (Szerk.: Szilágyi Sándor). Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608. (Acsády Ignác.) V. kötet. – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897. – 680 p.
162. A magyar nemzet története. (Szerk.: Szilágyi Sándor). Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. A társadalmi és műveltségi állapotokról szóló függelékét írta Dézsi Lajos, Angyal Dávid. VI. kötet. – Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1898. – 600 p.
163. A Nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I. kötet – Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1911 – 345 p.
164. Acsády Ignác. A dicális összeírások gyűjteménye az országos levéltárban. /I. Acsády. // Magyar Könyvszemle. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának közlönye (szerk. Schönherr Gyula). – Budapest: 1893. – I. évf. – 1 sz. – 195-2016. pp.
165. Acsády Ignác. A magyar adózás története 1598–1604-ben. /I. Acsády. // Értekezések a Történelemtudományok Köréből. – Budapest: MTA, 1904. – 467-585. pp.
166. Acsády Ignác. A magyar jobbágyság története. /I. Acsády. – Budapest: Szikra Kiadó, 1950 – 443 p.

167. Acsády Ignác. Régi magyar birtokviszonyok 1494–1598. / I. Acsády. // Értékezesek a Történelemtudományok Köréből XVI. kötet. – Budapest: MTA, 1897. – 81-148. pp.
168. Adalékok az ungvári vár és tartománya, és Ungvár város történetéhez. Irta Dr. Hodinka Antal. – Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999 – 106 old.
169. Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerkesztette: Papp Klára-Püski Levente. – Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2009. – 235 p.
170. Baán Kálmán. Az agilisokról. /K. Baán. // Magyar Családtörténeti Szemle. – 1942. – № 8. – 169-177. pp.
171. Baán Kálmán. Csebi Pogány Zsigmond. / K. Baán. // Magyar Családtörténeti Szemle. – 1936. – № 4-5. – 1-10. pp.
172. Baán Kálmán. Máramaros vármegye birtokos nemeseinek 1604. évi összeírása. / K. Baán. // Magyar Családtörténeti Szemle. – 1938. – № 1. – 1-7 pp.
173. Baán Kálmán. Nyáry Pál: Egy magyar főúr és kora. [Báró bedeghi Nyáry Pál 1570–1635.] / K. Baán. // Magyar Családtörténeti Szemle. – 1938. – № 6-7. – 186. p.
174. Balogh István. Bereg megye leírása. /I. Balogh. // Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, 1985 – № 5-6. – 9-70. pp.
175. Barabás Samu. Bethlen Gábor és István osztozása (1600). /S. Barabás. // Magyar Történelmi Tár. – 1890. – 560-562. pp.
176. Barabás Samu. Régi várak összeírása (1648; Görgény, Gyalu, Déva, Huszt). /S. Barabás. // Magyar Történelmi Tár. – 1881. – 199-200. pp.
177. Barta János, Ifj.. A nemesi vármegye 1526–1790 között. /J. Barta. // Vármegyék és szabad kerületek I-II. Szerk.: Radics Kálmán. – Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 2001. – 51-62. p.

178. Bélay Vilmos. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. / V. Bélay. // Budapest: Sylvester Nyomda, 1943. – 224 p.
179. Biás István. Máramaros vármegye homagiális összeírása 1564-ből. /I. Biás. – Geneológiai Füzetek V., 1907. – 94-95. pp.
180. Bilkei Gorzó Bertalan. Szatmár vármegye nemes családjai. /B. Bilkei Gorzó. – Nagykároly: Gál Samu könyvkereskedő kiadása, 1910. – 140 p.
181. Bilkei Gorzó Bertalan. Szatmár vármegye nemes családjai. Pótkötet /B. Bilkei Gorzó. – Nagykároly: Manyák Károly Könyvnyomdája, 1912 – 77 p.
182. Bilkei Irén. Megyei köznemesi társadalom a Mohács utáni évtizedekben./ I. Bilkei // Századok – 2011 – Nr. 145. – 1147–1182. pp.
183. Bocskor Medvecz Andrea. Alapvetések az ukrán magyarsággép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez (1991–2011). / A. Bocskor Medvecz – Ungvár: Poliprint, 2012. – 200 p.
184. Borbély Zoltán. A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. / Z. Borbély // Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronka - Horn Ildikó - Lupescu Makó Mária - Oborni Teréz - Rüszt-Fogarasi Enikő - Sipos Gábor. – Kolozsvár, 2014. – 295–309. pp.
185. C. Tóth Norbert. A nemesi megye a középkori Magyarországon. Öt megye példája. / N. C. Tóth // Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle – 2010. – Nr. 45. – 405–413. p.
186. C. Tóth Norbert. Bereg megye járásai a középkorban. / N. C. Tóth // Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle – 2005. – Nr. 40. – 177–186. pp.
187. C. Tóth Norbert. Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában. / N. C. Tóth // Századok – 2007. – Nr. 141 (2) – 391–470. pp.
188. C. Tóth Norbert. Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása: A család vázlatos története 1365-1424 között. / N. C. Tóth // Hegyi Géza, W Kovács András (szerk.) A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. sz.).

- Erdélyi Tudományos Füzetek 277, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), 2012. – 135–166. pp.
189. Czébely Lajos. Visk története. /L. Czébely. – Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2002. – 306 p.
190. Csatóry György. A máramarosi öt koronaváros levéltára 1326–1910. /Gy. Csatóry. – Ungvár–Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2011. –155 p.
191. Csatóry György. A villei Pribék család levéltárának iratai (1346–1900). /Gy. Csatóry. // Acta Academiae Beregsasiensis, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola folyóirata, Ungvár-Beregszász, 2013 – 2. sz. – 42-58. pp.
192. Csatóry György. Komáromy András – az országos levéltárnok. /Gy. Csatóry. – Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008 – 137 p.
193. Csatóry György. Levéltári kalászatok. /Gy. Csatóry. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 215 old.
194. Csoma József - Merényi Lajos. Végrendeletek (1509–1600). /J. Csoma. // Magyar Történelmi Tár. –1900. – 310-320. pp.
195. Csoma József. Abaúj-Torna vármegye nemes családjai./J. Csoma. – Kassa: Fosster, Wesselényi és Társai Könyvnyomdája, 1897. – 666 p.
196. Dávid Zoltán. Az 1598. évi házösszeírás. /Z. Dávid.– Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2001. – 756 p.
197. Dewald, Jonathan. Az európai nemesség 1400-1800. /J. Dewald. – Budapest: Pannonica Kiadó, 2002 – 113 old.
198. Doby Antal. Ugocsa megyei főispánok (1210 –1872). /A. Doby. // Századok. – 1874. – № 8. – 723-726. pp.
199. Doby Antal. Ugocsa vármegye alispánjai. (1337–1870.) /A. Doby. // Magyar Történelmi Tár. – 1878. – 695-698. pp.
200. Eckhardt Ferenc. A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században./F. Eckhardt.– Budapest: Akadémiai Nyomda, 1954. – 224 p.

201. Engel Pál. A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25. /P. Engel. – Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1998. – 179 p.
202. Engel Pál. Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1940-ig. Magyarok Európában I. (szerk. Glatz Ferenc). / P. Engel. – Budapest: Háttér-Téka Kiadó, 1990. –388 p.
203. Erdély története. Három kötetben. (Főszerk. Köpeczi Béla). 2. köt. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. – 618-1185 pp.
204. Erdély története. Három kötetben. (Főszerk. Köpeczi Béla). 3. köt. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. – 1194-1945 pp.
205. Erdély története. Három kötetben. (Főszerk. Köpeczi Béla). A kezdetektől 1606-ig. (Szerk. Makkai László és Mócsy András). I. kötet. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. – 611 p.
206. Fallenbüchl Zoltán. Magyarország főméltóságai. / Z. Fallenbüchl. – Budapest: Maecenas Kiadó, 1988. – 159 p.
207. Feöldi Doby Antal. Nagy Lónyay és vásárosnaményi gróf, báró és nemes Lónyay család. /A. Feöldi Doby. – Budapest: Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1895. – 140 p.
208. Fodor Pál. Werbőczy, az államépítő és a politikus. / P. Fodor // A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Szerk. Máthé Gábor. – Bp., 2014 – 187–199. pp.
209. Gálócsy Zoltán. Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégebb kortól 1867-ig. /Z. Gálócsy. – Budapest-Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum Kiadó, 2000. – 95 p.
210. Gecsényi Lajos. Egy beregi nemesúr a Szepesi Kamarában. Szigeti Vas Márton kamarai tanácsos 1659–1666. /L. Gecsényi. // Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv (Szerk. Kujbusné Mecsei Éva). – 2008. – 163-178. pp.
211. Gyáni Gábor. Az elit fogalma és történelmi változékonysága. /G. Gyáni. // Korunk. – 2009 – № 3. – 3-6. pp.

212. György Horváth László-Lajos Mihály. A Hömlöc lábánál. Salánk, Feketepatak és Verbóc történetéből. /L. György Horváth-M. Lajos. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1998. –165 p.
213. Hampel József. A Drugethek őseiről. / J. Hampel // Századok – 1881 – Nr. 15. – 133–147, 207–213. pp.
214. Hangay Zoltán. Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond./ Z. Hangay. – Budapest: Zrínyi Kiadó, 1987. – 230 p.
215. Hardi Đ. Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca Anžujskih kraljeva / Đ. Hardi. – Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012. – 480 s.
216. Hechberger, Werner. Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter. /W. Hechberger. – München: Oldenburg Verlag, 2004 –163 p.
217. Hodinka Antal. Ung megye. /A. Hodinka. //Ung megye. Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig. (összeállította és szerkesztette S. Benedek András). – Beregszász-Budapest: Mandátum kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, 1998. –50-56. pp.
218. Hóman Bálint-Szekfű Gyula. Magyar történet. I. kötet. /B. Hóman-Gy. Szekfű. – Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. – 685 p.
219. Hóman Bálint-Szekfű Gyula. Magyar történet. II. kötet. /B. Hóman-Gy. Szekfű. – Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. – 683 p.
220. Hóman Bálint-Szekfű Gyula. Magyar történet. III. kötet. /B. Hóman-Gy. Szekfű. – Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. – 645 p.
221. Hóman Bálint-Szekfű Gyula. Magyar történet. IV kötet. /B. Hóman-Gy. Szekfű. – Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. – 664 p.
222. Hóman Bálint-Szekfű Gyula. Magyar történet. V. kötet. /B. Hóman-Gy. Szekfű. – Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934. – 690 p.
223. Horváth Sándor. Adatok a Perényi család történetéhez (1440–1450). /S. Horváth. // Magyar Történelmi Tár. – 1908. – 1-11. pp.
224. Hóvári János. A hűtlen Dobó. /J. Hóvári. – Budapest: Helikon Kiadó, 1981. – 123 p.

225. Joódi Pál. Máramaros vármegye 1749–1769. évi nemesség vizsgálata /P-Joódi. – Máramarossziget: Varga Béla Könyvnyomda Vállalat, 1943. – 238 p.
226. Kállay István. A nemesi tulajdon kötöttsége. /I. Kállay. – Jogtudományi Közlöny – 1981 – 36. old.
227. Karácsonyi János. Az első Lónyayak. Családtörténeti tanulmány. /J. Karácsonyi. – Nagyvárad: Szent László Nyomda, 1904. – 122 p.
228. Karácsonyi János. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. – Budapest: Nap Kiadó Kft., 2004. – 1424 p.
229. Kárffy Ödön. Adatok Dobó István életéhez (1553–1556). /Ö. Kárffy. // Magyar Történelmi Tár. –1905. – 434-446. pp.
230. Kárffy Ödön. Dobó István életéhez (1553). /Ö. Kárffy. // Magyar Történelmi Tár – 1901 –119-121. pp.
231. Kloch János. Magyarországi uradalmak összeírása (1588). /J. Kloch. // Magyar Történelmi Tár. –1894. – 727-729. pp.
232. Kobály Ilona. A Perényi család kézirathagyatéka a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban. /I. Kobály. // Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv., Nyíregyháza, 2001. – 15. évf. – 199-204. pp.
233. Kobály József. A magyarság és Magyarország az ukrán történetírás tükrében (1989–1999). /J. Kobály. – Regio. – 2000. – № 2. – 109-127. pp.
234. Komáromy András. A báró Perényi család levéltárából (1420-1571). /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. – 1900. – 119-134. pp.
235. Komáromy András. A báró Perényi család levéltárából (1603–1699). /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. – 1895. –506-523.; 677-699. pp;
236. Komáromy András. A báró Perényi család levéltárából (1603–1699). / A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. – 1896. – 63-84.; 437-457.; 689-717. pp.
237. Komáromy András. Werbőczy István származása. / A. Komáromy. // Századok. – 1896. – 163-169. pp.

238. Komáromy András. A Dózsa-lázadás történetéhez (1514-1516). /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár –1897 – 487-495. pp.
239. Komáromy András. A kis rhédey Rhédey család levéltára a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. /A. Komáromy. – Budapest: Magyar Könyvszemle, 1884. – 30-60. pp.
240. Komáromy András. A kisrhédei gróf Rhédei családról. /A. Komáromy. // Turul. – 1883. – I. évf. – 119-138. pp.
241. Komáromy András. A Rhédeyek legrégibb címeres levele. /A. Komáromy. // Turul. – 1884. – II. évf. – 47-48. pp.
242. Komáromy András. Adatok az 1610. év történetéhez. 1-2. /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. — 1898. – 481-504.; 596-620. pp.
243. Komáromy András. Barkóczy László végrendelete (1658). /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. – 1901. –150-160. pp.
244. Komáromy András. Kivonatok Máramaros vármegye jegyzőkönyveiből 1629–1672. /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár, 1910 – 161-186. pp.
245. Komáromy András. Kornis Margit Rhédey Jánosné nászhozománya 1627-ből. /A. Komáromy. //Magyar Történelmi Tár. –1885. – 398-401. pp.
246. Komáromy András. Nyalábvár és uradalma. /A. Komáromy. // Századok. – 1894. – 28. sz. – 492–519 pp.
247. Komáromy András. Perényi-féle ingóságok leltára 1569-ből. /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. –1901. – 588-597. pp.
248. Komáromy András. Rákóczy Zsigmond és Homonnay Bálint versengése történetéhez (1607-1608). /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. – 1899. – 273-297. pp.
249. Komáromy András. Rhédey Ferencz életéhez (1608). /A. Komáromy. //Magyar Történelmi Tár. – 1884. – 398-399. pp.
250. Komáromy András. Szigeti Vass Mártonnak, a szepesi kamara tanácsosának végrendelete (1667). /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. – 1901. – 455-464. pp.

251. Komáromy András. Ujhelyi Pál követ utasítása az 1655-iki pozsonyi országgyűlésre. /A. Komáromy. // Magyar Történelmi Tár. –1899. – 716-719. pp.
252. Kosáry Domokos. Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867. Magyarok Európában III. (szerk. Glatz Ferenc). /D. Kosáry. – Budapest: Háttér-Téka Kiadó, 1990. – 464 p.
253. Kóta Péter. A címereslevél ára. /P. Kóta.// Mágánok, birtokosok, címereslevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. – Debrecen: Hajnal István Kör és a KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszéke, 1997 – 149-156. pp.
254. Lehoczky Tivadar. Dr. Homonnay János gyászjelentése. /T. Lehoczky. // Századok. – 1869. – № 3. sz. – 330-331. pp.
255. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. /T. Lehoczky. – Ungvár, 1881. – I. kötet. – 325 p.
256. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. /T. Lehoczky. – Ungvár, 1881. – II. kötet. – 325 p.
257. Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. /T. Lehoczky. – Ungvár, 1881. – III. kötet. – 325 p.
258. Lehoczky Tivadar. Beregvármegyei királyi emberek (XIV-XVII. század). /T. Lehoczky. // Magyar Történelmi Tár. –1879. –187-191. pp.
259. Lehoczky Tivadar. Telegdy Pál sírköve. /T. Lehoczky. // Századok. – 1867. – 279-280. pp.
260. Lenčič, Štefan. Drugetovci a ich vzťah ku Katolíckej cirkvi. / Lenčič, Štefan. – Ružomberok: Katolícka univerzita, 2009. – 144 s.
261. Lenčič, Štefan. Drugetovci a Spiš. /Lenčič, Štefan. Levoča //Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. Levoča – Wrocław: Kláštorisko, 2003. – s. 367-377.
262. Lenčič, Štefan. Šľachtický rod Drugetovcov z Humenného. / Lenčič, Štefan. – Humenné: Miestny odbor MS - Vihorlatské osvetové stredisko, 2003 – 183 s.

263. Lónyay Ferenc. A Lónyay család eredete. /F. Lónyay. – Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1941. – 176 p.
264. Magyar főrangúak temetkezési szertartása a XVII-ik században. // Magyar Történelmi Tár. –1894. – 738-744. pp.
265. Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor (főszerkesztő: Kőszeghy Péter) II kötet. – Budapest: Balassi Kiadó, 2004. – 495 p.
266. Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. VIII. kötet. – Budapest: Balassa Kiadó, 2008 – 495 old.
267. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Szerk. Maksay Ferenc. I. kötet – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. – 571 p.
268. Magyarország főispánjainak története 1000–1903. Szerk.: Medgyesi Somogyi Zsigmond. – Budapest, 1902. – 256 p.
269. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal.) Magyarország története tíz kötetben. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. (A szerk. bizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál.) 1-2. rész., – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984. – 1812 p.
270. Magyarország története. 1526-1686. (Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes.). Magyarország története tíz kötetben. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. (A szerk. bizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál.). 1-2. rész. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985. – 1962 p.
271. Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerkesztette: Kovacsics József. – Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. – 441 p.
272. Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerkesztette: Borovszky Samu. – Budapest: Históriaantik Könyvesház Bt., 2012. – 574 p.
273. Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szerkesztette: Borovszky Samu. – Budapest: Históriaantik Könyvesház Bt., 2012. – 636 p.

274. Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Szerk. Borovszky Samu. – Budapest: 1905. – 568 p.
275. Maksay Ferenc. A magyar falu középkori településrendje. /F. Maksay. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971. – 237 p.
276. Mályusz Elemér. A magyar köznemesség kialakulása. / E. Mályusz. – Századok – 1942 – 76. p.
277. Mauks Ernő. Ung megye múltjából. /E. Mauks. – Budapest: Historiaantik Kiadó, 2015. – 127 p.
278. Márki Sándor. Dósa György és forradalma. /S. Márki.– Budapest: Ráth Mór, 1883. – 216 p.
279. Márki Sándor. Dósa György./ S. Márki. – Budapest: Atheaneum Kiadó, 1913. – 535 p.
280. Mészáros Károly. Ungvár története, a legrégebb időktől maig. /K. Mészáros. – Pest: Ráth Mór Könyvkereskedése, 1861 – 114 p.
281. N. Kiss István. 16. századi dézsmajegyzék. /I. N. Kiss. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960. – 1120 p.
282. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. kötet (A-B)./ I. Nagy. – Pest: kiadja Friebeisz István, 1857. – 311 p.
283. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. kötet (B). /I. Nagy. – Pest: kiadja Friebeisz István, 1858. – 282 p.
284. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. kötet (C–D). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1858. – 420 p.
285. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV. kötet (E-Gy). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1858. – 504 p.
286. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. kötet (H–J). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1859. – 375 p.
287. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. kötet (K). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1860. – 568 p.

288. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. kötet (L–M). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1860. – 610 p.
289. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. kötet (N–Ö). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1861. – 340 p.
290. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. kötet (P–R). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1862. – 852 p.
291. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet (S–Sz). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1863. – 943 p.
292. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. kötet (T–Ü). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1865. – 441 p.
293. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. kötet (V–W). /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1865. – 518 p.
294. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pótkötet. /I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1868. – 379 p.
295. Németh Péter. Lehoczky Tivadar Beregvármegye monográfiájának születése. /P. Németh. // A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza, 2006. – 48. évf. – 25-27. pp.
296. Neumann Tibor. Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). / T. Neumann // Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle Füzetek, 3. – Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Könyvtár, 2006. – 147 p.
297. Neumann Tibor. Bereg megye hatóságának oklevelei a Jagelló-korban. / T. Neumann // Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle – 2006 – № 41. – 17–30. p.
298. Oborni Teréz. A magyar közigazgatás központi szervei, 1526–1848. /T. Oborni. // Rubicon. – 1996. – № 1-2. – 11-14. pp.
299. Oborni Teréz. Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése. / T. Oborni // Korunk – 2013. – Nr. XXIV (3). – 8-16. pp.

300. Oborni Teréz. Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575). / T. Oborni // Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. – Bp., 2002 – 291-305. pp.
301. Oborni Teréz. Rendi nemzetek, nemzetiségek együttélése a kora újkori Kárpát-medencében. /T. Oborni. // A közös haza konfliktusai. A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik (szerk. Ujváry Gábor). – Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 2014. – 7-30. pp.
302. Oborni Teréz. Tartományból ország: erdélyi változások a 16. század első felében. // Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. – Bp., 2004. – 165-178. pp.
303. Olga Khavanova-Alekszej Miller. A magyar történelem tanulmányozása Oroszországban 1989 és 1999 között. /O. Khavanova-A. Miller // Regio. – 2000. – № 2. – 207-236. pp.
304. Pálffy Géza. A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. / G. Pálffy // „... éltünk mi sokáig 'két hazában'...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor. – Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó (Speculum historiae Debreceniense, 9.), 2012 – 177-191. pp.
305. Pálffy Géza. A hosszú 17. század új megvilágításban – a kiegyezések és kompromisszumok évszázada? / G. Pálffy. // Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában. – Budapest: Közép-és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2014. –11-19. pp.
306. Pálffy Géza. A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. / G. Pálffy // Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. – Bp., 2002 – 307-331. pp.
307. Pálffy Géza. Utak a magyar politikai elit élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. / G. Pálffy // Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos–Izsák Lajos. – Bp., 2011 – 397-404. pp.

308. Pálffy Géza. Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. / G. Pálffy. // Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerk.: Papp Klára - Püski Levente. – Debrecen, 2009. – 9-23. pp.
309. Péter Katalin. Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon. / K. Péter // Történelmi Szemle – 2010 – № 2. – 151-187. pp.
310. Péter Katalin. Az Esterházy-család felemelkedése. / K. Péter // Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. Az Esterházy család. Szerk. Czoma László. – Keszthely: Helikon Kastélymúzeum, 2005 – 7-37. pp.
311. Péter Katalin. Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század. / K. Péter. – Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2008. – 168 p.
312. Péter Katalin. Házasság a XVII. századi Magyarországon. / K. Péter // Bölcsőtől a koporsóig. Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához. Szerk. Faragó Tamás. – Bp., 2005. – 90-94. pp.
313. Petrovay György. A bilkei Gorzó család története 1339-től napjainkig. /Gy. Petrovay. // Turul – 1894. – № 4. – 186-189. pp.
314. Petrovay György. A Bilkeyek (1338–1711). (Első közlemény.) /Gy. Petrovay. // Turul. –1894. – № 1. – 11-20. pp.
315. Petrovay György. A Bilkeyek (1338–1711). (Második és befejező közlemény két rajzzal.) /Gy. Petrovay. // Turul. – 1894. – № 2. – 77-83. pp.
316. Petrovay György. A dolhai és petrovai Petrovayak története 1450-től napjainkig. (Első közlemény.) /Gy. Petrovay. // Turul. – 1897. – № 2. – 58-69. old.
317. Petrovay György. A dolhai és petrovai Petrovayak története 1450-től napjainkig. (Második közlemény, hét címerrajzzal.) /Gy. Petrovay. // Turul. – 1897. – № 3. – 114-127. pp.
318. Petrovay György. A dolhai és petrovai Petrovayak története 1450-től napjainkig. (Harmadik és befejező közlemény, 16 címerrajzzal.) /Gy. Petrovay. // Turul. – 1897. – № 4. – 171-187. pp.

319. Petrovay György. A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366–1708). // Turul. – 1893. – № 2. – 71-82. pp.
320. Petrovay György. A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366–1708). (Második közlemény, egy pecsétrajzzal). /Gy. Petrovay. // Turul. – 1893. – № 3. – 22-23. 122-132. pp.
321. Petrovay György. A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366–1708). (Harmadik és befejező közlemény, egy címerrajzzal.) /Gy. Petrovay. // Turul. – 1893. – № 4. – 161-176. pp.
322. Petrovay György. A komlósi Komlósy család története 1344-ből (első közlemény). /Gy. Petrovay. // Turul. – 1895. – № 1. – 31-38. pp.
323. Petrovay György. A komlósi Komlósy család története 1344-ből. (Második és befejező közlemény.). /Gy. Petrovay. // Turul. – 1895. – № 2. – 84-90. pp.
324. Petrovay György. Az Ilosvay család leszármazása. (Első közlemény.). /Gy. Petrovay. // Turul. – 1896. – № 1. – 19-27. pp.
325. Petrovay György. Az Ilosvay család leszármazása. (Harmadik befejező közlemény, egy címerrajzzal) . /Gy. Petrovay. // Turul. – 1896. – № 3. – 157-178. pp.
326. Petrovay György. Az Ilosvay család leszármazása. (Második közlemény, kilencz rajzzal.) /Gy. Petrovay. // Turul. – 1896. – № 2. – 66–75., 97–110. pp.
327. Petrovay György. Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez (1360–1519). /Gy. Petrovay. // Magyar Történelmi Tár, –1909 –1-27.; 358-378.; 509-529. pp.
328. Petrovay György. A máramarosi oláhok. Betelepedésük, vajdáik és kenézeik. /Gy. Petrovay. // Századok – 1911 – 607-626. pp.
329. Réz László. A Drugethek és Homonna reformációja. /L. Réz. – Sátoraljaújhely, 1899. – 158 p.
330. Szabó István. A középkori magyar falu. /I. Szabó. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969 – 251 p.

331. Szabó István. Ugocsa megye. /I. Szabó. – Budapest-Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány-Új Mandátum Kiadó, 1994 – 271 p.
332. Szabó Károly. Az iktári Bethlen család történetéhez (1626). /K. Szabó. // Magyar Történelmi Tár. –1881. – 192-193. pp.
333. Szabó Károly. Ugocsa, Szathmár és Máramaros vármegye adólajstroma 1564-ből. /K. Szabó. // Magyar Történelmi Tár. – 1878. – 345-354. pp.
334. Szakály Ferenc. Virágkor és hanyatlás 1440-1711. Magyarok Európában II. (szerk. Glatz Ferenc). /F. Szakály. – Budapest: Háttér-Téka Kiadó, 1990. –368 p.
335. Szilágyi András. Egy rendhagyó sikertörténet a XVII. században – Esterházy Miklós. / A. Szilágyi // „És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala”. Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára. Szerk. Tóth Áron. – Bp., 2011. – 79-88. pp.
336. Szilágyi László (ákosfalvi). A nemesi rendi címekről és címzésekről./ S. Szilágyi. // Magyar Családtörténeti Szemle. – 1943. – № 10. – 219-229. pp.
337. Szilágyi Sándor. Oklevelek a Homonnai-féle mozgalom történetéhez 1616-ban. / S. Szilágyi. // Magyar Történelmi Tár. –1881. – 401-449. pp.
338. Szilágyi Sándor. Rhédey Ferenc máramarosi főispán hitlevele 1648-ból. // Századok. – 1876. – № 10. – 172-173. pp.
339. Szűcs Jenő. A magyar nemzeti tudat kialakulása. / J. Szűcs. – Budapest: Balassi-JATE-Osiris, 1997. – 454 oldal
340. Tőkéczkai László. Történelmi változások – „elnyomás”-emlékek. / L. Tőkéczkai. // Hitel. – 2014. – № 8. – 80-85. pp.
341. Tringli István. A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv. / I. Tringli //Máthé Gábor (szerk.) A magyar jog fejlődésének fél évezrede, Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán. – Budapest: Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó Zrt., 2014. – 59-89. pp.
342. Tringli István. A várispánságoktól a megyei önkormányzatig. A magyar megyék története a XVI. században / I. Tringli // Magyar Napló – 2009. – № 21 (8). – 56-63. pp.

343. Tringli István. Az autonóm megye kialakulása: Változások a megyék rendszerében a 13-16. században. – *História* – 2009 – № 31 (2). – 20-21. pp.
Tringli István. Megyék a középkori Magyarországon. // *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei* – 2001 – №. 27. – 15-50. pp.
344. Tringli István. Megyék a középkori Magyarországon. A nemesi vármegye 1526–1790 között. /I. Tringli. // *Vármegyék és szabad kerületek I-II.* Szerk.: Radics Kálmán. – Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 2001. – 15-50. old.
345. Tringli István. Nagyságosok és vitézlők. / I. Tringli. // *História*. – 1998. – 7. sz. – 29-30. old.
346. Tringli István. Nagyságosok és vitézlők. Címzések és megszólítások a kései középkorban. – *História* – 1998 – № 7. – 29-30. pp.
347. Udvari István. Kárpátalja történelmének alapvonalai. / I. Udvari. // *Kárpátaljai Szemle*. – 1994. – № 8. – 20. p.
348. Újváry Zsuzsanna, J.–Zimányi Vera. Az alispánságtól a birodalmi hercegségig, a nemesi kúriától az ország legnagyobb birtokkomplexumáig. Az Esterházy család anyagi és társadalmi felemelkedése. / Zs. Újvári-V. Zimányi // *Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára.* Szerk. Bessenyei József–Draskóczy István. – Budapest–Miskolc: Mirio Kulturális Bt., 2009. – 182-200. pp.
349. Ur és paraszt a magyar élet egységében (Szerk.: Eckhardt Sándor). – Budapest: Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyeteme, Bölcsészeti Karának Magyarságtudományi Intézete, 1941. – 222 p.
350. Varga J. János. Az Erdélyi Fejedelemség és Felső-Magyarország kapcsolata a 17. században. // „... éltünk mi sokáig 'két hazában'...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor. – Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó (*Speculum historiae Debreceniense*, 9.), 2012 – 243-250. pp.
351. Varga János. Jobbágyrendszer a magyar feudalizmus kései századaiban 1556–1767. /J. Varga. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969. – 614 p.

352. Vass József. Gróf Rhédei László naplója (1653-1657). /J. Vass. // Magyar Történelmi Tár. –1855. – 211-234. pp.
353. Wertner Mór. A ruszkai Dobó, a Pálóczi és a Ruszkai Bátor család közös leszármazása. /M. Wertner. //Turul – 1902. – 55-59. pp.
354. Zubánics László. „Perli-e még ezt a hont más?” Ezer évig tényleg nem volt itt semmi? Vagy mégis?! Honismereti tanulmányok. / L. Zubánics. – Ungvár: Intermix Kiadó, 2010. – 260 p.
355. Zubánics László. A Ruszkai Dobó család. /L. Zubánics. – Kárpátalja. – (IV./11.) – 1993. dec. – 6. p.
356. Zubánics László. Tájba írt történelem. /L. Zubánics. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2011. – 115 old.
357. Zubánics László. Világok végein. Északkelet-Magyarország a XVI–XVIII. században: politika, gazdaság, kultúra. /L. Zubánics. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2015. – 156 p.
358. Zubánics László. Víz tükrére történelmet írni.... /L. Zubánics. – Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2007. – 91 p.
359. Zsoldos Attila. Szent István vármegyéi. Források, következtetések. / A. Zsoldos // História – 2000. – Nr. 22 (4). – 6-18. pp.
360. Zsoldos Attila. A Drugetek és a „hét vármegye”. / A. Zsoldos // Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely (szerk.) "Köztes-Európa" vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. – Pécs: Kronosz Kiadó, 2012. – 577-585. pp.
361. Zsoldos Attila. A megyei csapattól a magánhadseregekig. / A. Zsoldos // Rácz Á. (szerk.) Nagy képes millenniumi hadtörténet: 1000 év a hadak útján. – Budapest–Debrecen: Rubicon - Aquila, 2000. – 31-33. pp.
362. Zsoldos Attila. A nemesség határán. /A. Zsoldos // Turul – 1999. – Nr. 72 (3-4). – 118-122. pp.
363. Zsoldos Attila. Nemes és nemzetség. / A. Zsoldos // Gecsényi L., Izsák L. (szerk.) Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc 70.

születésnapjára. – Budapest: ELTE Eötvös Kiadó - MTA Társadalomkutató Központ, 2011. – 936 p. – 421-425. pp.

III. Elektronni resurci

364. Міськов Іван. Печатки і герби родини Другетів. Проект агенції досліджень регіонального соціуму «Карпатія». [Електронний ресурс] / І. Міськов. // Просвітницько-пізнавальний портал «заКарпатія». – Режим доступу: <http://www.zakarpatia.com/?p=1917>
365. Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області. / Ужгород - Сату Маре: Державний архів Закарпатської області. Повітовий музей Сату Маре-Румунія, 2004. – 186 с. // <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/Putivnyk-Zakobl.php#Vstup>
366. «A nemesek és egyházak jószágának szabadságáról». 1222. évi III. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=507>
367. «Az ország nemesei ugyanazt az egy szabadságot élvezik». 1351. évi XI. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=547>
368. «A szolgabírák választásáról.» 1435. évi (II.) II. Törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=623>.
369. «Hogy az egyes megyék élére ispánokat kell tenni, és hogy ezek az ispánok ugyanabból a megyéből kötelesek maguknak tekintélyes férfiakat alispánokul kiválasztani; és azok esküjéről.» 1486. évi LX. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes

- adatbázis, 2003 // Режим доступу:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1124>.
370. «Hány lovas legyen egy banderiumban? és miképen kelljen a birtokos meg az egy telkes nemeseknek hadba vonulniok?» 1492. évi XX. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=975>.
371. «Miképen kell eljárni olyan királyi adományok tárgyában, melyeket valakinek megszakadása czimén kértek föl?» 1492. évi LXIII. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1018>
372. «Azokról a báró urakról, kik a zászlós egyházi férfiakkal együtt hadakozni vagy katonáskodni kötelesek.» 1498. évi XXII. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1145>.
373. «Törvénycikk a kunok, jászok és ruthénok a nemesek jobbágyait el ne vigyék; különben a nádor elébe kell őket idézni.» 1498. évi XLVII. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу: Ezer év törvényei.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1170>.
374. «A közönséges vagy országos gyűlést Rákos mezején minden harmadik évben meg kell tartani; és azok büntetése, kik az országgyűlésre el nem jönnek.» 1498. évi I. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступу:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1124>.
375. «Az esküt tenni vonakodó ispánok büntetése; és hogy az alispánokat a főispánok tegyék meg, de ne a vármegye hozzájárulása nélkül.» 1504. évi II. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év

- törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1246>.
376. «Senkit sem kell püspökké tenni, a ki paraszt nemzetségből származott» 1514. évi XXIV. törvénycikk [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1321>
377. «Milyen módon van a jobbágyok költözése eltiltva». 1514. évi XXV. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1322>
378. «Marmaros vármegyének a nemesei, kikről azt hiszik, hogy a parasztokkal tartottak». 1514. évi XXXIV. Törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1331>
379. «A parasztokkal tartó nemesek fekvő jószágai kiknek adományozandók»? 1514. évi XXXV. Törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1332>
380. «Hogy a nemeseknek szabad a király tudtával tornyokat, várakat, erősségeket építeni». 1515. évi LVII. Törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1354>
381. «Annak a büntetése, a ki az alispán vagy szolgabíró ellen támad, ha mindjárt maga az ispán lenne az.» 1547. évi XXXII. Törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1864>.
382. «A szolgabírók ítéletét a vármegye székére, és innen a királyi táblára szabad föllebbezni.» 1547. évi XXXI. Törvénycikk. [Електронний ресурс]

- / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 //
Режим доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1863>.
383. «Alispánválasztás.» 1548. évi LXX. törvénycikk. [Електронний ресурс]
/ CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 //
Режим доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1943>.
384. «Minden vármegyének legyen pecsétje, a melyet az alispánok és
szolgabírák meg esküdtársak pecsétjei alatt szekrényben kell tartani.» 1550.
évi LXII. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000
év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=2008>.
385. «A vármegyei tisztségeket magyaroknak adják és László várát valamelyik
magyar váltsa vissza.» 1553. évi XXX. törvénycikk. [Електронний ресурс]
/ CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 //
Режим доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=2103>.
386. «Minden ház után, két időszakban felhajtás mellett egy magyar forint
segélyt megajánlanak.» 1598. évi IV. törvénycikk. [Електронний ресурс] /
CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим
доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=2878>.
387. «A néhai Teuffenbach Kristóf felesége és ennek fia Homonnai György
ellen emelt panaszokról és arról, hogy ezek ellenében miképpen kell eljárni?»
1600. évi XXIII. Törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó
Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа:
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=2991>
388. «A nagyobb kancellária taksája vagyis, hogy a királyi kancellárián a
leveleket és kiváltságokat miképpen váltsák ki?» 1609. évi LXXIII.
Törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év
törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа:
<http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3201>.
389. «A nemesítésnek korábbi módja megtartandó, és a közzététel abban a
vármegyében történjék, a melyben a közzétételő lakik.» 1655. évi XXXVI.

- törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=3997>.
390. «Kijelentése annak, miképpen keressék a Kun-családból való folyamodó emberek a Kun-család fekvőjóságait.» 1659. évi CXVII. törvénycikk. [Електронний ресурс] / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 // Режим доступа: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4199>.
391. Dikális összeírások a Magyar Országos Levéltárban. [Електронний ресурс] / Arcanum Adatbázis Kft. // Режим доступа: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/dikalis-osszeirasok>
392. Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones). Iratanyag 1527 és a 19. század közötti időszakban. [Електронний ресурс] / Arcanum Adatbázis Kft., // Режим доступа: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/urbaria-et-conscriptiones>
393. Werbőczy István. Tripartitum. Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve. [Електронний ресурс] / Werbőczy István // Режим доступа: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm